श्रीमद्गुरुभ्यो नमः। हृतवचनश्रवणानंतरं किमभूदिति वर्णयितुं नवमं सर्गमारभते श्रीलक्ष्मीनृसिंहाय नमः इतीति इयं भैमी दि
गीशसंदेशगिरं दिक्पालानां वाचिकं तस्य नलस्य हृतुल्ये हृतस्य उक्तिमात्रस्य केवलोक्तिश्रवणेच्छया आकर्णेच्छया ऽपृच्छन् नगोरवा
त् इंगितज्ञानां मार्ग्गाद्यो तदैवेति आदरानुक्ताश्रुतवती किं न तां अच्छिन्नभुवस्य विभ्रमः परिस्पंद् विलासः सम्यक् दितो न इंगितेन स्वाभिमा
यसूचकचेष्टितेन स्फुटामनिच्छां दिक्पालानां अनादरं विपरीतं तु विभ्रुपाषेण प्रकटीकर्तुं उत्सुका उत्कंठिता अल्हिंगिनि वधू वेष
अचतुरेति साधुः १ तदिति वैदर्भी नरं दर्नदिति भैमी उवाच तलेभ्य लोके आह्लादकत्वात् शीतलद्युतिं चंद्रं नलेंदुं वस्समाने जगाद
किं कृत्वा तेनार्पितां मुक्तोत्तां दिग्गीशसंदेशमयीं दिक्पालवाचिकरूपां सरस्वतीं वाणीं अनादरात् तुलनभावात् श्रुतवत् अश्रुतेन
तुल्यं कृत्वा अनाकर्णितामिव विधाय प्रत्युत्तरमदत्त्वा समनीषितं मुक्तवतीत्यर्थः २ एमयेति अंगहे हंतमयाभवान् कुलनाम नो

श्रीरामायनमः इतीयमक्षिभ्रुवविभ्रमैंगितस्फुटामनिच्छां विपरीतमुत्सुका नतु क्लिमात्रश्रवणेच्छयाश्रुणोदिग्गीशसंदेशगि
रं नगोरवात् १ तदर्पितामश्रुतवद्विधाय तां दिग्गीशसंदेशमयीं सरस्वतीं इदं तमुवीच नलमीन लद्युतिं जगाद वैदर्भी नेंदुं नं
दिनी २ मयांगहे हृहः कुलनाम भवानमूं विमुच्येव किमन्यदुक्तवान् न मत्प्रश्नोत्तरधारयस्य किं हिये पि सेयं भवतो पमर्णिता ३

०ह०: सन् अवक्रकुलनाम नो विमुच्य अन्यदेव दिग्गीशसंदेशाद्यमस्तु तमेव किमुक्तवान् अयुक्तमेतदित्यर्थः अत्र कुलनाम प्र
विषये मत्प्रश्नोत्तरधारयस्य प्रश्नोत्तरलग्नकस्य भवतो पि सेयं प्रस्तुतापकर्णिता हियेन किं प्रश्नोत्तरमदत्त्वा पामरस्यापि ह्रीर्भवति।
उत्तमस्य तव कथं नेति तस्मात् कुलनाम नो कथयेति भावः अक्रणपाकरणे समर्थोन्योपि तदकरणात् लज्जापदं भवति निषेधमात्रे
वाचिनो [illegible] नकारस्य प्रश्नमांतस्त्वमेव वचप्रकृमितिसमर्थीयाः प्रथमायाविभक्तेति वैकल्पिकत्वात् मयादेशाभावः धारयतीति
धारयः अनुपसर्गाल्लिंपविंदेति सउत्तरस्य धारय इति समासः ३ ॥ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ
ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ

का॰ नै॰ टी॰ २ ततो नामकोचेत तरितां अहं त्वारम्भमध्य मृणालपीतेति विभ्वः रत्नं स्वजाति श्रेष्ठेपीत्यमरः तमोपहं अयं जैः शात्रमसोरिति ६ इतीति
स्वगराधिपो नलः इति पूर्वोक्तं ईरयित्वा स्का विरतां विश्रान्तां तां मे मो गिरा वाचा पुनः नृजमाह तरो अनुपूहोतन्वानुवन्धे तपस्वी
तां प्रतिस्वस्थवेश कथनवचनमेवानुग्रहः कः कमिव तपात्यये ग्रीष्मान्ते प्रावर्षको घनाघनो मेघः चातकमंडलीमिव किं कृ
त्वा पिपासितं हितं स्वघा हित्वा विश्रान्तवतीं विश्रान्तां तां पाका श्यानुमन्ते मेघे मवर्णुका घनाघनाः इत्यमरः चित्रिलीसादिनाहित्व
आगमे चर्दं ते घंचचेति सूत्रः ७ अथेति अये अस्मि ममजिह्मया तस्मिन् कुलनाम नोलक्ष लोकमथि उदासितमेव उदासीनये
वजाते मतोऽनलिप्रयोजनेति श्रपित्वया पोजनन्य निरुक्त्वान्मया प्रमपिनर्वृणाति भावः ममोजनेपि हेप्सुत्तरदातव्यमि
त्याशंकाया मह पल्लवेन अस्मलिपिमेये बहुशः स्तवनेन अर्थलाघवं अर्थसंकोचच्छदे अपि गिरो वाणाः गिरो विषतुल्यो

२ इतीरयित्वा विरतां सतालं नगेशितानुजगाद तां नराधिपः। विरुत्य विश्रांतवतीं तपात्यये घनाघनश्चातकमंडलीमिव ७।
अयेममोदासितमेव जिह्मया हृयेपि तस्मिन्ननतिप्रयोजने। गिरोऽगिरः पल्लवनार्थलाघवे मितं च सारं च वचो हि वाग्मिता ८
इयाक्रपप्रमधिवर्णपद्धतिः केयानुपूर्व्या समकेति केतिव चांमम मत्व्यवहार माव्योः पदे विधा तु वल्गुप्रष्मदस्मदी ९ ॥

दोषोऽस्य विचार्यैव विषयेयथा तज्ञते तथैते अपि त्याज्ये इत्यर्थः तस्मान्निरर्थकं नहृष्टव्यं हष्टमपि प्रत्युत्तरार्हं न भवतीति मयोदा
सीतिभावः होषत्वमेव समर्थयति हि यस्मान्मितं च सारं तः सारं च अर्थतः यद्वचः सैव वाग्मिता पंडितलाहि पूर्ति तत्स्य होषस्य हे
यत्वं स्फुटमेवत्यर्थः मे सामस्त्यं तच पेलः उदासितभावेन पल्लवपाढो लक्षणया विस्तारवाची तस्मात्करोतीति एपलात् त्सुट श्या
मिति पल्लवा ८ इयेति हे भैमि मयि कोवर्णपद्धतिः वर्णपंक्तिः समकेति संकेतिता कया वानुपूर्व्या परिपाट्या संकेतिता चकारः प्रश्ने स राम
मुच्चयार्थः नकाराकारलकाराकारविसर्जनात्मिका संज्ञा संकेतितां किं तत्रापि तद्विपरीता लकारादिरूपा वा इत्यंक यागोशीनि प्रयो २
जका नाम संज्ञानमित्तानेन्यवहारसिद्धिः कथमिसत्त्याह खलु यस्मात्आवयोस्त्वममचस्त त्वं मत्य त्वं व्यवहारं विधा तुकर्तुमा
यितं युष्मदस्मदः पदे सुवेतेष्वमे समर्थपरोक्षव्यवहार एवादिसंज्ञा सम्प्रयोजना प्रत्यक्षव्यवहारे त्वमेव कुर्वहं करिष्यामीति युष्मदस्मदाम

अदृश्यमानेति भवतः सरस्वती वाणी सरस्वती नाम सुरस्वती नाम्नी सरस्वती नदी जेतुमनाः तत्तुल्या भवतीत्यर्थः किंभूता सरस्वती क्व चिदृश्यविषये प्रकाशं प्रकटजलां क्वचित्स्फुटं प्रकटमर्णं उदकं यस्यास्तां किंभूता सरस्वती क्वचित् कुलनाम विषये मम अनुयो गप्रश्ने उत्तरदानात् दृश्यमाना प्रकाशमाना क्वचित् कुतस्त्वमागतासीति मम प्रश्ने ईक्षिता उत्तरे हि ताल्पकटाक्षतना मम प्रश्नस्य प्रकृतं मम छे तिभावः सरस्वती नदी भेदेनो वाग्देवतयोरपि ॥ गिरइति अतिमधुरत्वात् श्रवसोः सुधा अमृतरूपास्तव गिरः श्रुता एव य द्यपि श्रुतास्तथापि तृष्णा न तु तव नाम्नि विषये श्रुतिस्पृहा श्रवणेच्छा न शान्ता नाम अत एव अतः स्पर्धाधिकत्वमितिभावः अतिमधुर वाणी समाकर्णनेन कथं न शान्तेत्याह अर्थान्तरन्यासेनाह वारिजातस्य पिपासा न जातु मधुरादुग्धाद्वा मधुनोपि जातु कदाचित् दिशान्ति नो

अदृश्यमाना क्वचिदीक्षिता क्वचिन्ममानुयोगे भवतः सरस्वती क्वचित्प्रकाशं क्वचिदस्फुटारणं सरस्वती जेतुमनाः सरस्व
ती ॥ गिरः श्रुता एव तव श्रवःसुधाः श्लाघ्या भवन्नाम्नि तु न श्रुतिस्पृहा पिपासुता शान्तिमुपैति वारिजा न जातु दुग्धा
न्मधुनोऽधिकादपि ॥ विभर्ति वंशः कतमस्तमोपहं भवादृशां नायकरत्नमीदृशं तमन्यसामान्यधिया न मानितं त्वयामहं तु
बहुमंत्रमुत्सहे ॥ ६ ॥

येति इत्याभाणकः तस्माद्युक्तमेतदित्यर्थः अधिकादधिकजलापेक्षया वा दूषितादपि दुग्धान्मधुनोपेत्तिवा दुग्धापेक्षयापि मधुरादधिकान्मधुनो पीतिन्नादुग्धान्नसाम्यति मधुनः अधिकाद्वस्य मूलादपि न शाम्यति इति वा दुग्धमधुभ्याम धिकादपि न शाम्यति बहुकिंकथं ॥ विभर्तीति स्यादि वंशमध्ये कतमो वंशः भवादृशमीदृशं हस्ताद्यमिनुयमात्रेणाव लोपितु मशक्यं नत्ववयव वते ईश्वर गुणास्तत्वपदेतितिरस्करोति कोधरहित प्रज्ञानविनाशिनं लोकापनुदे वो नायकरत्नं बिभर्ति यस्मिन्वस्तु स्यन्तः सकुलमोवंशः इति प्रश्नः अन्यसामान्यधिया अन्यवंशतुल्यत्वबुध्या अमानितं तिरस्कृतं एवंगुणविशिष्टं त्वया कृत्वा महा तमप्रष्ठा मे तवेयं प्रश्न इति तं अमंतुं समानयितुमुत्सहे उत्साह वत्यस्मि अन्यतुल्यत्वेन पृजयितुमिच्छामि वंशं कथयेतिभावः अयच्च स्वस्तेजसा लमस्तोमनिराकरणसमर्थत्वोकोत्तरं हारमृष्यमेषांवश्यकत्वं वंशोधारयतितं वंशं अन्यतुल्य त्वबुध्या प्रष्टुमं तिर स्करोति पश्चात्तदुत्तं दृष्ट्वा सर्वे णोष्मयान्माना कियतेनकृतं वेलोदपि रत्नोत्पत्ति दृढे कृत्वा तमोपकारे स्वभीनो तमः शोकेगुणा

उ.नै.
का.ने.
टी.
३

मान्यस्त्वत्तं तमकथनीय त्वमाह् । ममेति नाममत्रिको माधवः स्वनाममनाद्ददते कथयंति इयती महाजनमानाद्वोरयदेपाययनः अ
तकारणात् तत्त्वनाम अभिधातुं न कुन्ते सदेहेने [illegible] कुलं कथितं नाम न कथनीयमित्यर्थः नन्वदेतुः किंत्वयस्माज्जनः आचा
रवंचं बहुरूपं [illegible] र्विगायति इति स्मृतेन कथ्यत इत्यर्थः आत्मनाम गुरोर्नाम नामाति कृपणस्य च आयुः कामो न ग[illegible]या
जेशापस्य कलत्रयोरिति सदाचारो महत्स्मात् इत्यतो नास्य विद्धरणं इति तत् । १३ अदइति अयेनलोऽदः दर्वोऽक्तिव च नमालप्या
क्षात लौंवमव किंभूता शारदेनि वरुणाः हिंसा मदे वाः तपरा हिता शात्रवस्ते पामपकारकः कद्रुव शारदः दारतं वधो शि वो
मयर इव मया ऽहीनां सर्पाणां नाय करोति एवंभूतो मयरः शारदेविद्धतं तत्त्वा शारदी मृकोभवति अथानंतरं च आस्यरागस्स

महाजनाचारपरंपरेद्दशी स्वनाम मनामाददते नसाधवः अतो मिथ्यात्मं न तद्रुत्सहे एवम्जेनः किलाचारमुख्वं विगायति १३
अतो यमालप्य पिवी वपारहोव भव तल्लो मदहेतापकारकः अथास्यरागस्य दधापदेपदेवचांसि हंसो व विदर्भजाददे
१४ सुधाप्लुवेणाभवलंभवानिति स्मृते पितोपतिविशेषसंशयः कियत्सुभोनं वितता कियत्सुवा अहस्यहो वचनचातुरी ॥

सुखलोहित्यस्य पदे पदे प्रतिचरणं यथा रथचित्रो हंसोव विदर्भजा वचांसि आददे उवाचे त्यर्थः किंभूत पंअस्यनत्वस्य पदेप दे
सुधति तत्र परागस्य मधुरत्वादनुरागस्य दधाधार यिचित्रो दोषधि अस्य रागत्वस्य दधावाहंसो मारविंम सुरोम धुरत्व
रापो रवि हंसी मधुरस्वरा अस्यचरणपोः स्वलोहिताभवतिकल्पलेद्दातिदधात्योर्विभागेनिभाः रागस्यकमलिनिषशी १४ सुप
ति भवावदि मां प्लुवेणाभरणं इति स्मृते पितलो वामोषाक ध्वनेति विशेषविषयः संशयः नेपतितमगद्धतितत्सा नामापिवदेत्यर्थः
कियत्सु दिनेषु भवनामादिम अश्वभोने परस्तत्तरादानं मत्त्वंतरादानं कियत्सु किमर्थमागतो मीतिइत्यादिषु प्रश्नेषु वाक्षु वितताऽभत्सु
तवकुद्धवसंदेशकथनरूपा अहो आश्चर्यकारिणी महती तव चेच वचनचातुरी ईदृशः मतारको नरस्टचर इतिभावः वेशोचमुत्काने राम ३
पमाभरणं भवति १५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वकार्ये सिद्धेः शीत्काक्ष्यानिः प्रयोजनेनैव यद्याचकारात्कुलप्रश्नोऽपि व्यर्थ इत्यर्थः यथा नामप्रश्नः उत्तरश्लोके न कुलस्यैव हेतोस्तत्त्वात्मा
त्या नानंतरं यथा ज्यायोनेवप्रेरितुं इपस्य समर्केतोऽतितिकितनिवा संयोगापनयनेवेसे इपत्तु क्रियणि आवधोरितिपरत्वाहस्मदः योग्यः स्वदृश्यस्य दोश
ल्वपरत्वाद्दोष्टाभावः ९॥ नामाकथने हेतुमुक्त्वा कुलाकथने हेतुमाह तत्र यदीति अत्र कुलं स्वभावान्न यदि उज्ज्वलं निर्मलं न तस्ताद्दि
दोषकुलस्याज्ञवनं कथनं मम कृतः कथमौचिती अपि तु ताहशास्य कथनस्यानुचितमित्यर्थः अथावदातं तत्कुलं न तर्हि येषां तथापरदूतत्वे
न उपसर्पणमागतस्य मम तथा तादृशोऽकथा तादृक्षप्रसिद्धनिर्दोषवंशकथा सा विडंबना अहो आश्चर्यं महानुपहास इत्यर्थः उपहास
भियात्तत्कथनं येष्यस्य ममानुचितमित्यर्थः अवदातं देपशाधने उपसर्पणः आलयानां सदेति क्रतुः १० उपसंहरति इतीति इति पूर्वो
क्तप्रकारेण वैयर्थ्यानौचित्ययोः हेतुना मतीत्यैव विचार्यैव मयावधारितं कुलनामप्रश्नयोर्वैयर्थ्यं तथापि निर्वेधे आयहरसः भो

यदि स्वभावान्मम नोज्ज्वलं कुलं ततस्तदुत्पन्नवतो ह्यौचिती कुतः अथावदातं तदहो विडंबना यथालयामेध्यलवोपसर्पणः १०
इति प्रतीत्यैव मयावधारितं तथापि निर्वेधपरो न शोभते कृतिः सतीनां प्रतिवाचिकं प्रति अमोघितां ते घटते हि संप्रति ११ त
थापि निर्वेधपरितेन तथवासहामिहानुरूपेमिलयानकिंगिरा हि मां प्रवंशस्य करोमेवमानिशम्य किं नासि फले गहिं मेहा १२

ति न शोभते न युक्त इत्यर्थः तर्हि तर्हि किं हि यस्मात्तं प्रतीदानीं हरित्यत्तीनामिंद्रादीनां प्रतिवाचिकं प्रत्युत्तरं प्रति उद्दिश्य ते तवगि
रोऽमः प्रयासो घटते युक्तः निरर्थकुलनामप्रश्ने आग्रहे त्यक्त्वा शीघ्रं दिक्पालानां प्रत्युत्तरं देहीति भावः ११ तथेति अथवा दे
नयापि कुलनामाकथनकारणेनाप्रतीते प्रति तत्कथनविषये निर्वेधं प्रति आग्रहशीले मयि अहं इह कुलनामप्रश्ने तवमे हा इक्षामि तया
गिरा स्वल्पेन वचनेन न किमनुरूपेण हृतोऽस्मि अपि तु हरश्यामि हृत्यो मध्ये एकेनाग्रहः परिसाज्यः त्वयानुनयजायते ततो मयैव सज्यते
इत्यर्थः तत्र तन्नत्स्वितः मिन्नभेवाह त्वद्धि मां प्रत्युत्तरं शास्यवंशं संपाद्य करोषि एवं च आलके मेवमानिशम्याकर्ण्य फलं स्वकातीति फले गहिः फलि
तः अग्रहो निर्वधो यस्याः सा एवं भूता किं नासि न भवसि अपि तु फलितनिर्वेधा भव निशम्येति वा योजनाचं द्वंद्वे शेव ह्वयोविं त्यानास्तम
धेहं मासि क्रोनमवामीति करोरपदेन स्वगोपतिफले गहिरात्मंभारेति साधुः स्यात् दंव्याः फलेयहिरिल्पमर्हं १२॥ ॥ १

का० टी०
९ हो०
४

लंनरोषिषमस्मः स्मकुः अपि तु रुरुद इति तथा दृशः वृच्चनमधुं मानुषकृत्सिमि अपि तु स्वयं व वेरणा मुरारि दाण च तुष्ठमध्येः न्य
लमस्यापि वृरणेनमते अमंमपफलये त्यर्थः इस्यमति वंदेन रूपेण प्रकारेण सामाधुर्यं तत्लत्तणमम लंते नेयस्साधनं लेमपवि
त्रयागिरात्वे सगुणनुपो स्मितं अर्हीयोग्यासि एवंविधां वाणीं तां स्मृति सदृशायेति भावः यथागिरामो सेतोषयसितथा देवस
पिसंतोषयेत्यर्थः १८॥ सुरा इति हे मेमित्वं व दृं विपुलां पीरसत्त्वेण माधुर्य इत्येवलक्षितिमितां साझीमतिसरसामनुरागकडुत्ये
न चाहं विक्रोक्तिमति वंधादिरूपां भारतीं वाणीं सुरेषु न संदेशय स्यपितु नान्यत्रैतं संदेशं कुरुया वा लोभप्रिय अपितासंदेशवचे
णमयाचापितां कष्यितासतीदर्पेण तापिते भसुरेषु कामपीडितेषु दावेन वाह्निनाः दग्धेः दावोवनंतस्य वृष्टिः तां प्रयाति इत्य
मानस्यवनस्यवनस्यवक्रीवृष्टियेथा सुखाय भवति तथा कामपीडितानां तेषां तव वाणीं सुखाय भविष्यति तस्मादेवं कुर्विति।

सुरेषु संदेशय शीघ्रमेव कुरु रसत्त्वेण स्मितां नभारती मदर्पितां दर्पकतापितेषु मा प्रयाति दावाग्नित दाववृष्टिता १९
मध्यायपायेत्वदुपेक्षयानया निमेषमप्येष जनो विलंवते रूपापरस्वीकरणोद्विको कसां न यात न यायुत्वरते रतेः पतिः २०२ये
त्विरं स्मावदधेति मसम्पेकिमिंद्रनेत्राणि निमेषो धिगस्तु सत्त्वरं कार्यमेव परं स्थितः परप्रेष्यगुणोपि यन्मन २१॥ ॐ ॐ

वा प्रयाति वर्तमान सामीप्येलट् १९ तेषां कामपीडितानां निंसंवादयपेति एवमन्तलसणो जनः अनया प्रत्युत्तरदानरूपयात्वदुपेक्षयात्व
त्कृतया अवज्ञया निमेषपरिमितेकालमपि यन्मापया यावदागवत् इहतवसन्निधौ विलंवते कालक्षेपं करोति तेषां तया वहता
वतरतेः पतिः कामः रूपादिवौकसां परस्वीकरणोलसत्ताकरणे अघ्रासिन्समये त्वरते सत्वरो भवति तस्मात्सत्वरं प्रत्युत्तरं देहीति
भावः इहोत्तरविषये त्वदुपेक्षयेति वा २०२ यामिति अपानि वेकाः इयच्चिरस्मैतावद्वहुकालमत्यर्थमवदधेति निर्निमेषं सावधाना
नि एवंभूतानींद्रनेत्राणि किंन निर्निमेषो अपि तु तैनैव निर्मितानि अन्यथा तेषां विलंवसहनदार्ढ्यं कथं तस्मादत्रा निमितानीति सत्वं सत्वरेत्व
रया कर्तुमर्हं कार्यमप्यपरं मदं मापिगस्तु अहमपि निंद्य इति यावत् यतः यत्र मपि परस्य प्रेष्यं हूतः तस्य गुणः लक्षणं सोपि न स्थितः न विद्यते
परउक्तस्येयो हृतगुणः इतिवा सत्वरकार्ये कारित्वं दासधर्मः प्रेषितेन दासेन शीघ्रकार्ये संपाद्यागंतव्यं कार्याभावेति शीघ्रमागतव्यं न भवतीति मदि

4

राम
४

त्वया नाम्नि आकर्णिते सति मयापि मत्तुत्तरं न दत्तं तत्क्षमस्वेत्याह मयेति त्वनाम मकर्णयोः सुधानरूपं अकुर्वति त्वनाम्न आकर्णयति तेन तु
भ्यं मयापि पतिवाचिकं मत्तुत्तरं न देयं दातुमनुचितं तत्र हेतुमाह स्त्रियस्तात्परेण पुंसा परपुरुषेण सह संकथापि संकथा सम्यक् गोष्ठी
कुलाबलाकुलस्त्रीतस्याः आचारेण सह असहा असहनं एकस्मिन्नासने उपवेशनं तस्याः सहा पतिव्रताचारपरपुरुषेण कथयोः सहावस्था
न लक्षणो विरोधः इत्यर्थः यथा त्वया सदाचारभंगभीत्या नाम न कथ्यते तथा मयापि स्त्रीकुलाचारभंगभीत्या स्वाभिप्रायेण कथ्य
ते इति पतिव्रतार्थः २६ हसेति स नलः सस्मितं यथा तथा तां भैमीं आह स्मा वोचत् किं कृत्वा प्रिया गिरः भैमीवचांसि प्रियामनोज्ञा
वा गिरः साधस्त्वमिति हृदा मनसाभिनंद्य स्तुत्वा किंभूतः कुलशीलमाचारानुचितं परपुरुषसंवादमहमपि न करोमीति भातिव दि

मयापि देयं पतिवाचिकं न ते त्वनाम मत्कर्णसुधामकुर्वति परेण पुंसा स्त्रिया पि संकथा कुलाबलाचारसहा मनागपि २६
हसाभिनन्द्य प्रतिबंधनुत्तरः प्रिया गिरः सस्मितमाह सस्मितां वदामि वामाक्षि परेषु माक्षिप त्वमीदृशामाक्षिकमाक्षिपद्भवः
२७ करोषि नेमं फलिनं मम श्रमं द्विषोनुगृह्णासि न कंचन प्रभुं त्वमिस्यमर्हासि सुरानुपासितुं रसाक्षतस्नान २८ ॥ ॥

न यातस्याः सकाशात्तथा अनुत्तरः उत्तरहीनः ईदृक् वक्रोक्तिप्रतिबंधादि मा तुर्येकस्यापि नास्ती त्याश्चर्यं च शास्त्रिमन स्वोभिभाषि
त्वं तदेवाह हे वामाक्षि सुनेत्रे कराद विलेपादिक न वाक्येन वारं वदामि उपदिशामि त्वं माक्षिकं मधु अक्षादि प्रति रसकुर्वदति मधुर गौरवं
प्रतिबंधादिरूपं वचनं परेषु हितादिव्यतिरिक्तेषु माक्षिप त्वा न च प्रत्येकं वदितुं सकलं न तु मां मन्तोति प्रतिवदी कुत्वा अनुमानं लोकयत्
नरं देहि इति भावः सस्मितं यथा तथा माक्षिकमाक्षिपद्वचनमाह स्वेति अन्वयः ईदृशीं त्वं मिश्रादि रसत्वेन आत्मीयं पूरुषं परपुरुषेषु मध्य
माक्षिपये न सह संकथयापाति व्रतभंगप्रसंगस्तादृशो हं नम वामि किंचिद्विरुद्धादि हेतत्वान्न दोषः एवेति प्रसमुत्तरे देते विप्रपातिव्रत्यं
गइतिधावदामिनाप्रकथयामि परेषु अस्मयं न लाक्षयः इति माक्षिप इति वासंबंधाद्दनलः एवंत्वर्थः व्याख्यानं तरं श्लिष्टत्वाउपे
त्यं चामाक्षि दुष्टीहोदक्षि सितत्वाज्जीपि नदीत्वात् हस्वः माक्षिप श्रवं वक्ष्याह २७ करोषीति त्वमिमं त्वदीयं मम श्रमं फलिनं सप

तं

सुमनलघुप्रा आभाषणं मुखे उत्तरदानं मा संज्ञिकमिति सन्दितं २४ । तथेति हे देवदत्त इतीयं प्रगल्भता एवत्वं इति किं तृष्णा निःप्रयोज
नः परीहासः उपहासः इयं मैत्री अपरिचितेन सहोपहासं करोति अस्यै धृष्टेयमिति सर्वोजनो भ्रष्टिष्यति त्वादृशि प्रतिवंशादि तपको
हावादः इतिकारणं तृष्णा इति किं प्रगल्भतेति वा तथा यन्त्वयोपदिष्यते तन्मया न क्रियते इति नमेति त्वादृशि वा कृत्वसदृशास्य विग
र्हेण विशेषनिंदैव भवति भव्यं मतिसोपपत्तिकमेवं वक्तव्यं निरूपयति किं तु विगर्हणा नहि त्वमी स्यात् तथामिति चेद् दत्त आह मवतितव
यि अनुत्तरात् उत्तरादानात् तव देवानां च आश्चर्यं भवति अतः अहं तु अंप्रतिवाचे प्रदिष्टः प्रतिहासम् इति हि क्षुरविस्मयनेति देवानाम् एप
क्षिप्य सूचनार्थं त्वादृशि भुवि लीति पदार्थम् तवैव माहात्म्यानुत्तरं दीयते न तु इन्द्रादिभिः हास्यादि इति सन्दितं अयमस्मिन्नेते नेत्यर्थः प
रीहासः उपसर्गस्य घ हीघः २५ कथमिति मानुष्यकमेव लोकं नयस्य वेविधेमल्लदारजने कृपयापि देहे तु नाऽसौ अस्मान् गणोघ

हृष्या परीहास इति प्रगल्भता मनेति चत्वा इति वा विगर्हणा भवता नुत्तरं च भवत्यनुसरणदतः प्रदिष्टः प्रतिवाचम स्मित २५
कथं नु तेषां कृपयापि वागसाव साविमानुष्यकलोकं नेजनैः स्वभाव भक्ति प्रवर्णप्रतो ध्वराः कथानवाचामुदमुक्ति इतिके
२६ अहो महेन्द्रस्य कथं मयोचितो सुरांगनासंगमशोभितामृतः इन्द्रस्य इसावलि मां सलक्ष्मीयावलोकयेव प्रवलोद्विदेवता ७

तितेषां देवानां वाक् कथं नु केन वा मकारेण सा विप्रस्तामानमादेवतानुहृत्वा तेषां तान्मत्यके कृपयापि वन्कुमनुचितं कथं उचितं कथं तु
इति निपातसमुदायः इत्यग्वानुः किरश्चालने प्रश्नकृतेषां कृपया कश्मौवाकुपपसावीति वा मानुष्यकलोकनेन इति स्वनिंदया देवचरण
निषेधेलात्यर्थे वा शब्दः इवी ज्ञानौ चितोपरिहासार्थः अपवेति वा ईश्वराः प्रभवः स्वभावेन भक्तामवर्णं नवं जनमुद्दिश्य कथा वाचाम्
देहर्षेन उक्तिरिति प्रकटयंति अपि तु यथा कृपापि भक्तामोमति सहर्षप्रकटने तेषां तात्पर्यं न तु मद्दृण इति सोल्लुंठवचनमिति भावः ते
केवलं नमस्कारसहनेन तवर्णाहा इत्यपि सन्दितं पथ्यमपहे असावीति कर्मकर्तरीति चिण मानुष्यकेति वा पथा कुज २६ अहो इति
सुरांगनानामुर्वश्यादीनां संगमेन शोभितापीलत्वं विश्राणस्य महेन्द्रस्य मानुष्या मया हत्वा विडंवानां कथमौचितो अपि तु न कथं
चित् अहो आश्चर्यं संवोधने वा अत्यंतमनौचितो सर्वैः उचितैर्वानुचितोकयाक सेवलोकयात्वाहं सावल्यामां मलावहलाश्रीः

इदमिति इति स्थितिभर्तरि नले इदं पूर्वोक्तं नगशोभां काश्यपेन तत्संभावं माननशक्तित यावन्मया स्वगतं स्व सकाशात् मध्यायां विस्मया चिद्भिन्नरूपामु
वः भूलोकस्य समरं कामनरूपं स्माति संदेहं अभिदिष्टस्त्री विवयेहृतेय तां हृत्तं कुर्वतां इदाहो नां नये नैपुणं कौशलं तस्य याघ्रये भावेस्त्र मनोद्येनाथा
रयं त्वा स्त्रीणामभ्यः समान्योहृतः प्रयणौ यइति नीतिः अयं चाति संदरः प्रेषितः इति तेषां नोत्थभिन्नता सर्वे यान्तीति शास्त्रं ज्ञानेति तिमन
सिनिश्चितवत्यां तो विदग्धयानीतिणा सूदो चतुरत्वात्पश्चात्तेषां मनोनयकौशला भावेदयस्मात्तेषां मनसिनयकौशलं नास्तीति अभिहि
तिसमभ्यर्थ्य यथाभावाभावे प्रवादित्वात् २२ स्वगतं प्रति किमाह स्मात् जलेति जलाधिपो वरुणो मयि विषये त्वां घ्रुवं निश्चितं अदि
शत् आदिष्टवान् परेतराजः यमः स्फुटं निश्चितं प्रजिघाय प्रेषितवान् मरुत्त्वतां चेंद्रेणो चनिश्चितं महितोस्मि उईमुखेन तेजसा वह्निना
नयोजितश्चतुर्थीपि अन्वयेषु आपाततः काकुवत्कथयेत्स्य स्य योजना अथ चाति सुदर्शीमपि अस्ति संदर्शं त्वां यः समादिष्टवान् सप्र

इदं निगद्य क्षितिभर्तरि स्थिते तयाभ्यधायि स्वगतं विदग्धया । अधिस्तवं त्वत्यतां मुदा स्मयं मनोऽस्य न्यायनैपुणं अये २२ जला
धिपस्त्वामदिशन्मयि ध्रुवं परेतराजः प्रजिघाय सस्फुटं मरुत्त्वतेध महितोऽस्मि निश्चितं नियोजितश्चोर्ध्वमुखेन तेजसा २३
अथ प्रकाशं निजतस्मिता सती मतीकुलस्याभरणं किमप्यसौ उन स्तटाभागप्ण विश्रमोन्मुखं मुखं विदर्भाधिपसंभवा दधे

वैकमीति लंघना निश्चितं जडुणां त्वामीन्द्र तिमूर्धा इत्यर्थः यश्च ताहृष्यां मयि ताहृशो भेदत्वाधे षितवान् सप्रेतानां मृतानां राजे
वनसचेतनइत्यर्थः येन ताहृष्यां मयि ताहृशस्त्वं प्रेषितः समरुत्वान्वातलो भवति येन ताहृष्यां मयि ताहृशस्त्वं नियोजितः स ऊर्ध्वमु
खः पिशाचः प्रतिभा रहित स्मपिशाचो र्ध्वमुखो भवति अपतिमस्य भवेति ऊर्ध्वमुखत्वेन तन्मुखसौंदर्यं तेन नहृष्टमित्यपि सूचितं
अवज्ञानुरूपत्वान्मनसेव नले संबोधयमुक्तिः २३ अथेति अथासौ सती निजतास्मिता गुप्तास्मिता ईषत् स्मिता मतीकुलस्यपत्नेन्नुता
सम्भूहस्य किमपि लोकोत्तरमाभरणं एवं भूता विदर्भाधिपसंभवा भैमी स्वमुखं धन स्तेन सहृपदाभाषणेन तत्र यो विभ्रमो मलस्त्रस्तोवा राम
तन्नो मुखंसन्मुखं एवं भूतं दधे प्रकाशं स्फुटं सखीभिरपि श्रूयावर्ण्यते तथा वदति स्मर्थः अकोलमुज्वलं प्रसन्नं चेति मुखविशेषणेन वा
अयोग्यान्यपीहातयोमेवांछं तीतिगूढस्मिता सती पहेन यो मयसा पूर्वं कृतः स एवपति रिति सूचितं तावासाभाषणे स्यादिनाते

का॰ नै॰ टी॰ ६ मी

बिभेमीति यतोऽहं चिराय बहुकालं चित्ते स्वर्पितो निषधेश्वरो यया॰ तत एव ईदृशीं इन्द्रादीन् वृणोमि न वृणे इति चिन्तामपि विचारमपि कर्तुं बिभे-
मि भयं प्राप्नोमीति निष्फलं कर्तुं किमुत मनोव्यापारे क्रियमाणे किं पुनः कायव्यापार इत्यपि शब्दार्थः विचारो हि मानसो व्यापारः मनस्य
नलेनाधिष्ठितत्वात् अन्यविषयविचारस्यावकाशोऽपि नास्ति ईदृशो विचारे क्रियमाणे नलस्योनलः समाकर्णय सचेश्वरः प्रभुः तस्मादे-
वं विचारयितुमपि बिभेमीत्यर्थः मनसा नलस्य वृतत्वात् अन्यवरणकथा न किं करोमीति भावः मानसेनैव वृतो नलस्तु सा ज्ञातत्वात् अन्यवरणवि-
षयविचारेऽपि क्रियमाणे किमिति भयमित्याशंक्याह किं लयस्मात् मृणालतन्तुवच्छिदुरा स्वयमेव विभिदुरा सतीस्थितिः पतिव्रतामर्यादा
लवादपि स्वल्पादपि चापलात् त्रुट्यति भिद्यते तन्तुर्यथा ईषत्स्पर्शमात्राच्छिद्यते तथा सा चाडरणादपि मनसा यद्वलनत्वेन जयाय
त्वादन्यविषयकथापि सतीस्थितिभङ्गस्तेन मा भूदिति यतः मे भवेतिभावः ३१ भमेति या शब्दो यदि नलस्यानन्तरं संभावनार्थो दृढव्यः

बिभेमि चिन्तामपि कर्तुमीदृशीं चिराय चित्तार्पितनैषधेश्वरा मृणालतन्तुच्छिदुरा सतीस्थितिर्लवादपि त्रुट्यति चापलात्किल
३१ ममाशयः स्वप्नदशाज्ञयापि वा नलं विलङ्घेत न रस्ररशुद्धिकृतः एवं समस्तसाक्षिणो विबुधैर्विषये नृ
पैर्न ३२ अपि स्वमस्वप्नमसत्यमन्यगोपरसंप्रदारानन्वेतु मेवमा स्वयं दुरध्यानेन विनाविकाः कथं स्पृशन्तु विज्ञाय हृदापि तादृशीं

ममाशयोऽभिप्रायः स्वप्नदशायां स्वप्नावस्थायां आज्ञया पि वशेनेस्य धेः आज्ञेवाज्ञातत्कृतो मोदस्ते नापि भूतिवा नलं विलंघ्यत
ऽयदि वा स्पृशात्तर्हि विबुधैरिन्द्रादिभिः पतिते तत्र तस्मिन् विषये समस्तसाक्षिणो समस्तलोकवृत्तसाक्षात्कारिणो निजे वबु
द्धिः कुलं पुनर्न ईदृश्यते स्वप्नदशायामपि नलादन्यजानामीति सर्वज्ञत्वात् देवा अपि नजानन्तीति भावः ३२ निजे वबुद्धिं दृढयितामि
ति पूर्वमुक्तं इदानीं स्वयमेवाह अपीति अमी देवाः मां परस्य नलस्य दाराः स्त्रियमन्येनैव तु मेवा ज्ञातुमेव स्वप्नमपि निद्रारहितमपि स्वप्ना
न्तरं स्वप्न उपनिद्रा पर्यन्तिस्म देवास्तु स्वप्नाः अपि संभावनायां एलदर्थमेवास्वप्नस्वयमस्वप्नपन्निता मृदं संभावयामि इत्यर्थः अ
स्मिन्नर्थे गूढो पहासामन्यथानुपपत्तिं मृगा णयति स्वयमात्मनेव दुष्टो ध्यानं दुरध्वः परदारगमनमार्गः सत्त्वानेव तस्मुत्तारयितुं नाविका
कर्णधारा दुराचारे प्रवृत्तजनतितारका एते ताहृशीं परस्त्रियं विज्ञाय विशेषेण ज्ञात्वा हृदापि कथं स्पृशन्तु मनसापि परस्त्रियं कथ्य राम ६

पूर्वोक्तमेव द्रढयति उरस्तीति सुरीणां देवाङ्गनानां उरोग्रे मानवी केवं मणकं प्ययस्य पितुं न कापि अस्ति तु छेत्यर्थः उत्प्रेक्षा वा कालंकारः केन
तिपाठे मानवी सुरीणां उरः केन गुणेन शोभते मणकता ह्याः कोपि गुणो मानुष्यां न विद्यत इत्यर्थः तर्हि कुत्र शोभते इत्यत आह यत्रत्ताः देवो
न विद्यंते तत्र उरः एष्विद्यासा पिमानव्यापि शोभिका शोभते मानुष्यापेक्षयाः सुंदरी न तु देव्यपेक्षया तत्र दृष्टांतः यथा अकांचने सुवर्णा
लंकाररहिते अकिंचनसदृशे रसनाधिका स्त्रीत स्याः अंगके ऽल्पावयवे कस्मिन्नप्यवयवे आरकूटस्य तुले नालंकारेणाश्रियः शोभां किं
न भवति अपितु भवत्येवतथा देवीरहिता यां भुवि अन्यरमण्यपेक्षया ममापि शोभाधिक्ये वेत्यर्थः पूर्वोक्तमेवतात्पर्येरीति स्त्रियामास्कृतमि
त्यमरः लोकेपि तुलमितिवदंति सुंदरीणां पुयोगे ङीष् मानवी अमणितत्वात् शोभिकाकर्तरि प्युभे एवुल् किंचकिम पिधानादि यस्य नास्तिसो
किंचनः मयूरव्यंसकादित्वात्समासः अंगाउत्पल्पे त्वकन् अल्पत्वसंख्याकृते यकास्थापिदिवः कन् प्रथयेति तेदेवाः यथाल यासेन तेन

उरः सुरीणां मणकेव मानवी नयत्रता स्तत्र तु साधिशोभिका अकांचने किंच नना यकांगके किमारकूटाभरणेन न श्रियः २८।
यथा तथाना मगिरः किंतु ते श्रुती पुनर्भवे विधिरेमददिरे इष्टक्रियारीकु रुताम संगता सप्रमनोहृत्तिमुपिधिपाधिये २९
अदो निगद्यैव नता स्यया तया श्रुतौ लगित्वाभिहितालिरालपत् अविश्रय यमेहृदृश्या क्रियाहृत निषेद्यकर्णयमम्बुखाध्वना ३०

प्रकारेण अभिलाषेण रूपया वरणविषयेति यदाप्यरकिंतु विदिपितन्नौ सुखेन नुवंतुत थापि मे श्रुतीकर्णो उवस्ता सांगिरा मचरे एक
स्मिन्नपि वर्णविषये वधिरे एकमप्यक्षरं ना कर्णयतः किमुव हूनि किंतरां चार्थमित्यर्थः श्रुतमप्यननुष्ठेयत्वादश्रुतमेवेत्यर्थः दृष्टांते
न हेतुमाह इष्टते रहिताः सकिया रीहरिणी क्रियाधिपेरेवतेहस्त्रिया इत्यविषये असंगतामयोग्यामनोहृत्तिमिच्छामात्रमपिकर्षकु
र्वते इच्छामपिन धारयति नानुतिष्ठंति किंवा श्रमित्यर्थः यच्छुरपिसतीयामयोग्यायोग्यविभागं जानाति ततोप्यज्ञा किमहं तानल वृण
इति भावः २९ अद इति आलिः काचित्सखी आलपत् उवाच तेर्विभता अदो निगद्यैव एवमुक्त्वैव नतास्यपालज्जावशान्नम्रमुख्याः नयाभै
म्याः श्रुतौ लगित्वा ऽभिहिता एवं वदति उक्ता हृदृश्यं क्रियामेहृदये यथा विश्रय यदा हृद्यमभित्वं तत्त्वमम्बुखाध्वना निवेदनिगदहकर्णय इष्ट
लज्जया किमपि स्वयं वक्तुं न शक्नोति मन्मनसिरहस्यं निवेश्य यदाहृत मन्ना यापतेन तुस्वसक्त्यो किमप्यु क्तेतदमर्करोवेत्यर्थः ३० ॥

का.वे.
टी.
७

मेघेति भावः तदेवाग्र्यां तरन्यामेनाह द्वियस्मात्पमांबुनासांद्रजलेन मेघजलेन वा राजपथे नगमते राजमार्गस्य पंकिलत्वात् जसंतराभावा
दमार्गगामित्वेपि न दोष इत्यर्थः पिच्छले पिच्छादित्वात् इलच् अपथेन पथो विभाषेति समासांतः ३६ ॥ स्रोतस्कं निगमय्येति वृत्तं प्रार्थयते
स्त्रियेति स्त्रिया मया वाञ्छितेषु पदेषु तेन तेन देवेषु सम्यक् संतोषकारि उत्तरं जातु कदाचिदपि विपरीतं दातुं न शक्यते यस्मात्तस्मात्त्वाम्
मम भाषितमेव सत्रं तस्य पद्धतिः रचना तस्यां विषये तेन च पर्यवेधता प्रबंधकारित्वं भाष्यकारित्वं वार्त्तिककारित्वं वा स्तुमतिबंधतां तु इत्य
कृत्वं नास्तु स ग्रार्थं मद्वचनं त्वत्कल्पितैर्विवरणपदैः सोपस्कारं कृत्वा देवास्त्वया बोधनीयाः न तु मद्वचनेऽसामर्थ्यं कर्त्तव्यं यथा भाष्यके
नोस्तुत्रं समर्थ्यते न तु दूष्यते उभयत्रापि तंत्रं जंताघ्रे स्तल उपसर्गवशादर्थभेदः ३७ निरस्येति तथा पूर्वोक्तप्रकारेण निरस्य निराकृ

स्त्रिया मया वाञ्छितेषु पदेषु प्रोक्ते न जातु सम्यग्विपरीतमुत्तरं तदस्तु मद्भाषितसत्रपद्धतौ प्रबंधता स्तु प्रतिबंधता न ते ३७ ॥
३७ निरस्यहृतः सतत्याविसर्जितः प्रियोक्तिरप्यात्कटुकं मया तव हुं कृतं हलेनेव मुहुः कुहूरवैर्विडंबितुं भेन पिकः प्रकोपिता
तः ३८ अहो मनस्त्वामनुतेपितत्वे ते त्वमप्यमीभ्यो विमुखीति कौतुकं क्व वा निधिर्निर्धनमेति किं च ते क्व वा कृपाटे घटयन्ति हृ

तप्रियोक्तिरपि मधुरवचनेऽपि विसर्जितः प्रेषितः कटुकं संतापकरं अहल्लरं वत्स्यमाणप्रकारेण हुम्म वदतिस्म कहंव हिंमेनवालेकन मुहुः ।
पुनः कुतूहलेन कौतुकेन कुहूरिति रवं प्रावृत् विडंब्यानुकृत्य प्रकर्षेण कोपितो मधुरवचनोपि पिक इव तथा तेन प्रकारेण प्रस्थापितोऽय
वचनोपि परुषवचनेन तेसम अवज्ञया प्रस्थापित इत्यर्थः इति वा योजना तयेति वा पाठः बालेन विडंबितः पिकः कुपितः सन् परुषं रटती
ति जातः सर्जो रर्जन इत्यातः कः स चोपसर्गवशात् दूषणार्थः ३८ अहो इति हे मेमि अवगुन्नमास्तेपि देवा अपि त्वामनुमनस्तन्वते मानुषी
त्वामभिलषंतीत्यहो चाश्चर्यमानुष्यपि तिहीनात्वमेतेभ्यो अमीभ्यो देवेभ्यो विमुखी पराङ्मुखीति चाश्चर्यं अहो कौतुकं महदाश्च
र्यमिति चोभयत्रयोजनीयं उत्तमो हीनं नाभिलष्यतीति हीनात् तत्तनादनुरज्यत इति प्रसिद्धं उत्तमे कामयमानेपि हीनात्तं न कामयत इति कु
त्र चिन्न दृष्टचरमिति महदाश्चर्ये उत्तमाय सर्वेपि स्पृहयंतीति भावः एतदेव प्रश्नवचनं दृष्टांतमाह निधिरिति प्रसिद्धनिधिने दरिद्र

राम
७

मिच्छंतु अपि सदाचारशंसां ज्ञात्वैतत्कर्तुमनुचितमित्यर्थः स्वप्रवंशादेवाहं तैर्मनसि अनुद्विग्नं वृत्ततिलेवान्न दोषः अन्यथा याचो न्या
त्रुपदिष्टंति ते स्वयं कथं परदारान्वांछंतीति भावः एवंविधा अपि परदारान् अभिलष्यंतीत्युपहासः सेमुख्यकर्णधारत्वेन तेस्य पीनयोग्या
अपि न भवंतीति सूचितं अध्वोर्ध्वो विषयाद्वासमरः अस्तु पुनरेवं तावत्स्वार्थं च ठिर्त्वापेक्ष्य उक्तोति संप्रसारणं दुरघः उपसर्गाट्
ध्वनद्वस्य च नाविको न रतोत्पथेनोघ्रुचवहन्निति ठञ् ३३॥ अनुग्रह इति मादृशो मनुष्यजन्मन्यपि मादृश्यमलं दारोजनेयत्तेषां
मनः अनुरक्तेमि स्यर्थात् एष केवलं तेषामनुरक्तमि स्यर्थान् एष केवलं तेषामनुग्रहः कृपा न तु नत्वतोनुरक्तामम अयोग्यत्वा
त्सोनुग्रहः श्रेयदि विधेयः कर्तव्यः तर्हि अमी देवाः प्रसद्योपसन्नीभूय मेमह्यं तमेव नलमेवाभिष्टां वितरीतुं दातुं इशतां स प्र
सीभूय न तु स्वं सांते नैव नलं याचे तैः प्रसन्नीभूय नल एव दातव्यो नत्वन्यो मिलापः मानुष्यजन्मयसेति वृद्धोक्तिः अन्वादेशा

अनुग्रहः केवलमेष मादृशो मनुष्यजन्मन्यपि यन्मनोजने सचेद्विधेयस्तदमीतमेवमे प्रसद्य भिक्षां वितरीतुमीशतां ३४ अ
पि द्रढीयः प्रणमन्मतिश्रुतं सपीडुयेत्याणिमिमं नचेन्नृपः कुलाशनो द्वधनवारिकारितां निजायुषस्तत्करवेस्ववैरितां ३५
निषिद्धमप्याचरणीयमापदि क्रिया सतीनावतीयत्रसर्वथा घनांबुना राजपथो हि पिच्छिले क्वचिद्बुधैरप्यपथेन गम्यते ३६

चतुर्थीमयादेशः वितरीतुं हतोवेतिइरोदीर्घः ३४ नलावरणे स्वप्रतिज्ञामाह अपीति अपि रमेचेत्यर्थे त्वं द्रढीयः दृढतरं केनाप्यनि
वार्यं मम प्रतिश्रुतं प्रतिज्ञातमपि शृणुतदेवाह सनलः नृपः इमं पाणिं न पीडुयेत महीयेन महीपपाणिग्रहणं न कुर्यात्तत्तर्हि कुता
शनेन उद्धधनेन वारिणा च प्रयोजनं कारितां विधापितां निजायुषः स्वस्वजीवितस्य स्वेनात्मनैव वैरितां शत्रुतां करवै मम मोहश्चवशा
द्देवानुरोधाद्वा चेन्मां न लोनांगीकुर्यात्तर्हि [illegible] न्यादिघ्नन्यतमोपायेन स्वजीवितस्य त्यागमेवं केनचनन इत्येव निपातान्नि सत्वं
एवंरिक्तं ज्ञातवंवारितगितिपाठे निषिद्धां स्यादिभिर्मरणं निषिद्धं ३५ आत्मघातोनुचित इत्यत आह निषिद्धमिति यत्र यस्यामाप
दि सतीभिस्त्याद्यविरोधिनीक्रिया सर्वथा केनापि प्रकारेणात्मरक्षणावतिमरहति तस्यामापदि सत्यां निषिद्धमपि कर्माचरणीयं अवि
कित्स्यव्याध्यादेरनुपतनादिभिर्मरणमापद्धर्मे निरूपणमस्ताकेभिहितं नलं विना कामज्वरपीडायामापदि निषिद्धमप्याचरणीय

काले. ९ ही. ८

अनुग्रहादिति नरः दिवौकसाम नुग्रहादेव अनुग्रहमात्रेण मानुष्यत्वं निरस्य परित्यज्य दिव्यतां देवत्वं एति प्राप्नोति तत्र दृष्टान्तः सिद्धरसस्य
स्पर्शमपि अयोधसा धिततया ... सा सुवर्णभूतानामपि अयसां लोहानां मध्ये यो विकारो लोहविकारस्तेषु पदार्थेषु मध्ये स्वरितत्वमाहि
तत्वं कुतो देहे लोरिष्यते ऽपि तु न कुतोपि सिद्धरसस्पृष्टानि सुवर्णभूतानि लोहानि अयो किन्तु तेषु मध्ये केन दिव्यंते एतानि लोहजन्यानि
ति केनचिन्न ज्ञायते किं तु सुवर्णमध्य एवेत्यर्थः अयोधिकारे स्वरितत्वमिति पाठे अधिकारप्रस्तावे स्वरितेनाधिकार इति पाणिनिवचनात्स्वरित
त्वाभावे कुतः स्वोधिकार इत्यर्थः यथा सिद्धरसस्पृष्टं लोहं सुवर्णत्वेन वर्ण्यते न तु लोहत्वेन तथा दैवानुग्रहान्मनुष्यमपि दैवेव न तु मानुषी
ति देवान्तःपाती इति भावः स्वरित इति स्वर आक्षेपे इति चौरादिकाद् द्रूत्पानि ष्टारसयावि विस्मयकाशे पारदवो चोक्तः स्पर्शस्पर्शोनुद
के किन्न अनेन मानुष्यकलाछन्नेजन इत्यादेरुत्तरं दत्तं धर हरिमिति हेमभित्वे हरिमिन्द्रं परित्यज्य मलनामक राज्ञा नलाभिलाषिणी दृशो

अनुग्रहादेव दिवौकसां नरो निरस्य मानुष्यकमेति दिव्यतां अयोधिकारे स्वरितत्वमिष्यते कुतोपशांसि सिद्धरसस्पृशामपि धर
हरिं परित्यज्य नलाभिलाषुका नलज्जसे वा किमु विमृश्य वाक्यं उपेक्षिते तौक्क रम्भा च्छ मोरस्तादुरुं वदन्त्यां करभोरु भो इति ४३

धं अभिलाषुकाया अभिलाषणशीलया विदुष्या विज्ञया वाच्या स्त्रीत्वाचे विदुषी पुंडितां ब्रुवाणा सती कथं वा नलज्जसे अपितु त्वया लज्जितव्यमेवे
दं त्यक्त्वा तत्तुल्यं नरं पिपर्वा कस्मि अरे ज्ञात्रीत्वं चाक्षेप एतन्मम यच्चित्रं त्वादृशी दुर्बुद्धिर्निर्लज्जा च कापि नास्तीत्यर्थः हे करभोरु कर
स्य कनिष्ठामणिवंधमध्यदेशवद्वृत्तौ कोमलाकारस्य स्याएवं विधे ऊरू यस्याः इति परवर्त्तिकारणात् कारलाद्दृष्टांतं उपेक्षिते सोः स्वल्पस्वादु
मे ह्रोः शमीरतात्कदुरसप्रामो कटुकलंपटात्करभाद् दूराद्पि उरुं अत्र शं वदेज्जानपर्वं कथयामि उष्ट्रस्यापि कदाचिन्नास्तम्यज्ञा
नेभविष्यती स्यापि संभाव्यते पितवद्दुनकदाचिन्नस्मादपित्वं मर्त्ये तरेत्यर्थः इन्दुशम्या योवदलरंतावोदंद्वनुलयो हितिजानीहीतिभावः
अयमेवान्नापि प्रायोज्ञातव्यः ननु करभाऊरुः करभोरुरिति अस्मिन्नर्थे ऊरुत्तरपदादौपम्य इति ऊङ् प्राप्नेः करभोरो इतिस्यात् इति शब्दस्या
न्वयापत्ते श्चतस्मात्तृर्वाङ्गुर्धपूरामर्षइतिया ह्रो ऊदन्ता अनुदात्तस्य संज्ञापर्वको यं विधिरनित्य इति ह्रस्वसंज्ञामाश्रित्य पाणिनिकरणा राम ८
भावसमाधानं कृत्वा करभोरु इति संबुध्याज्ञानपर्वं कथयामीति वा मनुष्यजातेर्विवक्षाविवक्षे इति वामनाचार्यवचनात्करभोरुः

छवा कुतोऽपि देवादायातीति किंचान्यच्च सद्वरिद्धः प्रतिषेधकवाक्यरूपं कपाटं घटयन्सन् त्समीपे त्वयानागंतव्यमिति निषेधकवचनं मुखस्तं
निधिं निराकरोतितात्पर्यं नत्विल्पूर्वः निधिर्निधनं एतिसच वाक्कपाटं घटयं स्तं निरस्यतीति कवाकुत्सवारूपमित्यर्थोऽपि तु कदाचि
न्नेति वासवाक्कपाटमिति पाठः विधिनस्यानिधि निराकरणं यथानुचितं तथा तु चितं तथा दिगीशानां त्वय्यनुरागरागो वानुचितः कलेष्य
नुरागत्वस्त्यनानुरज्यस इति मद्वदनुचितमिति भाव इति वा ४९ सहेति हे वैदर्भि खलु इमे इंद्रस्य त्वय्यनुरागाद्धेतो अखिलास्त्रीभ्योऽधि
याणिप्रभृति अवदलयावज्ञया सह त्वयि यं गुरुमादरं सन मानं वहेथा ये इंद्रस्य त्वय्यनुरागात्त्वदन्यासु चानुरागात्त्वदन्या
कापि धन्या नास्तीति त्वामेव वरं मन्ये इति भावः इंद्रोऽपि इंद्रस्वराज्यप्राप्तिलक्षणोऽपि संमुखेऽपि त्वामनु स्वयमागच्छ सपि श्रयसि कत्वा

> सहाखिलस्त्रीषु वदेवहेलया मदेन्द्रनामा गुरुमादरं त्वयि त्वमीदृशोऽप्यश्रयसि सन्मुखेऽपि तं पराङ्मुखी चेद्गुरुलिप्सुवीरतः ५०
> दिवौकसं काममपत्रलन्मानवीमवीमवेश्याविलवाननादिदम् कथं नवाधुर्यदहो वधूरथे तदितेन सम्यग्गुरुणापि शम्यते ५१ ॥ ।

णो विषये पराङ्मुखी लदनंगीकुर्वाणा त्वं तेमम मादरं व्ययीकृतः अमाशायइत्यर्थः त्वत्सदृशी कापि दुर्मेतिर्नास्तीत्यर्थः न्यवीरतः एपेता
लुडिचेड ५० दिवौकसमिति मानवी दिवौकसं न काम यते इतीरं नवीनं अपूर्वं लवानवादश्याविभ्रतेउत्तमस्यववस्तुनोऽभिलाषाद्वि
त्रमित्यर्थः एषते दुर्ग्रहदोषः दुष्टाग्रहलक्षणो दोषः सम्यक्तितरां हितेनापि गुरुणापि त्राकथं वा न शम्यते नापनीयते अपि
नतु मर्दः अपथ्यहितमिच्छतापि त्रात्यपथ्यहितमिच्छतापि त्राहलपथ्यदुष्टाग्रहः शायेत्स्वरादस्य स्तन्जनितो दोषः पीडासम्यकृतोत्कंरं
स्थानस्थितत्वादनुकूलतरेण गुरुणा बृहस्पतिनापि नापनीयते नापनीयते चेच्चित्रं किं कुर्वीत नियहाः सर्वे यदेकं बृहस्पति ज्योतिर्वि
दः सर्वथा ग्रहं परित्यजेदिति दृष्टमात्रमपृणीष्वेतिभावः अपथ्यत्वं करणसंबंधी देवानामाग्रहोऽमंत्रिणा बृहस्पतिना कथं न शम्यते इ
ति चित्रं दिवौकसमिति एष्वोदरादिः आङ प्रश्लेषेणावृद्धिर्वीनवीनं नवस्य नूतनं प्रनत्वाप्येतितैत्तच्चादादेशः ५१ ॥ ॥ ।

का॰ जै॰
टी॰
७

शर्करा: भुक्तिमत्सः स्वादिति स्थिरत्व कुसुमोरितियत्ताचेशः भुवश्चेति स्तुचः स्वदर्शनेव विधावमितिकृत्तिकारादिवचना
मासायांभवि भुच इतिचिंतयन्ता भूषुभविष्णुर्भविताजगत्प्रभोरयमरिस्तूर्यस्वमिमादिप्रामणिकं प्रयोगदर्शनात् भुवश्चेति च
कारं भुवश्च दसीचेति संवध्यत्रकाराज्ञायामपि स्थविद्रवतो लियाच्यानात्समर्थनायगतेतरं वान्वेषणायम धनिवसह इति
नलेनोक्तिमपरिणीता स्वयदि अनले अस्मेनिवेत्यसे आत्मानं लेप्स्यसितर्हि अस्मिन्नु रेवक्रोधयामदलीद्यालतायघस्मात्
हे अंगभैमि अनेनापि विना चिरायकुकालं अर्थितयापि कृत्वा दुर्लभं अंगं त्वयैव स्वयमर्प्यते हृदयेतयस्त्रिरकालं मा चिन्तमविदुः
मापंतत्दात्रा स्वयमेव यदि दीयते तत्र मये वनिमित्तमिति ज्ञायते स्वयमेव स्वांगदानात्त्वयागुर्वीदयाकृतातया च वक्रमेवणो
पित्वयाकर्तुं न शक्यत इति भावः कस्मिन् सतेकिंस विष्यतीति नजन्मासीत्युपहासांगेति मंतुष्यास्तचितः ४६ कुलाशनोद्दयन

नि वेत्सस्येयथ स्वलेनलोकिता मुरेत दस्मिन्महलीद्याकृता चिरादनेनार्थेनुयातिदुर्लभं स्वयं स्वयेवांगयदंगमर्प्यते ॥
४६ यदि स्वमुद्बुधमनाविनानलंभवेभैवैतोहरिरंलरिक्षगां दिविस्थितानां मघवतः पतिस्ततो हरिष्यतिनाप्यमुपेन्द्रते
ह्निकः ४७ जितं जितंतखलुपाशपाणिना विनानलं वारियदि भवेत्सासि तदात्वदाच्यान्वहिप्यसनसौपयःपतेर्वेदस्मिवसवत

त्यादि यदुक्तं तत् श्लोकत्रयेण दूषयति यदीति त्वनलंविनायदिस्वमात्मानंउद्बुधमनाः यदि भवेस्तत्तर्हि अंतरिक्षगामलं लक्ष्णां
त्वो तलोंतरिक्षाहरिरिंद्रो हरिष्यति नेष्यतियस्माद्दिविस्थितानामंतरिक्षस्थानां पतिः स्वामीमघवतःत्याल ह्युक्तमेनतुकः
ध्याय्यं न्यायादनपेतं स्वोपभोगं उपेन्द्रलेनांगीकरोति तत इति तस्य व्याचायाः प्यं धर्मपथ्याचेतियत् ४७ जितमिति हेभैमियदित्वं नलं
विना पूर्वोक्तदोषादनलमपिविनावारिभवेस्तत्रित्वारिभवेशलेदृणमन्यमरणोपायेच यरिष्यतितनर्हित खलु निश्चितं पाशपालि
नावरुणेन जितंजितं अतितरां जितमिस्यर्थः संभ्रमेद्विरुक्तिः अतिदुर्लभस्यचिरेप्सितस्यत्वत एवागमनात्सर्वोत्कर्षेणहृतमित्य
र्थः यतोसोपयःपतिस्तदात्वयिवारिभवि शायां सत्यां त्वदाच्यात्वन्नामकान्स्वीयान्सहान्मामाणान् हिरापिवहेसिद्ध्यो पर्यंगी राम ९
त्यर्थः वहलेनतरांधारयिष्यति तरां अत्रैनमनःकरणेनावस्थिरकालंवहुलेवेतदंगमालिंगनवशाद्दहिरपिवहलेनतरां अतस्वैव

नासापथेन नासिकामार्गेण पवनस्य श्वासस्य गमनं तज्जनितः श्रमः क्लेशः यस्य तथाविधा तथा भवेत्तस्याः श्रमस्यापि चेत् विहाय १
नरभोरुरिति मनुष्यजातिविवक्षया सुरूतरुत्तरूत्तरस्यनदीत्वाद्वक्ष्यति रूस्वेरूस्वविधिमात्पर्यादूणाभावे च साधुः उत्तरस्यकरभोरूपपद
स्य एवमाख्याने योजनाकार्या इति वाक्यं सुर्वरोतिदत्ता ति करा करभाययोस्तो करभोदर्शनमात्रेण मनोमदनाद्वेतानंदोद्योतिमयापेताव
नयस्यो इति वृत्तमात्वयेतावतं कालंप्रयुज्यमाने करभाविवमाति पदिकं त्वामिदानीं करभोरु इत्यादु रूं वेदेदि तिवानला मिलाख्यकालुष्य
तेस्युक्तत्रिगम्याक्षीनामुपसंख्यानमिति समासः विड्ढ्योतिड्डीपः प चाघ्रजंते नुनायजंते नुवशाव्देपर स्वरूपेति रूस्वः पञ्चाद्विष म वे
तिपाठः साम र्थ्यादेव चव विगुणेन भवतः करभोरु इति योगविभागात्समासः वदेभास नोपेति ज्ञानेनत्वं ४३ ॥ विहायेति हे भैमि त्वया स
र्वेसुपर्णदेवा स्तेषां नायकं स्वामिनमिंद्रं विहाय नरे मनुष्ये साधिमभ्रमः साधुत्वविषये साधुत्वलक्षणो वाभ्रमो ऽयं च नलसाधिमभ्र
मः किंष्टला सु कुष्ट मनुचितमेतत् उक्तमर्थं श्लोको त्याद्भ्य सितस्य स्या सानिलस्य धारयापरंपरयामुक्तं विमुच्य मुक्तमार्गं विहाय स्वस्या
विहाय हा सर्वसुपर्वनायकं त्वया द्युतः किं नरसादिमभ्रमः मुखे विमुच्य ध्वसितस्य धारया यथा तथैव नासापथधावनश्रमः ४४ त
पोनले जुह्वति सत्यस्तनं दिवि फलाय अन्यजनुर्भ विभ्रमे करेण नः कर्षति शेव निकलाबलाद्दिव त्वां नलसेन बालिशे ४५ ॥ ।
नायासगमनोपायभूतं मुखं विहायैतदपेक्षया हीनस्य किं नरस्य देवयोनित्वेशोष सेंद्रापेक्षया साधिमभ्रमो मा भूद्येवरलयोरभेदात्त्वुत्ति
तो नरो मनुष्योऽश्व रेलस्मिन्निति वृथा यत्नं इत्यपि पाठः नसादेनभ्रमं परित्यज्य मंद्रं देवरलोयेति भावः साधुरुयादिः ४४ तप इति सत्यो
बुधाः अन्यत्र यज्ञनुर्जन्मतत्रभविस्वभावेन दिवि स्वर्गे लब्धव्याय फलाय तपोऽनले चान्द्रायणादितपोऽग्नौ तनूः शरीराणि जुह्वति
प्रक्षिपंति यत्प्रेशरीरपीडामपि कृत्वा तपो र्जयंति भैवेंद्रादिस्वरूपायौ रेवणः त्वदनुरागवशाद्धिक्कृत्स तोऽस्मिन्नेव जन्मनि त्वां व
लादिव बलात्कारेण करेण त्वाऽऽकर्षति हे बालिशे अज्ञे त्वं पुनर्वलसे यामिमुखी भवासि किंन मित्यर्थः वृथैतो वेतिवाजन्मांतरभाविफला
र्थं बुधाः शरीरमपि त्यजंति तच्च फलं प्रत्युत त्वं प्रार्थयमे व मानिलाषे सदा स्मिन्नेव जन्म नोत करोरसहितामेव त्वां स्वसमीपं नेतु
मिच्छति त्वं तु ततः सन्मुखी न भवसीति मूर्खतरा बालिशा इत्यनेन सचितं आयं हे सन्ने दादिष आत्मनमेतो छेति भावः आत्मेवालि

का.नै.
टी.
१०

ण्यान्याप्तान्त्रि विधे रेव मत्त स्तया न्यास्त्मनो मन्त्रि विरहा सह त्वं मन्या स चितं इति निबोधयितिव्यर्थो नत्वा: अस्मदपि गंधांतरात् ज्ञातव्यं सुधि
या ५० ॥ भ्रमामीति हे भैमि अस्मद् हे तेन व सरस्वत्यां रसो माधुर्यं तत्संबंधिनी वक्रोक्त्या श्लेष यमकादि चक्रे षु समरे शुन्यावर्त्ते षि सर्पैः
निपत्य कति कियं तं कालं कृतिवारान्वाभ्रमामि भ्रांतोस्म्यपि निमिषप्रपेणो व्यल्ले वि यिने वेलावेति निश्चया भावात् कियत्कालं भ
या भ्रमितव्यमित्यर्थः अन्योपि नदीजले भ्रमवाहावर्त्ते षु वडुवारं वहु कालं वा भ्राम्यति कुलाल चक्र निपतितो घटादिर्वा त्रपा लज्जा
मनाक् ईषद् यालुत्य निराकृत्य स्पेन्द्रादिषु मध्ये कतमः सुरोत्तमः स्वयंवरेण त्वया अर्हतां विधीयः इन्द्रो ग्नि वरुणो यमो वेत्यर्थः एतत्स
र्वं कुरु नाम ग्राह मेकं वरण इति कथयेत्यर्थः मनाक् अकटंकु विति वा कतिकालाध्वनोरिति कालस्याविच्छेदे संततसंयोगे द्वितीया व
ङु वचनांतं सुरोत्तमः पुरुषोत्तमवत् द्विक्याति त्वाच्च तुल्यमपि सुरोत्तमत्वं मे मोदरणाप्तिम्नायं वा ५१ कतमः स्वत्वं तत देवोपन्यस्य

20 भ्रमामि मेमि सरस्वतीरसप्रवाहचक्रेषु निपत्य कत्यदः त्रपामनाहृत्य मनाक् कुरु स्फुटं कुतार्थनीयः कतमः सुरोत्तमः ५१ मनः
किमैरावतकुंभकैतवप्रगल्भपीनस्तनदिग्धवस्तव सहस्रनेत्रान्नदृष्ट्य पात्रो मम त्वदंगलक्ष्मीमवगाहितुं क्षमः ५२ प्रसीद त
स्मै दमयंति संततं त्वदंगसंगाय भवे जगत्प्रभुः पुलोमजालोचनतो दृणां कटके स्तनुघनामालनुतो स कंटकैः ५३॥ ति मनः इति ऐरावणस्य कुं
भस्थलस्य केतवेन व्याजेन तत्कुंभावेव प्रगल्भो कठिनो पीनो मांसलौ स्तनौ यस्याः दिशः प्राच्याः धवः पतिरिंद्रस्तव मनः ईप्सितः किं यथ
णं त्वया विचारितं स्यादित्यर्थः एतच्चेतत् त्वदंगलक्ष्मी लक्षशरीरशोभां अवगाहितुं सामस्त्येन द्रष्टुं सहस्रनेत्राहि क्षमः ध्रुवं कुतः
न्यो द्विनेत्रः मममते क्षमो न नेत्रद्वयेन त्वत्सौंदर्यं द्रष्टुं न शक्य इति सहस्रनेत्रत्वादिंद्र एव तत्सौंदर्य दर्शन योग्य इति मम प्रत्ययमेवा
श्रय इति भावः तव मतो मम मत इति कःस्य च वर्तमान इति कर्त्तरि षष्ठी सहस्रनेत्रात् द्रष्टव्यं विनेति पंचमी ५२ प्रसीदेति हे दमयंति त
स्मै इंद्राय प्रसीद त्वं प्रसन्ना भाव इत्यर्थः अनंतरं संततं प्रभुरिंद्रः त्वदंगसंगाय भवेत् भूयात् कंटकैः रोमांचैः कृत्वा तनुशरीरं राम
संततुसर्वदा घनानि विड़ौ परि पुलोमजाया इंद्राण्याः लोचनयोर् ततिः रोमांच स्त्वा तो ब्रवं कंटकरूपस्य कं १०
टकरूपैः रूप्यमतुल्यैः दुद्दशाते रूपैर्वा त्वया इन्द्रे संगी स्मरणि परित्यागेन त्वय्येवा रक्तो भविष्यतीति भावः सपत्नीसुतान् मर्तुरंकगता

ज्ञितमित्यर्थः अत्रपयःपतित्वमेव हेतुः अयमणुपायः कर्तुं न शक्य इत्यर्थः वृक्षस्निग्धस्येतरेणमित्यनयः ततो बहिर्योगमावासपंचमी अर्थो
ज्ञवद्वोपेक्तमेव बदिस्तंवक्ष्यते हेतुः स्वरितेत्वात्तङि सेहो ढ इति ढस्य ढलोपे होः कसीति कत्वे आदेशप्रत्यययोरिति षत्वं अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि
यां तरं च ष्णुयति करिष्यस इति हेमेमित्वं अत एव दूषणं इंधनादिमरणे इत्याधीनाभविष्यामीति अस्मात् दूषणात् इत्यो अत्रोपा
यस्फुरणे प्रतिभावती स्वमन्सवेदमुपायं कर्तुं भक्षणादिलक्षणं यदि चेत्करिष्यसे तर्हि तर्हि स्वैरं स्वयमेव गृहमुपागता प्रियाभा
णिष्वरीत्यालिनिष्पित्रुपात्वं यमराजं यमकं पंथानं चरितार्थयिष्यसि तत्ताप्यं करिष्यसीत्यर्थः यमगृहे सर्वे ण्यन्तेगन्तव्यमेवं स्वयं गृहागता
या प्यवरोधे न दोषः तस्मादन्यरणेउपायांतरमपि कर्तुं न शक्यत इति भाव विदुष पूर्वोक्तपक्षदूषणे उपायांतरं स्फुरतिगृहागतापुलि चेष्ट
मेवेत्यमरः ४९ तदाभिप्रायमज्ञात्वैवमर्धे यातोर्दूषणे थेनुक्तं त्वयातु नेति वचनेभंग्योक्तं इदानीं तदभिप्रायोज्ञात इत्याह निषेध इति अ

करिष्यसे यत्र सुदूषणादुपायमन्यं विदुषी तु मन्यसे प्रियालिथिः स्वेन गता गृहान्तं यमराजं चरितार्थयिष्यसि ४९
निषेधवृत्तो विहितो वा तथाप्यहो विचित्रे खलु वाचि वक्रता विजृंभितं यस्य किल ध्वनेरिदं विदग्धनारीवदनं तदाकरः ५० ॥

यद्वा इदानीं लक्षणं इति एवं हे तन्वंगि निषेधो वेषरूपं यस्य तादृशेन विधिरेव नलक्षण इति यत्पुरुषार्थस्तादृशमममा पूर्वं न ज्ञातः इदानीं
ज्ञात इति विधिरेव ज्ञातः लौकिक एव नरीतिरप्येवं निषेधे विधिः प्रतीतिः कथमित्यत आह खलु यस्मात् वैचित्र्यात् विवक्षातावक्रोक्ति
स्तव कथं न विषये वक्रतेत्यर्थः एतदपि कुत इत्याशंक्याह खलु यस्मात् यस्य ध्वनि संज्ञस्योत्तमकाव्यस्येदं निषेधविधिरूपं किल प्रसि
द्धं विजृंभितं विलसितं तस्याकरः खनिरुत्पत्तिस्थानं विदग्धनारीवदनं अतएव नितांतमुख्यवक्रोक्तिध्वनिविलासितं वक्तुं विदग्धा
नार्येव जानाति न त्वन्या त्वादृशी वक्रोक्त्यादेवत्रचतुरा नास्तीत्यर्थः इदमुत्तमं प्रतिपादितं निषेधो नाम ध्वनेर्भेदः कथित इति काव्य
प्रकाशः विस्पष्टं क्लिष्टमा लामहक्लिष्टास्वरविशेषतो भवतीत्यर्थो तत्र प्रतीतिर्यथा सोकाकुर्वक्रोक्तिरिति वाप्यस्मात् प्रतीतो गलानिर्ग
नस्तस्य प्रियस्यां निकमित्यमस्यामनिषेधेन विधिः प्रियापसरणे विधातव्ये निषेध इति तथा प्रागेवावधेज्ञा पिरिव मदीया त्वमेवनयादि
वसाः किं यतः संप्रत्यपोन्न्यस्थितिरपदेपाः कलायदीदृशं पतापयतीति तत्रैव देवगानेयात्रागंतव्यमितिनिषेधो व्यज्यते सनिषेधाविभ

का॰ नै॰ टी॰ ११

अजातेति हे भैमि त्वं अगस्त्यभासा अगस्त्यनक्षत्रदीप्त्या निर्मलत्विषि उज्वलकान्तौ संभोगयोग्यायां दिशि दक्षिणस्यां हिमिते नगमेन सह
अजातो विच्छेदलवो वियोगलेशो येषु तैः स्मरोत्सवैः केलिभिः कृत्वा प्रमेयवपतित्वाद् अत्युत्कण्ठितामत्यर्थम् अरहिता सती निमेषवत्
धृतावधिं निर्मर्यादं मधुव्रतार्कं कालं न यस्यति वा हृदयस्थ अन्यवरणे विच्छेदः संभाव्यते एतत्करणे तु मरणाभावान् च दक्षार्कं काममनुभव
ति भावः स्मरोत्सवैरिति पाठे स्मरस्योत्सवत्रपेः कामसंबन्धिभिरुत्सवैः प्रभुवनादिभिः कृत्वा अजातविच्छेदलवैः प्रभुवनादिनिरन्तरैरित्यर्थः न
नयस्वेति जित्वा तत्र अभिप्राये क्रियाफले तङ् नयतिवा ५७ वरुणवरणे कारणमाह शिरोषेति शिरोषमवशो शिरीषपुष्पवत्कोमलां
गीत्वं वरुणमौदृश्ये इह निक्षिप्त पायेणेवं संभावं यस्मिन्यतः किंभूतं पयः प्रकृत्या उदकस्वभावेपयोलक्षणयाप्रकृत्यापादनकारणेन वा
मृडवस्तु संयम्यवासे वक्तिचितप्यापिनावयवसहितस्याप्यशरीरस्यवरुणलोके विद्यमानत्वान्मृडवस्तु संयस्यवासे वं वैकचित्याप्यि

अजातविच्छेदलवैः स्मरोत्सवैरगस्त्यभासादिशि निर्मलात्विषि धृतावधिं कालमहर्निशं प्रयान्ति ता निमेषवन्नेन नयस्व केलि-
भिः ५७ शिरीषमृद्वीं वरुणं किमीहसे पयः प्रकृत्या मृदुवर्गवासवं विहाय सर्वान्वृणुते स्मकिं न सा निशापिशीतां शुभमनेन
हेतुना ५८ असेवि यस्तत्र दिवानिशं श्रियः प्रियेण नारायणमङ्गलोयकः सह त्वमुना तत्र पयःपयोनिधौ कुशोदरीक्रीड यथा

वावयवसहितस्याप्यशरीरस्य वरुणलोके विद्यमानत्वान्मृडुत्वमपि स्पष्टं त्वमपि मृद्वीसो पि मृदुरिति उभयो र्योग्यत्वं दृष्टं तेन त
देवोपपादयति सा तिशीतां हि मृद्वीनि शापि अनेन मृडत्वरत्वेनैव हेतुना सर्वान्विहाय शीतांशुं चन्द्रं किं न वृणुते स्मापि तु वृणो
योग्यत्वादित्यर्थः हेतुनेति सर्वनाम्नस्तृतीया चेति तृतीया ५८ असेवीति त्यक्तशौः स्वर्गो येन श्रियः श्रिप्रियेन नारायणेन अ
वणमहृदामणीयकेयस्येवंभूतोयः क्षीरोदो दिवानिशं रात्रिं दिवं असेवि देकृशोदरि त्वं तत्र पयसो दुग्धस्य पयोनिधौ तत्पतित्वा
दमुना सहसा हृदय्यामनोरथ्येच्छया क्रीड अस्मासदितो विस्तुयाक्रीडेति तथा त्वमप्येनमस्वदेत्यर्थः दिवानिशंकाला(
ध्वनोरिति द्वितीया यथा मनोरथं यथा सादृश्ये इति समासः ५९ ॥ राम ११

रक्षीउलोद्दृष्टाः त्वयस्यानेत्रयोः कंटकविद्धवेदनाभवतीत्युक्तिः स त्वमेव खलु पात्रो चरो महर्षे चकं दद्दत्यमरः तस्मै क्रियया मिषेति
संभवानं ५३ वक्रिवरणेकारणमाह अबोधीति त्वं स्वयं अप्रवर्तिते वदद्दने अस्यावनुरज्यसे अनुरक्तासीति मयालत्वयरमार्थाअ
बोधि अत्रापि हे विलासिनि खलु यस्मात्क्षत्रियाणां गोत्रे वंशे जन्म यस्यास्तस्यास्तत्तव मनोरथः तमोजस्विनं तेजस्विनं वक्रिवि
नापरिहृत्य अयतः अस्यास्मिन्नपुरुषेकपोवलते अपितु अयोग्यत्वान्नायात्येव तेजो हि तेजस्येवानुरज्यते त्वं तेजस्विनी वक्रिरू
पितेजस्वीति वक्रावनुरक्तासीति युक्तमिति भावः अत्रापि क्षत्रियकुलोत्पन्नस्य मनस्विशो धगामो ऽप्य तेजस्विनमन्यं क्षत्रि
मविहाय चास्त्रणा विप्र नवलते अनुरज्यसे शेषो ऽ द्वित्वादनिद्दिलामिन्नलोपः अन्यतः सप्रम्यर्थेतसिः ५४ त्वयेति त्वादृगन्यपति
व्रताभावे का चासौ सती च तया मुख्यपतिव्रतया त्वया तनोः शरीरस्य तापाद्धा हा रे दृढ्दाह्म वंकरिष्यतीति शंकया भियासताप
अबोधितत्वं दहने नुरज्यसे स्वयं खलु क्षत्रियगोत्रजन्मनः विना तमोजस्विनमन्यतः कृपं मनोरथस्तव लते विलासिनि ५४
त्वयैक सत्यातनुतापशंकया सतो निवर्त्यं न मनः कथंचन हिमोपमातस्य परित्रणद्राणे सन्तोषवृत्तिश्शातपोनिरूपिता
५५ सधर्मराजः खलु शीलया त्वया स्ति चित्तातिथितामवापितः ममापि साधुः प्रतिमात्ययेत्र मधका स्तियोग्येन हियो
भियाच तस्माद्देः सकाशात्कथंचन केनापि प्रकारेण मनो न निवर्त्यं परावर्त्तनीयं यस्मात्परित्राणे त्राणे साधुत्वा साधुत्वपरी
हार्थं दिव्यसमये स्त्रीणां सहगमनादिसमये सीतादिपतिव्रतापरीक्षासमये तस्याग्नेः हिमोः स्थितिः शातपाः रामायणादौ हि
मोपमातु पारसदृशी निरूपिता दृष्टा च त्वं चापि शातो शातपाः सती स्थिति ५५ यमवरणे कारणमाह सधर्मेति खलु निश्चये सभा
वनायां वा स प्रसिद्धो धर्मराजो यमः त्वया चित्तस्यातिथितां गोचरत्वमवापितः प्रापितो स्ति यतः धर्मप्रधानं शीलं यस्याः धर्मशील
पत्यभ्यस्ति वा एवं भूतया धर्मशीलो हि धर्मशील एवानुरज्यत इति अयं क्रमः ऽयं परिपाटी ममापि साधुसमीचीनाः प्रतिभाति ए
तन्ममापि संमतं हि यस्मात्कुलशीलादिभिर्योग्येनोत्तमेन सदृयोग्येनोत्तमेन सह योग्यस्यैव संगम श्च कास्ति न त्वयोग्यस्यत स्माद्ध
र्मराजेन धर्मशीलाया संबंधो युक्त इति भावः ५६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ।

का॰नै॰
ले टी॰
१२

उक्तमेवार्थं सोपस्कारमाह त्वदिति अतोमवलुरुरत्नं लज्जालं कुरु सप्तस्वरं मम श्रुतौ आविश्य कीटवत् लगन्तः सहासः सजःपीडाः
सजतीत्यर्थः तेन वा स्थानिर्गच्छन्ति श्रुतिरागानुरूपं मदलीकं तुण्डं यत्प्रोक्तं मदीयमिच्छाय यतो नृपमणी मयं मणीप्रत्युरं सत् अभवत् अ
नलस्य लिपिरूपमा मिवले येन स्वरूपं भजदिव सती चापौलिपिश्चतद्गण भाग्वाकीटो यथाक्षरं मृ विपस्य सदापीडं करोति अन्यदप्य
क्षरं मषी भाजनं निर्येन्मषी लिखितं लिपिरूपं भवति ६२ नमिति अथ वैदर्भीजेरिताभिर्भीमेरिता आलिः सखीतनचे वेदेतत् इयम
चो भैमीमगात् मोनन्नतया दृष्टत्वं मौनलक्षणं नतया एकयास्य स्वरसज्ञया जिह्मया न्नपा समाराधयति भजते अन्यया मयामध्यमा
स्वरसज्ञया जिह्मया ऽथ च स्वरसंभेमापि लाघविषयं जानत्या मयात्वां भवेन माह इयं लज्जावशात्वाभिमायं त्वां सा नालवीथये
ति तस्मादेलत्वारेमाहं भेलदमिमायंच च मोमितमाकर्णयेति भावः मया लक्ष्मा सहवर्तमानस्तत्संबुद्धिः सम अवितं भैमी द्विवे

नमालिरूचेप विदर्भजेरिता भगाढमौनन्नतयैकया सखी त्रपां समाराधयती य मन्यया भवंतमाह स्वरसज्ञया मया ६४ नम
चित्तं मद्धरण सजानरूपस्वयंवरः सभविता परेद्यवि मया श्रुमिर्गतु मनाधुराप्सरेस्तरं नरपाः भुनरेववा समः ६५ नद्ययविश्व
सदयालुरेधि मदितं विनीयमाभिभवदिलोकिनी नवेः किलात्यादविलिप्सपद्विलेनवैवरूपेण समः समन्ति प्रियः ६६ ॥ ॥

एवान्यो पि मौनी कांचिद्देवता माराधयति ६४ किमाह तदाह नमिति नदेति संवरणस्य नाम देयवरणमयधुकमालयादृत्वात नलना
मानं रूपं अश्वि तुपरेद्य विश्वः स्वयंवरः सम्यक्कु भविता एषवा सरः भुवनस्य स्वयंवरस्यान्तरायो विभ्रूपः एतावानेव विलंबो स्तिति भलम्
सः सरेरेतद्दिवसान्तर्वमेव गन्तव्य मेमाप्नुभिः प्राणैः साहं गन्तुमनाजिगमिषुः अयं दिवसः कथं निर्विघ्नो यास्यतीति चिन्तया मम प्राणाः
अति व्याकुला यस्मात्तस्मात् अयं विश्रम्भ मम त्वं दयालुरेधि भव त्वय्यत्र स्थिते मम प्राणा ऽपि स्थास्यन्तीत्यर्थः नोचेन्नतदेवाह भ
वद्विलोकिनी भवंत मवलोकयन्ती वर्तमाने दिनेन्नेनो यामि अतिवाहयितुमिच्छामि त्वदवलोकनवशात्प्राणधारणं त्वया मम कृपा
कृता भविष्यतीति भावः परपुरुषविलोकनेन कथं पातिव्रत्यं नवेत्यत आह किल यस्मात्स्वचित्तेन राजहंसेन लिनीदलेन रवेविलि
ख्य स्वम मप्रियो नलः तवैव रूपेण समस्तुल्यः त्वादृशः सुंदरः आख्यायिक पितः तस्मान्नलाकारत्वान्नलबुध्यैव त्वदवलोकनात्मम प्रा
णधारणं त्वद्दर्शनेन पातिव्रत्यस्य हानिर्नास्तीत्यर्थः श्लोकद्वयमेकान्वयं आर्चितमौ वादिकस्यान्तेन रूपं सद्यः प्रहरसरारीतिपरेद्यवीति साधुः

राम
१२

12

श्नीति करांके हस्तन्यस्ते उन्मुखे स्थिते एकं कपोलकर्णं यस्या एवंविधया तया तत्र समहं तस्य इति पूर्वोक्तं भाषितं श्रुतं च इं द्विषणा ख्या
स्मृते अनेंगीकारान्न श्रुतमिति भावः स्फुटमुत्थे हायां श्रवणे हेतुः सुरेषु इंद्रादिषु स्पृहा रोपो भिलोधारोयस्तद्यादि दुर्वनात् अभु
तेपति वलास्या मृमान्याभिलाषारोपवचनं दुष्टमिति नाकर्णितमित्यर्थः ६० चिरादिति ततोनंतरं सचिंतत्वाद्वाश्रुवो विचक्षणा वह
रास्वादमस्य साभे मो मुखे चिरकालं अनुष्या मं वचनाभावे वासयते स्म मुहूर्तं तस्मी वभूवेत्यर्थः अप्यपश्चात्कृतमायतं दीर्घं श्वास
मोक्षणं यथा एवं भूता सती क्षणमुहूर्तादनंतरं करुणं करुणारसप्रधानं करुणं यथा तथा नाव भाषे अकरुणमिति वा निष्ठुरमुवा
चेत्यर्थः अतकहतोचितमित्यादेवं लेमाणत्वात् अनादरस्य च मौनावाश्रुत्वं च दीर्घनिश्वासकरुण दिल क्षणेति साभिकायं प्र
चंडवायोर्वाति सतितात्कालिको न ध्यायं क्रियते क्षणानंतरं रुदनेन प्रकृतेन धुंडवा चेतार्थः सा चिंतस्यजातिः स्वभावो वा अध्यायन्या

चिरादनध्यायम वाश्रुवो मुखे ततः स्मसावासयते दमस्वसा कृत्वा यतायतनश्वासविमोक्षणं यत्नं क्षणं हृभावेकरुणं वि
चक्षणं ६१ विभिंदता दुष्कृतिनोंममश्रुतिं दिशं दुर्वाचिकस्य चिसंचयैः प्रयातजीवामिव मां प्रति स्फुटं कृतं त्वयाप्यंतकृहूततो
चितं ६२ ॥

त् ये त्वादिनाध्यायशब्दः साधुः वासयते णिच श्चेति तद् अणावकर्मकादिति नपरस्मैपदं अतो चिंतवत्कर्तृकाभावा
त् अनध्यायस्य कर्तृत्वं विवक्षणा अनुदात्तेत आत्मनेपदं इति प्राप्त ६१ विभिंदतेति त्वयापि अतिसुंदरेण नलतुल्याकारेण पि सतां मां
प्रति स्फुटं अंतकहततोचितं यमहतत्वोचितं स्म मे हृतं किं सते अन्योऽपि तदिक्पाला भिलाषवाणी समाकर्णनाद् दुष्कृतिनो दुःकर्मका
णिं मम श्रुतिं दिशं इंद्र ईंद्रादिकपालास्तेषां दुर्वाचिका निदुष्टसंदेशवचनानि तद्रूपैः सूचिसंचयैः सूचिसंघैः कृत्वा विभिंदता पीड
यता [illegible] प्रयाता जीवामिव गतप्राणामिव मृते पापिनं कर्णे सर्वत्र चांसे सू चिसंघैर्यमहतो यथा निष्ठुरं पीडयति चलु [illegible]
त्वा [illegible] स्योचितमेव त्वया कृतमित्यर्थः अतिसुंदरस्य विशेषणो नलतुल्याकारस्य सौम्याकारस्य मां प्रत्यतिपीडाकारित्वमयुक्तमिति
त्वयापि [illegible] पिनास्मचितं अन्योपि वो [illegible] दिशं दुष्कृतिनो दोषलेशरहितां श्रेयोरूपां श्रुतिं वेदं दुष्टवचनैर्दूषयति प्रयातजीवामनुभवः
पशलं [illegible] णाद्दिकमीति तन्त्रैवनिष्ठा ६२ ॥ ११ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

का॰ नै॰ टी॰ १३ तोभ्रंशलवस्याप्युपालम्भनिषिद्धत्वान्मया चन्द्रप्रघः पतनभीत्या नेत्र घोरे वस्तुमिति त्वादतः परमपि त्वया किमपि न वक्तव्यमित्यर्थः निगाद्य
सोपसर्गत्वान्न शब्दमर्हेतिमाता स्यात् ॥६९॥ पातिव्रत्यमोद्दिष्टकाष्ठानेन दूत्यानवसरत्वं ख्यापयति हृणे इति अहं हि पीयूषान् हृणे इति काव्य
स्यावार्तामपि यामेव नितान्ततः हृणे इति मनसापि न धारयामीत्यर्थः यान्यस्य हे नलभामपि नलकान्तिमपि इह परोवेन्नित्यं त्वयि परवरूपेव
लेभानां इतिकारणात्तथा नले इव नेहेन पश्यामि यस्मात्त्वयि परवरूपेण नलकान्तिमपि तथा नलरूपं हृष्याकला त्वविंदापादि चेष्टयाने
हेऽस्य निर्वाच्यया ईहया मदुक्तानुरागेण तथा लाहं स्त्रेहं सलिलितहृष्टो नलमामपि नावलोके इति वा मादिगोष्ठान्हृणे इति काकुपाठेन
विधायाः पुरस्तान्नलसदृशस्यान्यस्य कथा कर्णमधुराः किंतु न नलाः सदृशस्य देवविषयं किमपि त्वया न वाच्यमित्यर्थः कुमारि

हृणे द्विगोष्ठानि निकामकान्त्या तथा त्वयोर्निन्ने देवसभामयी हया सतीव्रतेऽस्तो नृप यामि जीवितं स्मरस्तु किं वस्तु तदस्तु भस्म
मः ७० निवेदितरत्नत्रितये जिनेन यः स धर्मचिन्तामणिरुज्झितो यया कपालिकोपानलभस्मनः कृते तदेव भस्मस्वकुले स्तृतं
23 तया ७१॥ कयाकामिन्यास्त्वया नल मान्यभावेनोपिवरणीय इत्यत आह सतीव्रते पतिव्रता व्रतेऽस्ये ऽस्यप तिव्रतयाऽसह व
न्नेमानेति दारुणे व क्रोजीवितं प्राणानित्यर्थः नृपयामिन्त एव तत्करोमि नलस्याऽभावे पिपातिव्रत्याद्यावेद पृष्ठं जीवितं वध्यामि न त्वेनं
हृणे इति काव्यार्तावक्रोपलितं तृणं च्वणादेवन श्यति यथा तथा नलाभे पातिव्रत्यवशाज्जीवितमपि पति दूरपदेन सूचितं मदनभावत्वा
त्वयमन्येन वरिष्यसीति प्राणं कामदहनस्मरस्तु पुनः किं वस्तु अस्तु कीदृग्वस्तु भवतु किमिति यः कामो हरनेत्राग्निदग्नितं तत्याऽसि द्भुमस्या
भावरूपः पदार्थः किमपि कर्तुं नशक्नोति कामस्त्वभाववस्तुत्वादन्यस्यापि किमपि कर्तुं नशक्नोति किंपुनः पतिव्रताया ममेतिभावः यः पुनः स्मरो
भस्मत्वात्किं वस्तु अस्त्विति वान्वयः ७० मदनाधीनत्वे दोषमाहन्यवेशीति ॥ जिनेन बुद्धेन यो धर्मचिन्तामणिर्धर्मरूपश्चिन्तामणिः सम्यग्दर्श
नं सम्यग्ज्ञानं सम्यग्चारित्रलक्षणरत्नत्रितये यस्य वेशि चारित्रशब्दवाच्योऽयः भद्धिम्नः सकलाभिलाषप्रदत्वात् पतिव्रत्यलक्षणरूपश्चिं
तामणिर्यया स्त्रिया कपालीहरस्तस्य कोपानलाद्भिन्नस्य भस्मनः कामस्य कृते कामनिमित्तं उज्झितः परित्यक्तस्तया स्वकुले तद् राम १३

अथ आस्थिते नवापिकार्यस्यादित्याह दृशोरिति विधिना ब्रह्मणा दैवेन वा तव दृशोर्द्वयी नेत्रद्वयी वंचितास्ति कथं यस्मात्त्वं दैवात् सुंदरस्य मु
खस्य लक्ष्मीं शोभां न वीक्षसे आत्मना साक्षादित्यर्थः आदर्शादौ तु प्रतिबिंबस्यैव दर्शनात् तत्तस्मात् असावपि नेत्रद्वयी श्वः स्वस्तो नेन लान
ने इमां त्वन्मुखशोभां विलोक्य जन्मनः साफल्यं लभतामित्यर्थः उपेतु सुंदरवस्तुदर्शनेन नेत्रयोः साफल्यं भवति तस्मादधुनास्थिता त्वां श्वो नलमु
खलक्ष्मीविलोकनात्त्वत्र साफल्यं भविष्यति त्वन्मुखं नलमुखमदृष्टामिति भावः ६ अथ चाहमेवेमां नलानने दृष्ट्वा जन्मसाफल्यं लभे
इति न किं त्वसावपि लभतामिति इत्यपि शब्दार्थः ६७ कारणांतरमप्याह ममेति अंगाद्दतमम पाणौ करणे एव विवाहसमय एव अग्निः साक्षी
यस्मिन् अग्निसाक्षिकं अग्निसमक्षं संगतं मैत्रं अपांचलेन सह त्वया पाणिसंगसंपादितास्यात् तद्दर्यमप्यत्र स्यात्तव्यमित्यर्थः तद्वय
मे त्वामम मे किं प्रयोजनमपि त्वत आह हा खेदे सहाधीति प्रलोलदृणया कुलशीलरूपादिना सदृशस्य तव अपर्पणीयं विशिष्टकुलोत्पन्न

दृशोर्द्वयी ते विधिनास्ति वंचिता मुखस्य लक्ष्मीं तव यन्न वीक्षते असावपि श्वस्तदिमां नलानने विलोक्य साफल्यमुपैतु जन्मनः ६७
ममैव पाणौ करणेऽग्निसाक्षिकं प्रसंगसंपादितमंगसंगतं न हा सहाधीतिरतः स्पृहास्पदं न वार्पणीयमजर्यमर्जितुं ६८ द्विगोम्र
णर्थेन कथंचन त्वया कदर्थनीयास्मि कृतोपमंजलिः प्रसद्य तां नाद्य निगाद्य मीदृशं दधे दृशौ वाष्परसास्पदे भृशं ६९॥ वीरसेनसु

तसंबंधि अजर्यं मैत्री आर्जितुं संपादयितुं स्पृहा अभिलाषः कथं नाभिलाषः कर्तुं युक्तः सदृशयोर्मैत्री भवति श्रेष्ठेन सह मैत्रीपयतलप्रवंकं सं
पादनीया इयं त्वनया सेन लब्धा परित्यक्तुं न युक्तेति भावः इति भिन्नवाक्यतयान्वयः एकवाक्ये तु संगतं मैत्रमजर्यम विनेश्वरमिति अजर्यं वि
शेषणं संगतशब्दस्येति वा व्याख्यानांतरं दुर्योज्यत्वाद् उपेक्ष्यं पाणौ करणे इति निसंहस्ते पाणावुपनयन इति पाणौ विशेषणस्य स्पनिपातन
स्यागतिसंज्ञत्वात् समासः आर्यपणीयं दृश्यतः आदर्थेनज् पूर्वस्य जीर्यतिः संगतो कर्त्तमजर्यं संगतमिति निपातनात् साधुत्वम् ६८ भुन
वीगवसरायाह द्विजेति त्वया ऽस्मी अहं द्विजोश्वरार्थेन कथंचनकेनापि प्रकारेण तद्वर्जनादिना तेभ्य मदनुरागाध्यारोपणादिना च न क
दर्थनीया पीडनीया अयमंजलिः प्रसद्य तां प्रमोपरि त्वया प्रसन्नेन भूयं अथ द्वैरूपं दिक्पालविषयं किंचिन्ननिगाद्य वाच्यमिदमेव प्रस
न्नत्वं मृतौ जेने वैवाक्येनाहं दृशोः अंबवाष्परयस्य आस्पदं भ्रम आस्पदे आधारभूते अश्रुवेगपरिपूर्णे इत्यर्थः विवाहे सन्ने विशेष

का. नै.
टी.
१४

तोस्मैत्वां दास्यत्येवेति भावः । यस्मात्समष्टदः कल्पवृक्षमेधाति च्छलार्थी चायस्य एवंभूतो न भवति याचितमवश्यं ददात्येवेति जाजिरालयमिति पाठः
जो त्रिलोक्येश्वरेति समासो दिनेश्वरवद्भयः औरुमिषः कुकुकेनोडुडु समुद्रस्य ३ः ७४ त्रिवेति त्रिवोवतिं त्वदवाप्तिकामनां त्वत्प्राप्त्यभिलाषं वि
धाय स्वमग्निषु स्वावयवेषु प्राह्ववनीयादिषु स्वयमात्मनैव हुतं आत्मायेस्वाहेत्यादिमंत्रेणान्येषु यजमानेष्वीज्ञास्वसांशप्राप्तमलं हविर्येनैवं विधः सन्सा
र्वकामिकं सर्वकामप्रयोजनकं सर्वकामदातारमित्यर्थः क्रतुं यदि विधत्ते स वैदिको विधिस्तु प्राप्नमिथ्या सत्यः कथमस्तु अन्येनानुष्ठितो यज्ञ
स्तस्मै सर्वान्कामान्ददाति किं पुनर्वह्निनानुष्ठितः तेन वह्नेस्त्वत्प्राप्तिर्भविष्यतीति भावः सार्वकामकप्रयोजनमिति ठक् ७५ सवामिति स धर्मराट्
यमः आगत्य मुनेः सकाशात्के मीमांसांदे ही तित्वत्प्राप्तिं त्वत्प्राप्तिं यदि वृणुते तदाकागतिः कः प्रकारः भणी घटापि तु न कोपि किंभूतान सदा
तदा शंयमद्विपामपि तिष्ठितः तथ्याः स एव वरमभीष्टं लब्धुं श्रेष्ठं वाक्षरं राजयार्हं भागे यज्ञाय प्रदातुं बलादपि स्वयमेव चलिताले प्रकृष्टा

स वां मखांशाशनधित्तिष्ठलः करं वरं प्रदातुं चलिता बलादपि मुनेरगस्त्या वृणुते स धर्मराट् यदा त्वदाप्तिं प्रणका तदागतिः ७५ त्रि
वीं विधाय त्वदवाप्तिकामनां स्वयं हुतस्वांशहविः स्वमग्निषु क्रतुं विधत्ते यदि सर्वकामिकं कथं स मिथ्यास्तु विधिस्तु वैदिकः ७६
२४ क्रतोः क्रते आयाति वेत्ति कः कलिप्रभोरपां वेश्मनि कामधेनवः त्वदर्थमेकामपि याचते स चेत्स चेतसः पाणिगतैव वर्त्तते ७७ ॥

त्यमदिशि

वस्तत्प्रस्मै राजभागोऽवश्यं देय इति स्वयमेव दातुमागतेन त्वां याचमानाय मुनित्वाप्तिं चिप्रप्राप्तुं समर्थेनागस्त्येन त्वमवश्यं दातव्या अगस्त्यानि
वारकः कोपि नास्तीत्यर्थः तदात्रिमपि बलाद्यदि वृणुत इति वा बलादपि वृणुत इति वा तदा एवं अथिता हितिकर्मत्वं ७६ क्रतोरिति हे भैमि अपांप्रभो
वरुणस्य वेश्मनि क्रतोः कृते यागार्हे विरथं केति संख्याकाः कामधेनवो जायन्ते ति को वेत्ति अपितु इयत्ताया कोपि न जानातीत्यर्थः ततः किं अ
त आह स वरुणः भैमी मह्यं दातव्येति त्वदर्थं तासु मध्ये एकामपि कामधेनुं चेद्याचते तर्हि स चेतसो वरुणस्य पाणिगतैव हस्तप्राप्तैव वर्त्तते सर्वथा
चतसृणां मध्ये एको वरणीयो नान्यः प्रकार इति भावः ७७ ददुमाहनेति शचीश्वरो भर्तुरस्यासक्तत्वेपि पतिव्रतापत्युरनिच्छया त्वत्कृते तदादरेण इन्द्र
प्रभृतिरेकेणेत्यर्थः विघ्नसिद्धये यदि न सन्निधात्री सन्निहिता न भवेत् भैमी स्वयंवरे ममागमनाद्विघ्नो भवत्विति तर्हि समतव स्वयंवर एव राम
राजसूयस्य त्वदर्थं अन्योन्यसंडीयक्तस्य राजसमूहस्य वैशसात्कलहात् मरणाद्धेतोः कुलः क्षयः परस्परमन्योन्यस्पर्द्धिनः वरा वराधिनो राजा १४
जानो यत्र स्वयंवर एवं न भविष्यति नलप्राप्तिस्तु दूरतो निरस्तेत्यर्थः विवाहेंगोयोः सान्निध्यं स्वयंवरे शच्या इतीति हासः ७८ ॥ ऽऽ ऽऽ ऽऽ

सेवस्वत्वं विस्तारितं धर्मत्यागो नाम स्वकुले भस्मप्रक्षेपतुल्य इत्यर्थः धर्मे ह्यैहिकं वा सेनापि यो धर्मो गीः स ततः समदनपीडितत्वेन यथाऽपरित्यज्य
ते तय स्वकुलं सकलंकमेव क्रियत इति मदनभीत्या पातिव्रत्यं परित्यक्ष्यामीति दुराशां मा कृथा इति भावः उन्मत्तेनापि भस्मार्थं चिंतामणिर्न त्यज्य
ते सयया त्वत्कृते त्वया स्ववंशे भस्मैव क्षिप्तमिति युक्तं सत् कृष्णिज्ञान कृत्वा विधर्मधर्मेश्वराः जगरिति बौद्धसिद्धांते रत्नत्रयं इत्युक्तं ७१॥ निपी
येति अभी नलः पीरष्वरसस्तोरस्या॰न्यः अमृतरसोत्पन्ना स्तु इदंति मधुराः अत एव स्वस्य नलस्य कंदर्प एव हुताशनोऽग्निस्तस्याहुतीरु
द्दीपिकाः गिरः निपीय सादरमाकर्ण्य स्वमात्मानं तयापि भ्यायप्यायेन प्रकारेण दितमुक्तं कृतांतदूतं यमदूतं न अमन्यंत किं तु अदयं निःकृपं स्व
कृतांतं यममेवामन्यत अनयोक्तं यमदूतत्वं त्वया मकरीकृतं तत्स्वल्पमुक्तं किंतु निर्दयत्वाद्यम एवाहं इत्यमन्यत मादृशः कोपि निर्दयो नास्तीति स्वा
त्मानं निंदितवानित्यर्थः निर्दयत्वे हेतुतंयि इंद्रादिषु अनुरागात्स्वस्मिंश्च तत्सत्वात्कामोद्दीपनत्वं युक्तं औरसी उरसा निर्मितास्य स्थौ उरसो एवे

निपीयपीयूषरसोरसोरसोरस्या गिरः स्वकंदर्पहुताशनाहुतीः कृतांतदूतं न तया तथोदितं कृतांतमेव स्वममन्यताद्यं ७२ सभिन्न
मर्मापि तदर्तिकाकुभिः स्वदूतधर्मान्न विरंतुमैहत घनैरयं सन्निभृतं विनिश्वसन् विचित्रवाक्चित्रशिखंडिनंदनः ७३ दिवो
धवस्त्वां यदि कल्पशाखिनं कदापि याचेत निजांगणालयं कथं भवेयं स्यनजो वितेश्वरान मोघयाञ्चाः सहि भीरु भूरुहः ७४ ॥ ।

त्यएंतान्डीए ७२ सइति तदर्तिः तस्याव्यथा तथाव्यथया काकुभिः हीनवाक्यैः भिन्नमर्मा उत्पन्नकामोपि स नलः स्वदूतधर्मात् न विरंतुमैहि
तएच्छत् धीरोदात्तत्वात् स्वयमेव वरीतुं नैच्छदित्यर्थः किं तर्हि चकार इत्याह निभृतं तथा न ज्ञातव्यमिति तिरश्चीनं यथा तथा कामपीडितत्वाद्विनिश्व
सन् घनैः पीडितत्वाद्देवमर्दं अप्रशंसत् अवोचत् यतः विचित्रवाचि नानाविधस्फुरितियुक्ता निपुणे चित्रशिखंडिनंदनो बृहस्पतिरिव वा
चस्पतिः श्चित्रशिखंडिजः ७३ दिवइति पूर्वसर्गे भैम्या देवानुरागप्रतिपादनेन साम्नोक्तास्मिन्सर्गे अहो मनस्त्वमित्यादिभिः सप्तभिः श्लोकैः दे
वानुग्रहत्यागे नैव दाम मुक्त्वा यदि त्वमुद्धुतमित्यादि श्लोकचतुष्केण भेदं दंडं सहदर्पभेदं दर्शं प्रतिपाद्य विभुरूपाय चतुष्टयेन नल आह दिव
इत्यादि श्लोकचतुष्टयेन भेदं प्रतिपादयन् हे भैमि दिवो धवः इंद्रः निजांगणमेवालयः स्थानं यस्य एवंभूतं कल्पशाखिनं यदि चेत् कदापि त्वां भैमी
मयं दानवेति याचेत तदा हे भैम्यहं भयदोलेषु अस्थिर इस्य जो वितेश्वराणां प्रवीकथं नभवेः अमोघदः स्वामिनो याचितः सदासन्निहितः

इंद्रस्पति

कालि॰ टी॰ १५

अपद इति सः अपरो ऽन्यः सुरः वरुणः अपां पतिः स्वामितया प्रभुत्वेन जलपतित्वेन त्वया स्वस्थानादृतत्वात् नलस्य यावत्तत्वात् मिमिते
नैव नलरोषेण नूत्वा नलः त्वया न भवितव्यमिति बुध्या भवतीति स्तत्र नगं तथामिति तनः अपः यदि निषेधे चेत् निवारयेत् तर्हि पिताभी
मः त्वदभिलाषेण त्वत्प्राप्ति श्रद्धाय लोभात् नलपाणये प्रसारितहस्ताय नलाय त्वां कथं केन प्रकारेण संप्रदास्यते पि वदकंपेन लेस्तु लोभेन
जलं विनापि प्रतिग्रहीष्यति सकंपं दास्यतीत्यपि एवार्थः केनापि प्रकारेण नलं व निस्तारोनेति भावः अपां पतिरित्यपि पाठः गांधर्व
विवाहे भुक्त्यादानेन जलपूर्वत्वे समस्तानि षिद्धे सत्यपि भैमी भर्तारमाप्यमेव मुक्तमिति ज्ञेयं ८२ इदमिति हे दमयंति मया इदं ते त्वम
स्तु हितमभिहितमुक्तं त्वं मोहं विहाय चिंतय विचिंतय अनेन हितमुक्तमहितं वेत्यादि विचारय प्रतीकाराभावं विहृणोति कं नरः सुरेषु

अपां पतिः स्वामितया पुरः सुरः सतां निषेधे यदि नैषधक्ष्यते नलाय लोभात्तत्पाणये पिते पिताव चेत्वां वद संप्रदास्यते ८२
इदं मयोक्तं हितमिदं हितं विहाय मोहं दमयंति चिंतय सुरेषु विघ्नैकपरेषु को नरः करस्थमप्यर्थमवाप्तुमीश्वरः ८३ इमामि
रस्तस्या विचिंत्य चेतसा तथ्येति संमत्य यमाससाद सा निवारिता व्यग्रदृ नीरनिर्झरेन भो नभस्य त्वमले भुयदृशो ८४ ॥

विघ्नैकपरेषु सत्सु करस्थं हस्तस्थितमपि अर्थं वस्तु अवाप्तुमीश्वरः समर्थो भवेत् मनुष्योपि विघ्नपरे अन्येन प्रतीकर्तुं न श
क्यते किं पुनर्देवेषु इति त्वं विचारयेति उत्तरार्द्धेन वाक्यार्थयोजना एकशब्दः केवलपर्यायः ८३ इमामिति सा भैमी तस्य नरस्य इमाः पू
र्वोक्ताः गिरः श्रुत्वा तु सा विचिंत्य तथ्येति सुरेषु विघ्नैकपरेषु इत्यादि सत्यमेवेति संमत्य यं विश्वासं आससाद प्राप्य च बाष्पदृशो
नेत्रे नभो नभस्यत्वं बहुजलत्वात् श्रावणभाद्रपदत्वमलंभयत् प्रापयामास किंभूते नतिवारितौ निषिद्धौ वर्षो वर्षः प्रतिवं
धोयस्यैवंविधो मतिर्यत्र सः नीरनिर्झरो जलप्रवाहो ययोः बहुसृतो वेत्यर्थः श्रावणभाद्रपदयोर्वर्षप्रतिबंधे जलवृष्टिर्न भ
वति तदभावे भवतीत्यनेन बहुरोदनं सूचितं ८४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम १५

25

तदेवार्थं समर्थं चमाह निजस्येति त्वं त्वदोर्गुणे भुजो राज्ञां भुजाभ्यां भुजाभ्यां ग्रहस्येदं ग्रहं प्रवृत्तं भुजाभुजि भग्नानां कृत्वा गुणं अवकृत्य वा वेदं
स्तेषां तां डवंयसां क्रियायां एवंमख्यातथा प्रयुक्तं किं दिदृक्षसे द्रष्टुमिच्छसि किं भग्नानां राज्ञां रोषात् मिथो न्योन्यं परुषाणि जल्पतो वा
कोपं कुर्वतः निजस्य सीयस्य मुद्रस्य वृत्तांतं व्यापारमज्ञानतां के प्रति किमहं ब्रवीमीति अविदुषां प्रायेण राजयुद्धदर्शिनां पिंच्येवत्वं
नतु स्वयंवराधिनीत्यर्थः प्राचीसु न्निधानाभावाच्छन्न भग्नाश्चराजन्न जवैषम्यमेवमभवेन्नतु स्वयंवर इत्यर्थः भुजाभुजितत्र वेदग्नितिस
ति मासेद्वयकमेव्यतिहार इति चान्यं नाम पीति दोर्घः द्वच श्वघिप्रादिप्रागदव्ययत्वं हि दृक्षसे ज्ञातुमस्मद्शंस्सन इति तद् ७९ अपतिम
नलोग्नि योजकानां परोधसां वह्निसंप्रकाशार्थं फूत्कृति पूर्वमं अपार्थं प्रमुक्त पीं कुर्वन् स्मन्तृणा क्रोधेनैव च ज्वलेन्नतु प्रज्वाला
इत्येणदी प्तो भवेत फूत्कृते पित्वयानादत्वात् क्रोधे वशात्स्यम एवमवेन्नतु ज्वाला दीप्तस्तर्हि हे सारसाक्षि कमलनयने तव विवाहे

निजस्य वृत्तांतमजानतां मिथो मुदस्य रोषात् परुषाणि जल्पतः कथं विमुह्यत्तव दुःसहं भुजाभुज द्वोणि भुजां दिदृक्षसे ७९
अपार्थयत्न याजकफूत्कृतिभ्रमं ज्वलेद्रुषा वेद्रुषा दुनानलः ज्वलेन्नलः कर्तुमनग्निसाक्षिकं विधिं विवादे तव सारसाक्षि
के ८० पतिं वरायाः कुलजं वरस्य वा यमाः कमप्याचरिताति पिंयदि कन्यानगेता विफलो भविष्णुतां स्वयंवरः साक्षिसम
क्षि

ल अनलसाक्षिकं वह्निलक्षणसाक्षिरहितं विधिं लाजा होमादिकं कर्तुं अलं समर्थो भवेत् एवं सति कं वरिष्यसीति भावः वैवाहिको विधि
रग्निसाक्षिको न तु स्वमसाक्षिक इत्यर्थः सारसाक्षिक इत्यर्थः सारसाक्षि कि मि लिपाठे विधिं कर्तुं किमलमपि तु नेत्यर्थः अपि रेवार्थः
८० पतिमिति यमः पते त्वरणा स्तवकमपि कुलजं वंशा स्वयंवरः विफलो भविष्णुता पुंवरस्य नलस्य वा कुलजं यदि चेत् अतिथि
आचरिता कर्तीमारयेदित्यर्थः हे साध्वि पतिव्रते तर्हि सम्पूर्णमानपि स्वयंवरः विफलो भविष्णुतां निष्फलो भवनशीलत्वं कथं न गंता
कथं प्राप्स्यति अपि तु प्राप्स्यत्येव मत्तकाशौचनिमित्तात् प्रतिकूलत्वाच्च स्यभवेदेव तस्तः किं करिष्यसीति भावः यातं वृणोते तु लिंग
रासं ज्ञायां भ्रत्र त्र जीति स्वचिन्ह अरुर्हिप्रपदितिमुप्रभवस्तुः प्रवैवत्त ८१ ॥ ११ ११ ११ ११ ११ ।

का. नै. गाढेति त्य्रथसौभ्रमी मन्द्रनि श्रोतुः करुणोत्पादकानि परिदेवितानि विलापवचनानि बभाषे किं भर्ता प्रियस्य नलस्य प्राणैर्विया
टी. लस्य मम नलप्राप्तिः सर्वथा मम वितीर्णा इति निश्चयात् दूता दुःखिता तथा उद्भ्रमन्ती उन्मादवती तथा रुदती नलध्यानस्तब्धा मामसहनशक्तिर्ये
१६ ष्याः सा किमपि सोढुं असमर्था क्षणमपि जीवितुमसहा सन्तता तथा मम संगमाभावेन मम जीवनं न स्यात् दुःखरूपं वा भवेत् इति भयस
हिता तथा लुप्तरतिर्गलत्सु लोचनयोः स्वलंती किंकर्तव्यता मूढा मतिर्दुर्छिर्यस्याः सा विप्रलंभात् शृंगाररसपोषकं वचनमुवाचेत्यर्थः
८७ त्वरस्वेति हे स्मर सन्तापकत्वात् पञ्चेषु ताश्च नकामाग्नेर्ज्वालेत्वरस्व सर्वेगो भव मां दग्ध्वा मङ्गलमयं कीर्ति मन्दं तनु पुष्पविस्तार
यशो घ्रमारय मा स्म पीडय इति भावः त्रैलोक्येन नलवमहं यशो भविष्यतीति सोपहासं हे विधे धातः परस्य हत्वा इच्छातः प्रियं यत्फलं
अभीष्टं तस्य भक्षणं अनल रम्य करणाद्दिनिष्पाद्यतं तदेव व्रतमस्यास्तीति पराभिलाषहृत्वने प्रयत्नशीलस्त्वं अग्रघनलप्राप्तिरसावाद

26 त्वर(स्)स्व पंचेषु शराग्निनात्मनस्तनु भस्मय मङ्गलमयं यशः स्वयं विधे परेहा फलभक्षणव्रती पतापघतप्यन्नसुभिर्मभाफलैः ८८
भवां वियोगानलतप्यमान किं विलीयसे न त्वमयोमयं यदि स्मरेषुभिर्भेद्यसे न वज्रमय्यसि ब्रवीषि न स्त्रां न कथं न दीर्यसे ८९।

फलैर्व्यर्थैर्ममासुभिस्तप्यत्व पल अयोगहृन्नरकं प्राहीत्यर्थः लवपरफलभक्षणव्रतं न तु प्राणभक्षणव्रतं व्रतलोपे नपतिते
भवति स्त्रीवधजनिता सा तकी स्वर्गस्थितिर्नो भवति अन्ये कोपाः एतद्वानर्थकत्वात् प्रलापत्वं ८८ भवामिति भदेव शानुतरे
वियोगानलतप्यमानस्वान्तरु हृदय त्वं यदि अयोमयं लोहरूपं न हि किं न लीयसे द्रवसे ब्रवीमु वसि वह्निनाभतप्तं लोहमानेलो
हं विलीयते चेत्तत्किमिति न विलीयसे न च विलीयसे तस्माल्लोहादपि त्वमतिकठिनमित्यर्थः हे स्मरेषुभिर्भेद्यसे वज्रमपि नासि
ते पुष्पबाणैर्भेद्यत्वात् कथं न दीर्यसे न ब्रवीषि अपि तु कथयेत्यर्थः त्वयद्वि वज्रमपि नासि तदा त्वं कथं न स्फुटसि तस्माद्वज्रमेवत्व राम
मिति वा दीर्यसे कर्मकर्त्तरि लट् ८९ ॥ १६

स्फुटेति कज्जलाविलोकज्जलकलुषितोऽश्रुबिंदुः कुचकुड्मलाग्रमाकुचच्चंपककलिकाभिलाषेणालिदंपतीव भ्रमरस्त्रीपुंसाविव
स्फुटोत्पलाभ्यां विकसितकमलच्छायाभ्यां तस्या भैम्या विलोचनाभ्यां सकाशात् हृदि निपतन् तरलो स्फुरंतो हाररमध्यवर्तित्वयोग्यो गलो
व विरेजतुः कज्जलकलुषितत्वात् स्थूलत्वाद्वर्तुलत्वात् स्फुटोत्पलतुल्यत्वं यत्र नेत्रयो विकासितोत्पलतुल्यत्वे कुचयोश्च कुड्मल
तुल्यत्वे संभावसिद्धे अलिस्त्रीपुंसौ विकसितकमलमुपभुज्य विकसितचंपककलिकाभिलाषिणो भवतः अलितुल्यौ बिंदू नीलतुल्यो
वाश्रुबिंदू हृदि निपतितावितिभावः इंदुदेशस्यत्वस्य मणिवो स्त्री नेति निषेधात् संधिः ८५ धुतेति सा भैमी आपतंतं आगच्छंतं पुष्प
पिलीमुखस्य कामस्याशुगाः बाणाः तैः धुतोत्कंपिता पीडितेति यावत् एवंभूता सती तदाश्रुचेरसस्य विप्रलंभशृंगारस्य सरसी आसी
त् किंभूता रयाय निरंतरप्रवृत्तये वक्षोदरयाः कृताभिनिवेशया सुधारया कृत्वा सनालं यन्नीलोत्पलं तद्वल्लोलायुयोरेव विधे लोचने

स्फुटोत्पलाभ्यामलिदंपतीव तद्विलोचनाभ्यां कुचकुड्मलाशया। निपत्य बिंदू हृदि कज्जलाविलौ मणी व नीलौ तरलौ विरेजतुः
८५ धुता पतत्पुष्पशिलीमुखाशुगैः शुचेस्तदासीत् सरसस्य सा रया यदश्रुधारया मनालनीलोत्पलनीललोचना ८६

यस्याः सा अथ च शुचेः ग्रीष्मसंबंधिनो रसस्योदकस्य सरसी जाता शुचे निर्मलरसस्य जलस्य सरसी जातेति वा किंभूता सरसी आ
पतंति आनमंति पुष्पाणि येषु ते च ते शिलीमुखा भ्रमराः आशुगा वायवश्च तैः धुता कंपिता यद्वा पतद्भिः पक्षिभिः हंसादिभिः पुष्पसंबंधि
भिः पुष्पेषु स्थितैर्वा शिलीमुखैर्भ्रमरैः आशुगेन वायुना च धुता तथा ग्रीष्मजलोदकसाल्पत्वात् स्थमानवनीलनीलोत्पला भवति
अथ च शुचेर्निर्मलस्य रसस्य जलस्य ग्रीष्मकालीना सरसी वहवस्रु अथ च कामबाणपीडितत्वात् शुचेः शोकरसस्य न
दीवश्रवद्वहरुहे रोदेतिभावः नेत्रयोः स्वभावेन च नीलोत्पलतुल्यत्वं अच्छिन्नाश्रुधारापानालद्वयतुल्यत्वं ग्रीष्मजीवत्वज
लत्वाद्धोपवश्चाच्छादितै नीलोत्पला सरसी भवति शुचिः शुक्रेनुपहते शृंगारामात्ययोः यमः श्रीलक्षकुलवद्धेयोति विश्वः शुचेः
शोकस्येतिपदे श्रद्धयोर्द्दु निर्द्दिष्टारयापरयेण निर्गंतुमर्थेति च लुधीरयापरयो निर्गमनेऽलक्ष्यवक्षोदरयेति वा ८६ ॥ ७७ ॥

का॰ नै॰ मथवीग्मा अथवा मया। इति दिक्कल्प्या समासे शेषान ॥६२॥ नेति। द्विषत्सु विरहवैरिषु चन्द्रादिषु मध्ये काकुवाक्यैः दीनवचनैः कृत्वाऽङ्गजं कामं न याचेनार्थ
४ टी॰ येलो [illegible] भगति सुंदरमतिवक्रं च अतिक्रान्ततावामा स्त्रियो येन स्त्रीवु चेष्टाकारिणं वैरिणामनेकत्वेपि अतिक्रान्तम्भत्वा भावेतौ याचनयोग्यत्वे
१७ मृदे॰ वितौ कामो दक्षिणवायुश्च तत्र याचने दक्षिणत्वमेवोपपादयति नतु सोऽदयो न च प्रतिकूलतां न च स्त्रीहत्या अन्यायां स्त्रीवचनाकारि
त्वं इति वैयर्थ्यभियाऽकामो याचितुमयोग्यः अथ च रतिर्वामा स्त्री यस्य अथ च वैरतौ वामं वक्रं विरहित्वात्स्त्रीति विरोधिनमित्यर्थः तस्मात्कामं नार्थये
तु पवनः किंतु दक्षिणं पवनं याचे यतः परदुःखानुवर्तिनं उदारं च सरलमनुगामिनं च मलयानिलं दीनवचनैर्याचे दानशीलोऽयं न त्वामरवचनका
रित्वादनु मार्गगामित्वात्सविदग्धत्वाच्च मलयानिलएव याचितुं योग्य इत्यर्थः अथ च अङ्गजः स्तनोऽपि अतिवक्रो माचितुमनर्हः द्विषन्त्वयै तैर्गुणै
र्दक्षिणो यातु मर्हः दक्षिणहस्तस्य दानार्हत्वात्तया च नयोग्यत्वं वामहस्तस्य दानानर्हत्वान्न याचनयोग्यत्वं यस्मात्तथा महान्तोपि याञ्चामाह

न काकुवाक्यैरतिवाममङ्गजं द्विषत्सु याचे पवनं तु दक्षिणं। दिशापि मद्भस्म किर त्वमन्तिकं प्रियो यया वैरविधिर्वधावधि ॥६३॥ अथ
१७ निगच्छति युगानि न क्षणः कियत्सहिष्ये न हि मृत्युरस्ति मे। मां तु कालः स्फुटमुज्झितानन्तं मन स्त्वं न कायवायवः ॥६४॥

अयं मलयानिलो यथा दक्षिणप्रियो नलः लक्षितः यस्यां दिशि वर्तते तया दिशापि पलक्षितं तस्यां दिशि मद्भस्मापि किर त्वं द्वीपं तु दक्षिणानिलः कुण्डिन
पुरादुत्तरस्यां दिशि वर्तमानं नलराजधानीं प्रति मद्भस्म नयत्वित्यर्थः मरणानंतरं भस्मनो नलसंबंधं कुर्विति मलयानिलं प्रार्थयत इत्यर्थः एतच्च कामेनक
र्तुमशक्यं वैरित्वाच्चेनं कथं करिष्यतीत्याशयं काऽस्यात्र यतो वैरविधिर्वैरणं वधावधिः मारणावधि वैरं मरणावसायि एतच्च कारणं सर्वत्र साधारणं दक्षिणानंत्व
तदारणं इति ज्ञेयं मद्भस्मनो नलसंबंधे सति मम मधन्यत्वं स्यादिति भावः दिशापीति तत्याः स्थितेर्वा योजनाऽङ्गजं रुधिरेनंगकेऽपकर्त्र मदंगजः
इति विश्वः ॥६३॥ अगमनीति अस्मन्निद्दक्षण स्वपालिज्यामानिगच्छति न त्वयं क्षणलक्षणः कालः अस्मन्निद्धर पालिनगच्छति न क्षणउत्सवरूपाणि
गच्छतिरतिवा एकएव क्षणो वहुयुगरूपतया गच्छतीत्यर्थः सोपिन गतो वर्तत एवेति लटा सूचितं कियत्युगरूप त्वमित्यर्थः क्याह कियत्सर्किं
परिमाणं दुःसहमहं सहिष्ये अपितु नस्यावधिर्नास्तीत्यर्थः जीवितावधि भविष्यतीत्यत आह स्फुटं यस्मान्निश्चितं वा कालेन नलेनतु पुनः अ
तःस्थलशरीरमध्ये अहं शब्दवाच्यं मां नोज्झिता न त्यजति मन्नलं नलं न त्यजति प्राणा व्योऽकायवायवः तच्चमनोन त्यजतीति एतावत्याः परपरा राम
याऽवधिछेदे कथं मरणं स्यादित्यर्थः उज्झिता उज्झिष्यतीति वाऽवधीवृद्धियाणि स्त्रलुप चतया पराणि कर्मेंद्रियाणि मनआदि च तदुरूपं च माणा दिपंच १७

विलंबस हे जीवित जीव किं विलंबसे कालं क्षेपं करोषि अविलं मा कार्षीः द्रुतं शीघ्रं त्वं गच्छ आदस्मेन वनिकेतनं वा सस्थानं हृदयं ज्व
लति मदनाग्निना दह्यते अद्यापि गृहे दह्यमानेपि मृषा सुखासिकां सुखासनं निश्चितत्वेनावस्थानं न जहासि त्यजसि अपि तु सजं हृ
दयं गृहं ज्वलतोपि सुखासनरूपं अप्सर्वे लोकोत्तरं तवेदमालस्यं अस्य सलस्यो प्यन्यो गृहे दह्यमाने सुखासनं हित्वा पलाय्य गच्छति त्वं तु
ज्वलत्यपि गृहे वह्निना निर्गच्छसि अतो रे वति हसिए तत्तव लोकोत्तरमाश्चर्यकारि आलस्यमित्यर्थः त्वयि जीवति मम पीडा न भवे
त्तस्माच्छीघ्रं निर्गच्छेत्यर्थः आसिकां धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्वक्तव्य इति ण्वुल् ८० दृशा तिनि हे दृग्गोपातकिनः सर्वदा लोकानां प्रतारक
त्वपातकयुक्ताः मनोरथाः दृष्टप्र अपि वा दृष्ट्या अलीकेन कथं विप्रलेभिरे वंचितवंतः एवं व्यामलोऽस्माभिः प्रदर्श्यत इति असत्यरूपपा
तकोपेता नामपीति वाम. या ग्यर्थो मनोरथा वा आति विशालयो रपि युवयोस्तैः प्रतारणं कृतेति अनुचितं कृतमित्यर्थः विप्रलं

विलंबसे जीवित किं ध्रुवं व्रज ज्वलत्यदस्ते हृदयं निकेतनं जहासि नाद्यापि मृषा सुखासिकामपूर्वमालस्यमहो तवेदृशं ८०
दृशौ दृषा पातकिनौ मनोरथाः कथं युवामपि विप्रलेभिरे प्रियश्रियं प्रेक्षणपातिपातकं स्वमश्रुभिः क्षालयतां पुरा समाः ८१
प्रियेण मस्तं चलमेत्य देहि चित्त तदेव नस्यो मम मत्वमिच्छसि वियोगमेवेच्छ मनः प्रियेण मे तव प्रसादं न भवत्वसौ मम। ८२॥ ६६

भकरणाद्पि तेषां पातकित्वं पातकी अवश्यं प्रतारयति अल्पोपि मत्सारयितुमनर्हः किं पुनर्महान्। तेन लदृश्ये चयो योग्यत्वं चयू युद्ध
लतेन सत्त्वितं अपगत्याम सो मनोरथैः प्रतारणा युक्ता युवां तु दृष्टप्र अतः प्रतारणानुचितेति वा इदानीं युवां वा प्रियसंप्रियमः न लपो भावाः
प्रेक्षणयाति अलोकनं किं प्रकारि सं स्वीयं सहजपातकं मनोरथप्रसंगीजमितं च यथा तस्य मः पावको नमित्यर्थः अश्रुभिः क्षालयतां
भाव यावत् कालं लाक्षनलदर्शनं ने तिपातकं सर्वे पानिराकुरुतामित्यर्थः अन्याद्पि मलिनमश्रुकेन ल्ला न्यते यत्न दर्शना दिनाय्याचक्षो वैरीदृनमेव
युवयोः प्राप्तमिति भावः मृषानि कारणं कौटादिना कपोवि मलेभिरे कोटयां विप्रलब्धो भवति इति वायोजनी येशहेतमाः अत्यंत संयोगो द्वि
तीया ८१ प्रियमिति हे मनः आर्दं त्वद्धि प्रितं मम न स्यात् नेव भवेदिति वा तस्मात्त्वं प्रियेण न सेन सहमेवियोग मिक्छ वृष्ठ एवं सुति तव प्रसादा
मामासो वियोगो न भवतु त्वं मम भिलषितं यच्च सौ क्छ सितं न भवति एवं सति वियोगमेवेच्छ यथा मन भवेदिति त्वां प्रार्थयेते असौ मम

का॰ मै॰
९ मी॰
१८

नोपायस्तस्य प्रे: प्रस्तुत्वत्स्य जनस्य इयं बालवातो प्रवेदनातेह्करण्यातिप्पिनीहृष्यो चरो वेति प्रश्नः काकुः हा कष्टं यस्मां मही यां वेदनां त्वां पतिव
कं सम्यगे । पि दुःखो पि वेदयसाप्रसरण अस्यो पि अप्राह्यादित्तः मोयनेदं तु माह यतः कृदं कृपं के यम कृतिमारनग वेवितोऽपि नु मकुवार मन्त्रि को पि
नः एवमते कुत्र चित्स्वयानगेन व्यमिति मसरणं निविक्तः कदाचित्सदीयामवस्थां तु भयं चेत्यत्वये नदाम वदयोदयो भवेत् समास्त्विति वेधमो वेध
र्यमिति भावः एकतानो न्यप्रवृत्तिरित्यमरः ९७ ममेति देयाधन तत्त्वं मम मनः यदि त्वदंघ्रिमग्नं त्वच्चरणशरणं यदि वेत्सि जानासि तर्हि
ममापि किं नोदयसे ममाप्युपपरिरूपं किं न करोषि दयाधनत्वात् कुरु इत्यर्थः कृपाकरणे तवापराधो नास्तीत्याह ननु पुनः परस्यापायं
तः करणं सतमसे अज्ञाने निमज्जयन् तु उयन् विधिर्दैवं वाच्यः उपालभ्यः तवागसोऽपराधस्य कथा वापराधो नास्ति ममेवाहृष्टत्वादि
थमित्यर्थः लवांतःकरणं हसनिषेधकारा ममदुःखदो यन मकुर्वन् स्वेलेगोपाल क्षमोनतु त्वमित्यर्थः इति वा ममस्माधीगर्भेतिकश्चोद्वम

ममापि किं नोदयसे दयाधन त्वदंघ्रिमग्नं यदि वेत्सि मे मनः निमज्जयं सन्तमसे पराशयं विधिस्तु वाच्यः क्व तवागसः कथा ९८
कथावशेषेनवसारूतेगतेसुपेक्ष्यतिश्रोत्रपथैकपथं नते दयालुना मां समनुग्रहीष्यसे तदापि तावत्त्वदनाप्यनाधुना ९९ मम
दरीदं विदरीतुमान्तरं तदर्थिकल्पद्रुम किंचिदर्थये मिदं हृदिद्वारमिवां यामेव मे क्लामुभिः प्राणसमः समागमः १००॥ लिसलमसेम

वसमंधेभ्यस्तमस इत्यच ९८ कथेति साम्प्रतमवहते कथावशेषं गतात्वय्यनुरक्तासतित्वत्साम्यभावाज्जन्मान्तरेपित्वत्साम्यर्थमतेतिते श्रोत्र
पथं कथ्यं नो पेक्ष्यति जन्मसुखात्त्वमपि श्रोष्यसे वनदा श्रुतेपि किमित्यत आह हे नाथ शाशेश यद्यप्यधुना मां नानुगृह्णासि तथापि तस्मिन्विसम
येतावत्दयालुनाकृपालेशेन मां समनुग्रहीष्यसे तावत्कृतकृत्यः संभावनायांसमर्थमिति तदायकृदिष्यसि तेनैव कृपालेशेनाहं धन्यास्मि विष्णो
तिभावः अन्योपि स्वामी स्वीयं पूर्वमनुगृह्णन्नपितदर्थे कष्टां दशां प्राप्तं अनुगृह्णातिअनुगृहीष्यसेत्वरितत्वात्तदुपलक्षितोदोषः ९९ ममेति
ममेदमान्तरं हृदयं विदरीतुं स्फुटितुं यस्मात् आदरिसादरं तत्तस्मात् हे अर्थिनां कल्पद्रुम अहं किंचिदर्थये याचे कल्पतरुत्वात्प्रयातहातव्यमिस
र्थः किं तदित्याह हृदि मिदं विदरणलक्षणं द्वारं मार्गं अवाप्य मेहनौविन हेरथ च निष्क्रलेरसुभिः प्राणैः समेसाक्षी प्राणसमः प्राणप्रियः स त्वं
मागमः प्राणमहृदयाज्ज्ञकुतु त्वं मागमः जन्मान्तरेपि ममत्वय्येवासक्ताभवितव्यमिति त्वां प्रार्थयेइति भावः विदरीतुं इत्येवेति शेषः १००॥

राम
१८

78

कर्मणो विषयादिभुक्तं च कामं स्वकर्मचयं ममः उत्क्रमणमीषदिति वचनात् लिंगशरीरस्योपलक्षकं मनः तद्वावल्लिंगशरीरं स्योपलक्षकं मनः तद्वाव
ल्लिंगशरीरं तावत्स्थूलशरीरं न त्यजति जीवो ह्युत्क्रामति इंद्रियाण्युत्क्रामंति लिंगे चोत्क्रामति स्थूलशरीरं मा ह्यौपिकं विद्यते तथा च श्रुतिः
तमुत्क्रामंतं प्राणोनूत्क्रामति प्राणमनूत्क्रामंतं सर्वे प्राणा उत्क्रामंतीति ततश्च देहेऽत्र स्योत्क्रमणाभावे पंचेषा मनूत्क्रमणाभावान्मरणा
भाव इत्यर्थः अंतरंतःकरणे विद्यमानः कोनोमां त्यजति यांसंतःकरणे च न त्यजति वा यावज्जीवं न लेख्यानपगमाज्ज्वलमाश्रमाभावान्मरणमपि
मया दुरतिक्रमम् इति भावः उक्तिः तात् चलटवा ५४ मदिति हे सुराः सर्वसिद्धः वो युष्माकं कृपाणैः केवपपेपीनः किं भूतः मम दुर्यतापः नलविरह
जन्यस्तस्य त्वपनोदशक्तः श्रीकरोति दुर्मोचं यस्य सः एकोऽपि वोऽगस्त्येन पीतः अयं केन पीतः एतावन्निःकृपत्वं किमिति कुरुथेति कथयतेति भावः
वो युष्माकं संकल्पकरण श्रमेण इच्छालेशरूपेण श्रमेण प्रमदउत्तमा मत्सकाशं दृपादिभिस्तत्समा सुंदरी अर्थात् स्त्रीणां कोटिर्युष्माकं मीतये

मदुत्तापव्ययशक्तसीकरः सुराः सर्वः केनपपेकृपाणैर्वः उदेतिकोटिर्नुमुदे मदुत्तमा किमाप्तुसंकल्पकरणश्रमेण वः ५५ ममैवाचार
दिव मत्तुदुर्दिनैः प्रमत्तवर्षासक्तो प्रसंजते कथं न प्रलयं तु युष्मा पादेवताभवत्वरण्ये रुदितं नमेगिरः ५६ इयेन दैनैषधः कृपयाति
त्वदेकतान त्यजनस्य पालना कृदेहदेहानदयक्षवेपिनः सर्वेषसागोपितागोपितक्रियः ५७ ॥ दिं नो देति जायेत उदेष्यतीतीति अर्थः म
हतां संकल्पमात्रेण मत्सदृश्यो मदुत्तमाश्च परःशताः स्त्रियः सुलभा इति कारणम् अद्भिलाषनिर्बंधो न कार्यो भवद्भिरिति यमेव च ममदत्तो कृपास्ती लोभात्
मां किं संतापयथेत्यर्थः ५४ ममेति अहर्निशं मत्पदं प्रमेया मदुर्दिनैः प्रमत्तवर्षासुजलो प्रसंजते कथं न प्रलयं तु युष्मा पादेवता भवत्वरण्ये रुदितं
प्रसंजिते भवन्ति ते सति देवाः इंद्रादयो देवाः स्वनिद्राकालत्वात् सुषुप्सुत्वात् मे गिरः कथं नु प्रलयं तु अतएवारण्ये रुदितं न भवतु मद्वाक्यमिति शेषः अपि
नु भवत्विति काकुः तेषां निद्रितत्वान्मच्छोकादिनावगमरण्यरुदितं न भवतु मद्वाक्यमिति शेषः अपि तु भवत्विति काकुः तेषां निद्रितत्वान्मच्छोकादि
तत्तुल्यत्वात् व्यर्थमेवेत्यर्थः वर्षर्तुर्देवरजनीति प्रसिद्धिः शास्त्रे तस्यां च निद्रायुक्ता यदि मया रोदनं न तत् स्यात्तर्हि दुर्दिनत्वाभावाद् ह्रदेऽर्थेनु स्यात्
तस्मात् मैवापराधः एवं कारेण सचितं वर्षाकर्तो अत्याकइति प्रकृतिभावः सुषुप्सु विनिद्रुर्भ इति षष्ठं अरण्ये रुदितमिव इति ते न
नित्यसमासः तस्तुरुषेकृतिवद्गुलमित्यलुक् ५६ श्लोकचतुष्टयेन नलमल्पयति इयमिति हे नैषध नलत्वदेकनिष्ठस्य त्वदेकजीव

का॰ नै॰ टी॰ ९२ त्मपराधवान्तु यो हि वासानु स्वारस्यमसारस्यमसा त्वमनुस्वारशादि संवृधुं कर्मणामभिन्त्यर्थः अपराधवान्स्म नामसारं प्रेक्ष्य स्तुम
दितेन केशिश्चस्मिन्संसारे त्वादृशी कापि कृपालानास्तीति आलीकरोदने कर्तुं त्वमेवैतानावित्यर्थः अलीकरोदने यां तितरां शोभ
मडरत्यर्थः भावः अनुस्वारः अपराधव्यर्थीतरमतीति संस्कृते कांतौ नयनानंदी वालेन्दुः रवेन भवति सद्भिर्वचरणच्युतेनवंस
केभावेक्तः स्वार्थेकनुत्थ अपास्तेति अपास्तविरहव्यथा कृपाशोरुढ लीलाकमलं येन एवं विधे करे पापितं चिंतामवधारयापि नमा
नतं लीलाकमलं ग्रहाण चिंतां माकार्षीरिति भावः तथा अदोषानानामोदिदोषरहितानि अपापच अपराधेन विनैव विरहव्यथा
तनिर्वासितानि भूषणानि मुक्ताहारादीनि येन तादृशो हृदि अश्रुणः स्रवे रश्रुविंदुभिः विधृतं किं परिमाणं कियत्तं च कालं हारं मुक्ता
हारं तवोपि अपितु मा स्मतानीः अश्रुविंदवो हारस्थाने भवंतीत्यर्थः तन्मानुरुभूषणानांगीकुरु इदं माकार्षीरिति भावः अपास्त

१३ अपास्तपाथोरुहशायिते करे करोषि लीलाकमलं किमानतं तनोषि हारं किमु दृग्जलैः श्रवैरदोषनिर्वासितभूषणो हृदि १०५
दृशोस्ममंगल्यमिदं मिलज्जलं करेण तावत्परिमार्जयामि ते अपापराधं भवदंघ्रिपंकजद्वयोरजोभिः सममात्ममौलिना १०६
ममत्वदंघ्रिनखामलद्युतेः किरीटमाणिक्यमयूखमंजरी उपासनामस्य करोतु रोहिणी त्यज त्यजाकारणरोषणे रुषम् १०७ ॥

सापराधो निर्वासित इति दृश्यं क्रियत क्रियाविशेषणं १०५ दृशोरिति हे भैमि अहं तावत्प्रथमतः करेण हस्तेन तव दृशोर्नेत्रयोर्मिलत्स्रवं
द्धिं निर्गलत् इदममंगल्यमशुभं जलं वाष्पं परिमार्जयामि प्रोंछामीत्यर्थः अथ पश्चात् भवत्याः अंघ्रिपंकजद्वयाः रजोभिः समं सह आ
त्ममौलिना स्वमस्तकेन स्वीयमपराधमपि प्रोंछामि मत्कृतादपराधाद्यद्देशे दिशोद्दिषितं सर्वमंगल्यं तोस्ते आदौ वयने च्यामि पश्चान्मस्तकेन तवो
चप्रणरजो यावल्लगति तावत्तव चरणे शरणं प्रविश्य अपराधमप्यपनेष्यामि प्रसन्ना भवेति भावः मंगल्यं अहार्यं यत्परिमार्जयामि
वर्त्तमानसामीप्ये लट् १०६ ममेति हे भैमि भूमरोहिणी रक्तवर्णा किरीटमाणिक्यमयूखानां मंजरी तुल्या दीर्घाकारा दीप्तिः अस्मत्तुरीवर्ति
नस्त्वदंघ्रिनखलक्षणस्यामलद्युतेः स्वच्छस्योपासनां सेवां करोतु हे निष्कारणं रुष्यसीत्येकारणरोषणे भैमि रोषं त्यज त्यज त्यजेस्पष्टं त्व राम
च्चरणसेवकोस्मि कोपमुंच मुंचेति भावः सोमस्य सेवाकर्तुं शक्यानुरोहिण्यस्य चंद्रप्रियारोहिणी तारका चाहं सेवते समोपवर्त्तिनी च भ ९७

इतीति द्विगीशानां हृत्येन हृदि स्थिरीकृतोऽपि स्थिरीकृतः सदर्शनलक्षणे योगे सत्यपि भैमीविषये वियोगमन्मथः इति पूर्वोक्तैः प्रियायाः का
कुभिर्दीनवचनैः रुत्वा मशमुन्मिषन्नपि तिरामुद्भूतः सन् हृत्वं तं न पं पुनरुद्धांतं अतिशयेन भ्रांतं अजीजनत् चकारः पूर्वं मनेकवारं भ्रांतुं क
नएवेति पुनः शब्दार्थः उन्मादवशात्सोऽपि प्रलापति स्मेतिभावः सन्निहितामपि भैमीं नाजानादित्यपि १०१ सर्वमेवार्थं सोपस्कारमाह मदहं देति
मनस्तः ततोऽनेनैवात्मनः समस्तमेदं द्वंद्वत्यादि स्वकृतं कामि द्वंद्वमसमादि प्रोक्ता द्वंद्वादि द्वंद्वं विस्मृत्य पूर्वं विप्रलंभावस्थायां मनोरथस्थितेनमे
नोरथकल्पितैर्ललितैर्विलासैः करं विनामि श्रिता प्रियायाः भैम्याः क्रियाश्च विलापं च ब्रह्मावितर्कयन् नानाप्रकारेण तर्कयन् संभावयन्
भैमीं प्रति प्रलपति स्मेतिभावः १०२ अयीति अयि हे प्रिये कस्य कृते किमर्थं त्वया विलप्यते अश्रुबिंदुभिः कज्जलैः करलेवांकस्य कृते मु
विलुप्यते हा कष्टं अमंगलमेतन्मा कार्षीरित्यर्थः तिरश्चलतो करा द्वावलोकनाभ्यासेन वक्रगामिनी लोचनलीला यस्याः एवंभूतया त्व

इति प्रियाकाकुभिरुन्मिषन्नपि द्विगीशदूत्येन हृदिस्थिरीकृतः नृपः सयोगेऽपि वियोगमन्मथः क्षणं तमुद्भ्रांतमजीजनत्पुनः १०१
मदेहं द्वंद्वत्यादिसमस्तमात्मनस्ततः स विस्मृत्य मनोरथस्थितैः क्रियाः प्रियायास्ललितैः करं विना विकल्पयन्निस्थमलीकमालपत् १०२
अयि प्रिये कस्य कृते विलप्यते विलुप्यते हा मुखमिंदुमश्रुबिंदुभिः तरस्त्वयालोकि न मन्मथं न किं तिरश्चलल्लोचनलीलया नलः १०३
चकास्ति बिंदुच्युतकातिचातुरी घनाश्रुबिंदुच्युतकेन वाच्युत मसारसारादि ससारमात्मनाकरोषि संसारमसारमाययतः १०४॥

याऽपरोपेन मंतव्यस्त्व रणशरणीभवन्नयं नलो किं किमितिमस्तः लोचनयोर्लीलया विलासेन कटाक्षेणेति वा रोदनवशात्प्रायेण त्वया दृष्टं न
आलः किमित्यर्थः प्रणयकलहं परित्यज्य रणपतितं मामवलोकनेनानुगृहाण रोदनं मा कार्षीरितिभावः अनऊपितत्वादेव रोदनं नेत्रयो
र्वक्रगामित्वं च र चकास्तीति घनाश्रुबिंदुवस्त्वेषां स्तुतिः श्यामवदनं तस्य केन वा तत्प्राजानातत्र बिंदुच्युतकाख्य स्य पाठालंकारविशेष
स्य विषया तिचातुरी महती चातुरी च कास्ति बिंदुच्युतकाख्यमलंकारं सम्यग्जानासि अथ च बिंदुरनोच्युतमेवच्युतं करोषि यातिचातुरी
घनाश्रुबिंदुच्युतकेन वा च्योभते न्नाहमो अपि सम्यगलोकरोदितुं न जानातीत्यर्थः नहे वाह हेमसारवदिंदुनीलवर्णोलेस्निग्धेसारकं नीनिके
पयोरेवं मते अहिणीनेत्रे वस्थास्मत्संतु क्षिः यतः कारणात् त्वं अर्थं धाय निश्चितं संसारं सकलं जगदसारमसारं तनोषि विदेरनुस्मा

का॰ टी॰
९ सी॰
२०

स्मितस्येति हे भैमि त्वं सखे कृष्णाम्भोरुहमां तेव स्मितस्य ईषद्धास्यस्य करणान् लेशमात्रसंभावयमन्यानकुरु तथा भ्रूवोः चलं मा तं लोलया विलासे
न चलं विधेहि तथा अपांगरथ्या याः नेत्रयां तमार्गं प्रयुक्तिवीनि सचारिणीः दृष्टीः प्रसरत्प्रसन्नोभय देहलया विलासेनमां प्रतिपरिसंधे
हि स्मितभ्रूचलनदृष्टिप्रसरणं मां सविलासं रूपा कटाक्षेति लोकयेति भावः पञ्चिकीपपथ कृष्णानुलिखने ऽपि उपपद्यमुपरिष्टादिस्मितस्य
धेत्वा उपरियोगे षष्ठी स्मितस्य चेतिमर्थतिषष्ठी १११ ममापयेति त्वं अगावि दृष्टिन्यस्यावित्वा दम्भवि श्रुषां अप्रवृत्ति इनां प्रावृषं समापय
तपाल्लु ज्वलत्वाद् दृश्यात्स्या कान्तकत्वाद्विर्मितेनको मुदो मुदः चैष्णिकां संबोधने हर्षान् विश्रामय संतति तरः न पश्यति चेचल
त्वात्त्वं जनाकारत्वाद्वृष्टाश्च वजनहृयी इतो मल्लतरे स्मितजनेवलनु ममोपरिक्रीडनुनपालक्ष्मीस्थानत्वात्तवहेलत्वाच्च ते
मुखविकासि विकस्वरं पंकेरुहं कमलत्व मस्तु भवतु रोदनं मा का स्मितपूर्वकलाक्ष्य विलोकनपूर्वं कि चिन्तय होति भावः प्राकृषिग

स्मितस्य सभावयस्व कणाकणान् विधेहि लीलाचलमं च वलं भ्रुवः अपांगरथ्या पञ्चिकीं च हेलया प्रसरत्व संधेहि दृशां ममोपरि
१११ ममापय प्रावृषमश्रु विप्रुषां स्मितेन विश्रामय कोमुदो मुदः दृशावितः खेलतु खंजनद्वयी विकासि पंकेरुहमस्तु ते मुखं
११२ सुधारसो हेलनकेलिमन्दरस्तजासजातमे मम कर्णरूपयोः दृशो मदीये मदिरा क्षिकारय स्मितश्रियापायसपारणाविधिं ११३

तापोपशमनहेतौ मुदो मुदः त्वंजनक्रीडनकमलविकासश्च भवति ११२ सुधेति हे भैमि मम कर्णरूपयोः तन्मर्यपेक्षितास्य सजावर्णमालया
वाक्यरचनया कृत्वा सुधारससम्मलरसस्य उदेलनानि मेर्थोदया के लिः क्रीडा नास्ति जरचयमेति मधुरवाग मतरसेण मम कर्णो वि
धेहि किमपि कहेति भावः कूपशब्दो जलाशयाभिप्रायः तत्र च वाप्यादौ स्मात्दृ केन मथ्नी रमति कृष्ण तेलया क्रीडा क्रियत इति चो
क्तिः मेदपलइति मंदिर उन्मादजनिके प्रतिलोमसमासस्यविषिः मदिराक्षि मदीये दृशो स्वीयया स्मितश्रियास्तूत्वापायसेन उपसंस्कृत्या
यमेन कृत्वा पायसपारणा उपवासानन्तरं भोजनं तस्य विधिं कारय स्मितस्य मुखं त्वा पायसत्वे उपोसिनस्य पायसपारणायायथालक्षितया
त्वदीयस्मितशोभावलोकनेन मम नेत्रयो रतिः स्मितरश्मि किमपि इह मम अनुग्रहाणेति भावः उक्तोवेलामुद्वेलस्यात्यादय इति समासः तस्य
करणमुहेलनं मदिरे यन्त्रम दोत्पादिनौ लादेकैः विरचप्रमथ्यः रामायणेनात्यौ पदिरलोचना इति दृशो हृक्को रन्यतरस्यामिति णोनकर्तुरोणि

राम
२०

20

वनोल्लुचैतमेवरोहिणीवरणादन्वमालादि ति डोमकारो त्यज त्याज इति विभ्रमे नित्यवीप्सयो रिति द्विसक्तिः रोषणे कुपयुंडा धर्म्यप्रे
ति युच २०७ तनोषीति त्वंमयिमनागप्यल्पमपिमानं चेत्तनोषि करोषि तर्हि अमानलोनमः सन्नहं त्वयि बहुमानेमहतीसुमा
मानापनयेनोर्पणमय कुर्वन्स्त्रीणामीर्ष्याकृतः कोपो मानो न्यासंगानिमित्त इति दृ चेत् कोपने रोषवशाद् कंविमत्वल्पमेवविनम्यनेमीके
त्ययदि चेद् दर्शनेतवा तर्हि तेन वपस्तावधिकरणपर्यन्तं नमामि दंडवन्मम स्कारेणतोषयामपने ध्यामि बहुनामानेन चाल्पं नममम पनेषा
मीतिभावः विनम्यविनम्य व्यसंलग्नाविनतएव पौरुषं १०८ यनुत्वेति मज्जोवितस्य त्वदधीनत्वात्तत्प्रतिनवप्रभुत्वसद्भावात् प्रभुत्वस्य
प्रष्ठत्वशाले मे न्नामहत्वेनन्मनुग्रहाणममानुग्रहेतुरस्य पवानामनुग्रहाणामपरं प्राणममात्राधिगमेपि मदेयकेवलप्रणामीगीकारे
पितवकः श्रमेः प्रयासः प्रभुः स्वेच्छयासेवकं कयाचिदनुगृह्णाति कदाचिन्नेति अप्याप्याति तथापि प्रणाममंगीकरोति त्वंतु नेतिमया

तनोषि मानंमयिचेन्मनागपि त्वयिमयेव बहुमानमानतः विनम्यवपुः यदिवर्तसे कियन्नमामि तेचंडिनदापदावधि १०८
प्रभुत्वमस्मानुग्रहाणवा न वा प्रणाममात्राधिगमेपि कः श्रमः कृपाचमत्कारकल्पलता क्षिमां प्रति कर दृष्टिदाने तवक कुशिला
१०९ स्मरेषुमाप्यं सहसे मदुः कृपं हृदि दृष्टीमः कुचसंकटेतव निपत्यबैसारलकेतनस्यवा भजंतिबाणाविधलोचना स्मृता ११०

किमतः धमिति कष्टपयेतिभावः संबोधयसे निमिष्टेनौष नुश्य मत्रेहिस्मोकां ल्प लतामीति क्षमांप्रति दृष्टिदाने पि अस्मल्लोकनमात्रे पितवव
कृपुष्टिनारूपणत्वं इति क्षापित्तुअभयमेतन्निष्पापो विरूपकेटा ल्वम्य लोकनमात्रेण मृषानुग्रहालेतिभावः १०९ स्मरेषुमिति हे नेमिस्मरति
मदुःत्वं स्मरेषुमाप्यं कामबाणप्रयासं सहसे कामपीडां सहसेतिति अतिमानेत्यजेतिभावः वा एवे तापरिलेष अयवा वैमारणके
तनस्य मकरध्वजस्यवाणास्तवदृष्टौ यांसोदृढलेपेनुचौ ताभ्यां संवृते स्पृष्टे निपत्यलग्नित्वात्तत्रादिमनैवविमुखा प्लुते उत्पतिस्तवपक्षे
तांभावस्तनालापरांडुलौतन्नम पीत्वत्वं नतेति पाषाणोदेवालोनिपत्यतत्रायिमजेयचपराङ्मुखत्वसमा उच्छलितकत्लवकामवा
णाशाः तस्मात्तीवत्स्वत्वयिस्तितः स्तनमन्मनस्यबाणायोनुनमवति मीनोवेसारणो उत्सत्यमरः विकारणोमन्मारनाण ११०
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ।

का॰टी॰
२१

त्वाच्चंद्रकांता त्वांच्चंद्रेयमत्र चंद्रकलो दिति संख्या देवे द्विर्भवत्वित्यर्थः । उष्णपानं नवदलितेरुद्रास्मीति भावः । अधित्यकेति स्तनमोरु
द्दृशा लंबं च पू कलाया स्तत्रोदयात्तकलोदयसमये स्त्री भवति अपरायस्य द्वेरोहिता इति येन प्रदानत्वं १७ नेति हे नेमी प्रकर्षेण कारो शो
भते भका रो शेण भूमानारो माव लिरेव स्तनं थारेय त्यवंधीलात्व मन्मथ्याधिकाकामस्योन्मादयंत्रो रूपं न । वर्धते अपितु कामसद्दर्भके
रोषि अंगसंबोधने लवंहारे मुक्ताहारे नायको मध्यमणिः रुचिमेति देदीप्यमे च परं उज्ज्वलतरत्वाद्वलुलतरत्वाक्षा क्षा रुक्तरत्वाद्वृद्धि
जराद्विरूपकस्य चंद्रतिरस्कारेण शीलः शिवामणिरिंदुकुटमणिः शिवायां निवद्धा वामणिः पिरुचिमेति द्विजराड्विरूपकत्वमुभयोर
पिवात्तव विलोकनान्मदीयः कामः सर्वोभयतिवर्द्धते तरामिति भावः नाटिकापदे प्रकाशारोमावलिरेव सूत्रधारो नां दीप्ते कामा
तरस्ते चाभिकथाप्रस्तावकः पात्रविशेषः सोऽस्यास्तीति तथा सर्वांगहारे अंगविक्षेपे रुचि नायकः सभापतिः रुचिप्रीति मेति तथा

नवर्त्ते सेन मन्मथनाटिकाकथं प्रकाशारोमावलिसूत्रधारिणी सर्वांगहारे रुचिमेति नामकः शिवामणिश्च द्विजराड्विदूषकः
११७ अभ्रभास्वर्गस्त्वदंगज मन्मथः स्तवायेरलिस्ववेयम्बले वपा मदीयदंलदात्तराजिर्जसे नैः समभूंजेता मर्जे नुविंवपाटलः ११
गिरानुकंपस्वस्य स्वचंतुवैनैः प्रसीद प्रभुअप्यपि तुमयाकुचौ निशेव चांद्रस्य करोत्करस्यय म्ममत्वगेकासि नलस्यजोवती ११६

द्विजराट्ब्राह्मणश्च विदूषकश्च परिहासके मित्रे रुचिमेति शिवायां मणिरस्य विदूषकस्य नायकस्य पार्श्वः अंगहारांगविक्षेपः इत्यम
रः पीठमर्दो विटश्चैव विदूषक इति त्रिधा हास्यस्य विदूषकः इत्यालंकारिकाः ११८ अभ्रेति तवानंगस्य कामस्य जन्मनः उत्सेत्तः अभ्रभास
चक्रेऽश्चवर्गः ज्योतिः शास्त्रप्रसिद्धं सलेख्यायपत्रे तवाये आलिख्य तज्योतिर्विदां अंग्रेण वेत्स्यपंः विंवफलवत्पाटलवर्णः सोऽयंरः मदी
यांदंत दातराजिस्त्वया रंजनानिततेः कृत्वा मर्जेता छपात्तु अर्जेतु न अंगज न्मा मम सः एवं स्तसोत्तमत्वात्तजन्मपत्रिकाज्योतिर्विदा
जैपत्र एव लिख्यते पत्रजातिर्ज्योतिर्विदा तस्य अभ्रभा स्वर्वगो लिख्यते तदोशः स्वरेवावानदंत दात संदशोभर्जे पत्रेण पमीयते अस्व
वर्गस्तु ज्योतिःशास्त्रोक्त शेयः लेखयालेखाभिरित्स्यर्थः ११९ गिरेति त्वगिराऽनुकंपस्वानुस्वहाणे चेवनैर्दय स्वानुकंपस्व भयाम
मोज्येन कृत्वा कुचौ प्रभु अप्यपि तु प्रसीदय यस्मात्त्वमेका केवला नलस्य मम जीवितं अस्ति वस्य केव चांद्रस्य करोत्कर स्य किरणसमूह

राम
२१

ममेति हे प्रिये ममासनार्द्धं सिंहासनार्द्धं मंडनेनालंकरणेन भव आसनसेत्यर्थः एवं न मयाविचार्य मयैतदुक्तं किंतु त्वं मह्यं स्वाभाविकमलंकरणम
सीत्यर्थः अंकापेक्षया अर्द्धासनस्य निकृष्टत्वात्तद्वचनात्प्रियत्वान्ममांकएवोपवेशनयोग्य इतिभावः अंगभोगमर्द्द इति तत्र
ममाल उन्मादवशात् आलपंत्यमात्मन्यात्ता हृत्पत्ता यतः ममउरो विभाकलमत्र अंगं तवासनं मे किंतु युक्तं अपितु न किमपि अंकापेक्षयापि
वक्षसः उत्कृष्टत्वात्तत्रैवोपविश्यतामितिभावः अमात्कृतेपराया तंतु मह्यं संगोतिकोमलाभं अलंकमादिति चपाठः न न अमाड्डमादिनि
चसेभमेविदरुक्तिः ११४ अधीनेति हेकाममपीडया अधरपानात् अधीनाम्भसतोपंवाप्युगस्यकामस्य बाणवेचनाययानसंभद्धिः मदंते।
मनमनसिस्थिता त्वं वहिर्देहेपि उरस्थिति प्रियाप्रोषितनर्हि कृतेतस्म दूनवाणवेचनायास्तवोभयस्मिन्वर्त्तमानत्वात्त्वन्मय संपुटेत्व हृये
संपुटेमम हृदये प्रविश्य स्मराशुगेभ्यो न विभेतु चिरकालं मनसि स्थितापि हृदयं वहिःश्च दालिंगासि तर्हि त्वदालिंगनवशान्मम कोम

ममासनार्द्धं भव मंडनेन न प्रिये मह्युत्तमविभूषणं भव अमाङ्गमाद्रलयमेगमयलाविनामभोरः कृतमत्तासनं ११४ अधीनपंचाशु
गवाणवेंचने स्थितामद्वेतवहिराजिस्वेडुरः स्मराशुगेभ्यो हृदयं विभेतु नश विषयम त्वन्मयसंपुटेमम ११५ परिष्वजस्वाभवकाश
वाणत्ताः स्मरसल्ये हृदय कयेस्तनौ द्रुतामममत्त्वत्कुचयोः कठोरयोः रुरस्तटीयपरिचारिकोचिता ११६॥ त्वरोपिपत्तांति मुपैष्यतीति

भावः ११५ परीति हे भैमि त्वं मं परिष्वजस्वालिंगय किमितिचेत् आवयोः गाढालिंगनवशान्निरंतरं मिथो लग्ने मिलिते हृदयद्वये
वेध्ये स्मरस्य अनवकाशवाणानां निरवकाशवाणत्वं अस्तु निविडसंलग्नवस्तुमध्ये स्यावकाशलेशोपि नलभ्यत इत्यर्थः ममहृदातिक
ठोरा विशालाचैव उरस्थली वक्षस्थली तव कठोरयोः कुचयोः परिचारिका सेवाकर्त्री समुचितानु त्वयोः सेव्यसेवकभावो घटत इत्यर्थः
आलिंगनयोग्यमेवं समुचितं द्वयोः प्रियप्या कामपीडा नभवति तत्त्वाद्विधेयं गाढालिंगनं देहीतिभावः परिष्वजस्वेति पाठे निविध्यति
वत्वं ११६ तवेति हे भैमि अरं तवतस्य अधरामृतस्पृहया मितं त्वदीयम धरम मिलषामितवगिरः यन्मधु अपि सं यस्य अपूरस मधुनिर्झरैः
कृत्वा परवसी करोमि साहित्यस्य पत्नस्य दः मा हि त्वं मयेमा सुखं भजनाः संति डोप्स्याम् तनयवानेउत्पन्नावाणयोः कर्णयोः अस्मन्तस्यास्वेतो
त्यर्थः तथा मम नवः नेत्रनयोरपि तत्कामपुऊ ईदृशो [illegible] लेखायाः [illegible] दये उदयन्ते [illegible] आस्वादयंतनने नानुकरोतु नरवदातस्पार्द

कौ० नै० टी० २२

स्वनामेति नामभागकाय्यं येदेवाज्ञाहं यस्त्वनाममुधाप्राप्यं मेवाम्य धायंएतन्मह मे हंहूकार्यउक्तितस्यज्ञं विनाशितमित्यर्थः अहो महद्दत्तनुचितमेतत् अनुचितत्वमेवाहकृतमहदे येः अंसमादिहूत्यकारिभिः हृत्यपथ्यः यशसा कीर्त्या श्वेकीकृतः कार्यस्यसाधितत्वेन मयाधुनाद्विषांद्रसैर्हास्यैः सितीकृतेः तेस्तुयशोलव्धंमयाइं धाद्दिहूत्यापींगतः स्वीयमेवहूत्यं कृतवान् इत्यादिवैरिणस्त्वपमयशोलब्धं सितीकृतइति पाठेषिनीकृतः श्यामीकृतश्चेतिव्याख्येयं १२३ धियेति अहंआत्मनाधियाबुध्या तावद्यावत् दृशोदिमतिकूलं नाचरं न कृतवान् किंतुअस्मादादेवस्वनामकथितमित्यर्थः सम्प्रसिद्धः परोन्यो उजनो वान्यद्वनः यद्ध दिष्यति तद्दहं वेद्दउजनो हियथार्थं न वदति किंतु विपरीतमेव वदतीतिजानन्इत्यर्थः तदेवविशेषणेनाह किंभूतः परजनानाम्भवनायपालनाय उद्यमितं कृतो यमं जनान ह्यतिपोउयतीत्येवं शीलंयदन्नतथा त्येयमत्ययेजगज्जीवपिवं जगत्प्राणहरं महाहदं

२२ धियात्मनस्तावदसाधुनाचरंपरस्तुतद्वेदसयद्धदिष्यति जनावनायोद्यमितंजनार्दनं त्वयेजगज्जीवपिवशिवंवदन् २४
स्फुटत्यदः किंहृदयंत्रयाभरायदस्यमुक्तिर्विवुधैर्विबुध्यतां विदंतुतेतत्वमिदंतुदंतुरंजनानमनेकः करमर्पयिष्यति १२५॥

शिवंमंगलंवदन् अनिर्गलोलोकइत्यर्थः लोकोक्तेर्निवारणेश्वनप्रलोकारोनास्तीतिभावः नेयादित्वाजनार्दनंजीवपिवंपाप्राणायो १२४ स्फुटतीति आत्मप्रकाशनादकृतकार्यत्वात्रयस्त्वयाभरेलज्जावाकुल्यंतस्मादहोहृदयं किमर्थंस्फुटतियेयद्यस्त्वधैर्देवैरस्य हृदयस्यमुक्तिर्विवुध्यतां ज्ञायतांतुपुनः तेविवुधाः इदंदंतुरं विषमंतत्त्वंमयाबुद्धिपरवंक्लुतमवबुध्यिरवं कं चेतिविदंतु एवाजानंतुअत्रलोकिकमाभाएकमाह जनानमनेकः करंहस्तं अर्पयतित्वयैवनवक्तव्यमितिमुखहस्तंदास्यति लोकप्रतिषेधुकाशक्तोप्यपितुएकोपिलोकायतिकिंचिदूदंतुनामेतिभावः वहृदयस्फोटनाभावेपितेदेवास्तत्वयत्नोपजानंतु अन्यदतिसंदिग्धं प्रदेयपेतितेः परीक्ष्यतत्वतोनिर्णीयतेनतुसामान्यलोकैः २४१२५॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम २२

मुनिरिति अथ प्रबोधवानुगतभ्रांतिरसौ नलः नलोऽहमिति नलत्वेन प्रकाशयंतं कथयंतं स्वमात्मानं अबुध्यत जानातिस्म आत्मा
नं कथयता मया हृतधर्मः परित्यक्तोऽनुचितं कृतमित्यजानात् इत्यर्थः नलत्वकथनमात्रेण तां च भैमीं प्रकृतिं रोदनात् वीक्ष्य प्र
पन्नां प्राप्तां विलोक्य जातबोधत्वात् हृतां इति अवाप्तसंस्कारतया प्राप्तबुद्धितया वत्समा गिरोऽप्यसृजत् नलत्वनिश्चयेन स
द्वि कृतो रत्नं तां दृष्ट्वा स्वात्मानमेवोपायहृतधर्मां चितमाह संस्पर्शः नलत्वनिश्चयेन गतमोहत्वेन प्राप्तबोधतया कृत्वा प्रकृतिमस्याप
न्ना इति वान्वयः उद्बुद्धस्य संस्कारत्वेन प्राप्तमार्गो हृतधर्मगुणोऽस्वामेव प्रकृतिं विलोक्य हृतधर्मोचितमेवावोचदिति वा मुनि
र्यथा यतिरिव वेदांताभ्यासेन प्राप्तमहमादिवाराप्रबोधवान् संसारविनाशसमर्थः प्रकृष्टज्ञानयुक्तो यतिः स्वप्रकाशं सच्चिदानंदैकरसं
आत्मानं अहं ब्रह्मास्मीति बुध्यते बुध्या च उद्बुद्धजन्मांतरीयसंस्कारतया प्राप्तब्रह्मज्ञानतया वातां प्रसिद्धां संसारजनिकां सत्वांतस्त

मुनिर्यथात्मानमथ प्रबोधवान् प्रकाशयंतं स्वमसावबुध्यत अपि प्रपन्नां प्रकृतिं विलोकतामवाप्तसंस्कारतयासृजद्गिरः
१२१ अयेमयात्मा किमनिह्नुतीकृतः किमत्र मंतास्तु मोघातकेतुः अयं स्वभक्त्याप्यनमद्वियाविलोविलोकितादेनदंगिता
स्यपि १२२॥
मः सांप्रतावस्थानुरूपां प्रकृतिमनादिविधां प्रकर्षेणापन्नां एवकृतां ज्ञात्वा अहमनुग्रहं स्वयं च दोषवानस्य विर
क्तिमाविशः अहं कृत्स्नमार्जनयन् एजे देव विस्मृता नापश्येतामेत्यादिवामदेवऋषिवत् इत्यर्थः मुनिरप्यात्मानं प्रकृतिं च विवेकेन ज्ञा
त्वा मुक्तः सन् वागादिव्यवहारान् सृजति मुंचतीति केचित् १२१ अयेति मया आत्मा किमिति आत्मा किमिति न्यातिह्नुतीकृतः प्रकटी
कृतः अयेखेदे महदनुचितं कृतमित्यर्थः अत्रास्मत्प्रकरणे विशेषे मघात केतुस्तु पुनर्मां किं किं प्रकारमंता ज्ञास्यति मां असाधुरित्यादि
र्थः रूपदानसामर्थ्यद्योतनाय घातकेतुरिति पदं पुरः एवं स्वभक्त्यापि मम सन् अप्यपयन् ह्रियाहृतकार्यत्वलज्जया न्याविलः कलु
षितः सन् सुतरां नम्रलित्यर्थः तदिंगितान्यपि कोपाविष्टस्येदृक्सम्भ्रमं गादीन्यपि विलोकितादेव विलोकयिष्यामि प्रसादलाभस्तु दूरतः
अनेनापि पेशी स्वामिनः कोपचिह्नं भ्रुकुट्यादि न विलोकयति १२२॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

काव्ये॰ टी॰ २३

इलिवा अति क्रांता मामति सुंदरी केवलगतः परप्राणोऽस्य स्पृतित्वद्भिनाएवं विधे सुंदरं वल्लभे अपास्तीतिवासचितं विज्ञातालु र १२८ सुरेखे
नि हेअलमवानूलेषा देवानां अर्थ क्षिद्द्ये प्रयोजनमस्ति स्फुये इयल एतावता प्रथा स्थापित दुर्लभं प्रयासे कृत्वेत्यर्थः सुरेखेदेवं विषये अनुवि
नमेतमूयाकृतमिति निजसापराधमात्मीयमनुचिताकारित्वं पश्यन्न जानन् कूटसाक्षीभवनाचितानमवति कृतोऽसत्यस्यामोसाक्षी मम
पिपरकीयेथैं लोके भाषसे सकूटसाक्षी अकूटसाक्षिणः कूटसाक्षी लोयकृबनेत कूटसाक्षी न तु चितो न भवतीत्यर्थः हियमासामां
चेतः प्युचितान्यात्मैव साक्षीयस्यामेव विधानतु परसाक्षिकामयानिष्कपटं कृत्यं कृतमिति त्वं तावज्जानासि संलग्ना लोके भाषितमपि
स्वचेतसएव लज्जालेतवचसस्यात्वंलोकेऽचर्थ मांसि कुदेवा अपि सर्वसाक्षित्वात्स्वयमेवत्वदीयं विष्णुं जानंतिकिमनेन लोकेनेतिभा
वः आत्मसाक्षिकापेक्षा क्षिभावेति कप. ११९ इतीति सम्यवर्षि तेनहृदित्यलोकम्प्रणम्य अलतः परंमम करणीयं किमपि नावशिष्टं स्त

परे अपश्यन्निजसापराधतामियत्समयस्यापि तद्दर्शि स्फुपे नकूटसाक्षीभवने चितो भवानस्लं हिचेतः प्युचितात्मसाक्षिका
१२९ इतीरिणाप्रच्छन्नले विदग्धे जाम पि प्रयातेन खगेनसांत्वितः प्रकुर्वभावेभगतीरमस्यासमप्रणम्यचित्तेन दूरित्यसीअलं
१३० दृष्टेपि तुभ्यं कियतीः कदर्थनाः सुरेखरागमसनावके प्रियनीः अदंभहृत्येनभजन्तु वाच्यांदिशं त्वया दंड मयामसगसा १३१

मलामिति मनसैव देवान्नमस्कृत्य मत्कु सदृयः सनहनस्पभगिनो विभावे किं अलः इतिरवैकं इरिता प्रबालेन ललविदग्धे जाम पि अ
हच्छपमातेनयातु यार ख्येन खगेनहृदेन सांत्वितः प्रयातेन आदि कर्मतोऽलं केलीरचेति लः १३० दृष्टेपीति दैवे मिन्अहृदु तुभ्यमपि अ
ति निर्दय हृत्यकरणजनिताः कियतीः संख्याकाः कदर्थनाः पीडाः दृष्टे दृष्टामि अतःपरं तद्विषयं किमपि न वदिष्यामि इत्यर्थः यतः सुरे
रागोनुरागस्तल्लक्षणस्तस्य नाथ सर्वांकुरः उत्पत्तिवीतस्याः केशिनोः निःफलानुरागानुत्पादिकाः इत्यर्थः उद्यमः कार्यजनक
तर्हिदुःखमपिदानुमुचितमकृते लावति इत्यकृते पितवतेअनुरागांकुरोऽपिनोत्पन्नस्तस्मात् नवपीडाकरमतः परं किमपि न वदिष्यामी
तिभावः यत्राकुरोत्पत्ति रपि नो दृष्टे तिनत्र फला शा कुतस्स्यात् नवपीडादानेमम मापि पीडेत्यपि पाठः पीः गर्हितयां वाचिरनुचितमेनदिव
र्थः एदेसति अमी देवाः अदंभहृत्येन निष्कपटहृत्येन कृत्वा द्यां मम रूपां वा भजंतु कुर्वंतु कार्या मायन रूपेणागसा आत्मसदीयं कार्यं विना

राम २३

ममेति अनया हृतोऽहमिति हृतत्वप्रतिपत्त्याज्ञानेन कृत्वा मम श्रमः स्खलत्खलं पुलीसफलो जातः स्यात्वलीयसीं येषसां दैवेनैव चेतना अ
लोपि नाशिता दैवे वशगते ज्ञो सा त्वं कथमाच्छमोऽत्य एव जात इत्यर्थः ... चेत वारत्तणेत्वयायत्नः किमिति न कृत इत्यत आह स्वश्वासो
रसश्च सारसः स्वेच्छादैवस्य स्वरसात् स्वेच्छया विनश्वरं विनाशितं वस्तु प्रतिकर्तुं चिकित्सितुं सुरेश्वरोऽपि शक्तोऽपि ईश्वरो न समर्थो न किं
पुनरन्यः मयाऽवुद्धिपूर्वमेवात्मप्रकाशनं कृतमिति भावः तस्मान्मम परोधो नास्तीत्यर्थः १२६ अतीति नैषधेन स्वयमात्मनैव मोहम
होर्मिनिर्मितं भ्रान्तिवाहुल्यवशात्कृतं निजं स्वीयं प्रकाशनं प्रकटनं इति एवं प्रकारेण शोचति निन्दति सति तद्विषयं च पश्चात्तो
पं कुर्वति सति दयालुः देवहंसा तं राजानं तथा अनिर्वचनीया मनया पीडा तं सांमस्य स्मा सौम्यचन्स्यादिदीर्घया ऊरुरेणच्छया लघुणी
घ्नेऽन्यगात् नलं प्रति प्राप्तवान् १२७ नलमिति सहंसः तं सा हंसस्य पक्षवः पक्षवालभवः शब्दस्तेन किमेतद्यातीति तस्या ऊर्जवीक्षणेन

मम श्रमश्चेतनया न यान्न या लोचनलोचनं यस्यालोपितोऽपि चेष्टेव वेधसा न वस्तु दैवस्वरसाद्विनश्वरं सुरेश्वरोऽपि प्रतिकर्तुमीश्वरः १२६ इति स्वयं
मोहमहोर्मिनिर्मितं प्रकाशनं शोचति नैषधे निजं तथा यथामयमनु दीर्घया दयालुरागाल्लघु हेमहंसराट् १२७ नलेन तस्य
रवोऽर्जवीक्षणेन एष पक्षीतिभणितं मम्यथाल अयाऽर्थे नाम तिष्ठानि राशतां मम त्विहाते यमलः परं परं १२८ ॥ परिविलोकनं म

नैतरं च इति भणितं नलं अभ्यधात् अवदत् इति किं कृतमहोपकारस्य एवेषपक्षी हंस इति हे अद्य निःकृपनल एनां भैमीं निराशतां
आशारहितां अतितरां मानय मा स्म नैषीः स्वप्रकाशनं कृतं पुनिर्दया मया स्यानुरागो न विद्यते इति भैमीस्या एषा निराशा भविष्यति त
स्या मा कार्षीरिति भावः अस्या निराशत्वे जाते मम किमनिष्टं भित्यादि स्यादा यात्वयानिंदाकृतास्तीया साकृते वालः परं चेत्करिष्यसि
तर्हि इयं भैमी केवलं अमं न प्राणान् विहाता स्वस्यति स्त्रीजन्यपातकं भविष्यति तस्मादेवं मा कार्षीरिति भावः आतो रूपसर्गत्वात्ते मा
ध्यातोषि निषेधनियमात् एवं मैव प्रयोगस्योचित्यपि महाकविप्रयोगा ध्यायादि विनामपि प्रयोगः साधुः अवश्चद्वरो भवत् विलोलजिका
युगलो तो भयस्तु भोगमा विरित्यादयः प्रयोगाः अतिशयिता या शोभा राजपलक्ष्मी र्वा यस्याः इयं मिस्मस्य विशेषणं एतामतिराशतां
नयेत्यन्वयः हे अतिमा अतिशयिता शोभा राजपलक्ष्मी र्वा यस्येति अतिसुंदरत्वाच्छरूपवन्तत्वाश्चतुमेवाऽस्यायोग्यो नान्य इति सचित

का॰नै॰
७ टी॰
२४

निमस्याः कृत्यमेवमद्याप्येव च कारेति भावः कामाग्निः कदर्थ्यमानापि त्वया पितर्यांच कारस्तु तस्येवेति त्वदीयोत्स मिति त्वां पीडयत्येव त्वत्तेवं यामा
मपि पीडयति इयं तस्य कृपेव मे मोमामे वं करिष्यति नास्मि तितिक्षयात्यजनी तस्मुपेक्षणीयं २३३ अमी इति अमी अमरास्तव समीहै
कपरास्त्वदभिलाषकेवललिप्सास्त्वामेवाभिलष्यंतीत्यर्थः तवैव तदनुरागोन त्वमामपि पक्षं किंकरं कर्तुं इच्छसि मां स्वीयदासं कर्तुं त्वमेवेच्छ
सीत्यर्थः ममानुरागोऽप्रयोजकः किं तु तवैवाप्यनुरागः प्रयोजक इति भावः एवं सति त्वं कार्यं करणीयं विचार्य सृज विचारं कारणमाह
कुतोयं पश्चात्तापकृतस्त्वयापश्चात्तापः सत्वयि पार्श्वे पाश्चात्यस्यावेरिणो विषयं दहन धनलहरं दुःखमिति यावत् मया वृथा मा विधा इति
मा कार्षीः नु विचार्य देवं वृते न लमहं किमिति त्वावारेषु मपिवा वृते वं च नु देवं किमिति नावरिषु मिति पश्चात्तापस्तवमा भविष्यति तस्माद्वि
चार्य व विधेयं कुर्विति भावः संधिमदेत्या वह्निर्निगते वि जिगीषा वार्ष्णेयग्रा दीवरायते इत्यादि कृशः स इतीदू मा विधा स भविष्यति मा

अमी समीहैकपरास्तवामराः स्वकिंकरं नाम पिकं नु मोषिषे विचार्य कार्यं सृज मा विधान्मुधा कृतानुतापस्त्वयि पार्ष्णिविग्रहं २३४
उदासितेनैव मयेदमुच्यते भियानलेभ्यः स्मरतान वान्तवा हितं यदि स्यात्तदमुष्य पेनते तदानवप्रेम शिखिलव्यये २३५

हेतुस्तु योग इत्यर्थमावः २३४ उदासितेनेति देवेभि उदासितेनैव अमी समीहैकपरा इत्यादि विचार्य सृजेत्येव मिदमनमुच्यते
लेभ्यो देवेभ्यो भयान्न देवान्वृणोध्वेति वोच्यते तथा स्मरेण कृतं स्वस्य तानुवकार्यं तस्मादा स्वकिंकरमित्यादिना मा वृणो इति
न वोच्यते भियेत्युभयत्रवायोज्यं त्वद्धितार्थमेव विचार्य कुर्विति मयोक्तं न त्वन्येनाशयेनेति भावः मया देवं वृते सति मद्वियो
गात्त्वन्मृतिरेव स्यादित्याशंकायामाह मदसुव्यये न मदीय प्राणनाशे न ते तुभ्यं यदि हितं स्यात् तदा तर्हि मयि एतावंतं
कालं यस्तवप्रेमानुरागस्तस्मिन्विषये एते देव प्राणत्यजनमेव तवहितमेव वा प्रकृतिलव्यये आनृण्यप्राप्ये स्यात् ममेत्यर्थो
न तवहिताय प्राणानपि त्यजामीत्यर्थः मत्प्राणव्ययेन तवहितं जातं अनृणत्वेन ममैव हितमित्यर्थः उपेमवये यं किंप्रजा
दित्वासंप्रसारणं उच्यतवइति च पाठः २३५॥ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ

24

राम
२४

अयोगजामिति इयमुन्मादिस्तुता मेम हितायाभूत् यतो ह्ययोगजां विरहजां वेदनां पीडां नान्वभवं उन्मादेन सुखवशान्यथा विरहपी
डाविस्मृतातस्मादियमुन्मादिता मम गुणायैव जातेति भावः अथवा न योगः अयोगस्तज्जां संसारसंबंधिनीं पीडां नान्वभवं किंतु परमा
नंदमन्वभवमिति तात्पर्यः तत्र सोपमानमर्थांतरन्यासमाह दोषादपि दोषभूताद्येकस्माद्धेतोः दोषभूतस्याप्यन्यस्य लाघवमल्पत्वं लक्षण
गुणउदेति कस्मात्कस्य किमिव अज्ञानवशादज्ञानलक्षणाद्दोषवशाद्दोषभूतस्यापि एनसः पातकस्य अल्पत्वमिव अल्पत्वलक्षणो गुणो
भवति यो नरः सर्वत्र ब्रह्महत्यादौ कामात्त द्विगुणं भवेदिति वहुप्रायश्चित्तान्मानाभावात्तु कृगोरवमवगम्यते अज्ञानकृते लघुप्रायश्चित्तान्मा ना
त्यातक लाघवमिति अज्ञानलक्षणाद्दोषाद्दोषभूतस्य पातकस्य लाघवलक्षणो गुणो यथा लभ्येत तथोन्मादलक्षणाद्दोषाद्विरहवेदनादोष
स्य लाघवलक्षणो गुणो मया चिलब्ध इति भावः उन्मादितायां कियतोपि दुःखस्य शेषस्य सूचनार्थं वेदनापदं मे हितयोगे चतुर्थी भावप्रत्ययांत (

अयोगजामन्वभवं न वेदनां हिताय मेऽभूदियमुन्मदिष्णुता । उदेति दोषादपि दोषलाघवं कृतत्वमज्ञानवशादिवैनसः ॥ १३२ ॥ तवेत्य
योगस्मरपावको पि ते कदर्थनायप्रथितायोगमदूयाम् प्रकाशमुन्माद्यदयकारय अथात्मनस्त्वामनुकंपते स्मसः ॥ १३३ ॥ स्य गुणवा

चिनः ध्वदस्य परस्य गुणे इति समासनिषेधाद्दोषलाघवमित्यत्र समासाभावे तद्विशेष्यं संज्ञाप्रमाणत्वादितिज्ञापकाद्भिमार्थकरणपाट
वमित्यादिमहाकविप्रयोगदर्शनाच्च निषेधस्यानित्यत्वात्समासो द्रष्टव्यः एवमेवमघादिप्रयोगेषु ज्ञातव्यं १३२ । तवेति तव तत्संबंधी तद्विष
यः मन्निदिः सम्भवितृः पर्वेभृतपोडः अयोगो वियोगस्तज्जनितः स्मरपावकः मे मम कदर्थनाय प्रथितया पीडया बाढं त्येनापि अतिपीडाकारित्वे
नापि इति प्रत्येकमेव मम कथामगमत्स चकारे त्यर्थः इति किं यद्यस्मात्त्वमद्य त्वद्विलाप समये मामुन्माद्य उन्मादं प्रापय्य मया प्रयोजनेना
त्मनो मम मैव ने लोहमिति प्रकाशं यथा कथंकारयनेन त्वामनुकंपते स्म से वले स्मले नम मेव कृपाकृतेति अर्थः त्वद्विषयो वियोगाग्निर्यदि मा मति
पीडं नाकरिष्यत्तदोन्मादाभवाभ्यथा त्वमप्रकाशोन मयि नाकरिष्यत्तच्च मत्स्मानि विद्यातनिश्चयात्त्वमरणमेवस्यात् त्वद्वियोगान्ममापि म
रणं स्यात् तस्मात्पीडयोन्मादायिका अथात्मनः प्रकाशं कृतमत्या नि निश्चयात्त्वया प्राणरक्षितानतस्माच्चमन्मारणं अपि तेन रक्षितार

का॰नै॰ ९ टी॰ २५

ग्नम्भसिति एवं सोकुमार्याद्भैमीशरीरं भोक्ष्यामि इति स्मि॑ं वर्णनासामान्याकारेणाभ्युपरं तु तत्सुष्टं कं तमसत किं जातीयं इति सावर्णनाविशेषा
त्वविशेषाकारेण भैमीशरीरमेतज्जातीयमिति याभ्युपदातदीयनलत्वनिश्चयसमये मुदः स्फुलः प्राहृषि हर्षाश्रुजनितवर्षाकाले
हर्षमुक्ति इत्वमागतैः प्राप्तैः लोमभिः भैमीरोमभिः कर्तृभिः तद्भैमीशरीरं भोक्ष्यं नाकदंबपुष्पं अवर्णि कम्पितकदंबामा इदं काले विक
सितभैमंगमुक्तिः रोमभिः कदंबतुल्यमभूदित्यर्थः हर्षवशात् पुलकोमांचादिलक्ष्याजातमितिभावः ४९ मयेति स्वेनात्मनामापि
नः स्वाङ्गमस्य स्वनाते विभ्रमाणां विलासानां क्रमो येन स्वाङ्गमविभ्रमयोः क्रमः मयेमये मयत्माकिम नि न्दती कतु इत्यादिश्लोकपं
चको क्तो येन सो नलः सम्भ्रमस्तु रितिएता दृशो भ्राति अथाल देदिलवान् इति किमये वनलसेवो ध्य इयं नते त्यादि श्लोक चतु ए येन नल

पस्तु नमितोवनतं दंगवर्णनानसाविशेषात्कमभ्यत्वदियभूत् न दाकदंबं तत्पुर्वाणि लोमभिर्मुदः स्फुलः प्राहृषि मागतैः ४९ मये
व सैवो ध्यने लव्यलव्य लापियत्वमाहमकुभिर्दं विभ्रम्यमहात् असाविति श्री तिमसाहं मस्व मुः स्वमापितोष्मविभ्रमक्रमः
५० विदर्भराजप्रभवा ततः परं त्रपासखी वक्तुमलं न सा नलं व्यरंस्त मन्ये चेऽभिमुखे यदत्रपामसज्जते नेव महाहृदे ह्रियः ५१

संबोध नाम्भकाय हिलापिविलापितं असो नलस्तदिदं विलपितं विमृश्य विचार्यमुद्धं मयाज्ञातं स्वमात्मानं अपि प्रियेकस्यहे
तोर्विलप्यते इत्यादिसप्तदशभिः श्लोकैरादरं अदमनयाज्ञातस्ततः किमिसदं नकथया मीत्यात्मानं कथितवान् नतु स्वारस्येनेति श्रो
तेन मया स्वनाम कथितं न तु त्वया ज्ञातमिति स्वम्भा तिर्वर्णनयाजेन ज्ञापयेति स्पेत्यर्थः मदभिलाषजनितावेगभूरभ्रांतेनानेन
स्वनामोक्तमिति ज्ञात्वा सा भैमी नुतोषेतिभावः असादिति पा तकर्मणि विभाषा घ्रादिति सिचो लुक् असादिति पाठे तत्नव कारे
त्यर्थः श्लोतत्रकारणेत नेव सिचोलुक् ५० विदर्भेति ततः परं नलनिश्चयानन्तरं सा विदर्भराजप्रभवा भैमी त्रपासखी लज्जावती राम २५
सती नलं वक्तुं अलं वक्तुं अलं समर्था नाभवत् लज्जानुभाववशात् तूष्णीं बभूवेत्यर्थः यतः पुरः आदौ नलत्वनिश्चयात् स्वैरं अत्रपा =
निर्लज्जा सती अभिमुखे सम्मुखे यत् ऊचे तेनैव समस्तवचनेन हेतुना नलत्वनिश्चयानन्तरं ह्रियो महाहृदे समुद्रे ममज्ज निमग्ना ल
ज्जत्वेति चिरलं शाकाते इयं तु लज्जा समुद्रे मग्ना समर्थानाभूदिति येक्रमेवेतिभावः सतीपदेन लज्जा हेतुमपि त्यजतीति सूचितं

२५

प्रतीति सा विदर्भजन्मा ददे पितृभ्य मिति पूर्वोक्तै नैषधसत्यतामृतैः सत्यवचनामृतैः कृत्वा भृशं उल्ललास हर्षमापन्ना त्वनिश्चयमात्रेणान्य
तु रागस्य प्रकाशितत्वात्तेभ्यो न बिभेमी त्युक्त्वा इदं दृष्टैरिति पाठे पूर्वोक्तैः इति वृत्तमालया प्रकारेणोल्ललासेति योज्यं शिशिरं ऋतु मतुलसी
तलस्य जन्म यस्य अतोऽर्वसन्तस्याधिकाश्रीः द्वयं विकस्वरैरिति विकासिभिः पिकस्वरैः कोकिलालापैः कृत्वा यथा स्वार्थः उल्ललासेति पिकस्वरस्य
शोसनलवचस्ता मदनोद्दीपकत्वं सच्चितं अन्यदपि पीयूषैर्जलैर्वीसोल्लासं भवति २३६ ममेवोचितात्समाह नलमिति सा भीमजा नदातं लं
निजेन्याशये मनसि नलं न्यवेशयत् निश्चितोऽस्य घृणां जुगुप्सां विमानं निंदां च मुमोच यतोऽन्यमनसेव निजाशये विषये घृणां मुमोचेति वा योज्यं पलन्य
नः स्वभावतोऽप्रशस्तमिति जुगुप्सा अनुचितकारि चैवमिति निंदा यद्वा नलप्राप्त्यनाशया शरीरे घृणा पश्चरूपसेवादर्शं कृता निंदा की
दृशी तदा नलाज्ञानावसरे सती धिया पातिव्रत्यबुद्ध्या पूतं नियमितं बलात्कारेण तस्मात्सर्वात्रिनमपीत्यर्थः यद्वा हि यस्मात्सा तदासती

इतीरिते नैषधसत्यतामृते विदर्भजन्मा स्फुटमुल्ललास सा । अतो रयस्थश्रीः शिशिरानुजन्मनः पिकस्वरैरुज्ज्वलविकस्वरैर्यथा २३६
नलं तदावेश्य तमाशये निजे घृणां विमानं च मुमोच भीमजा । जुगुप्समानाह्नि मनो धृतं तदा सती धिया दैवतहूतधावि सा २३७ मनो
भुवस्तेऽभविता मनः पिता निमज्जयन्नेनसि किं नलज्वरे । अमुद्रिसस्ययकृपोत्वनिस्थितासतीमन्मथनिंदिनी धिया २३८ ॥

धिया धृतं मनो दैवहूतधावि जुगुप्समाना अस्मदिति योज्यं नानलान्यदेवहूतगामित्वादप्रशस्तमेतन्मदीयमंतःकरणमनुचितकारि चेति
एवं सती जुगुप्सितं वेति च नलनिश्चयान्नैलस्यमानुरक्तं यन्मदीयं मनस्तस्माद्ध्येव जातमिति जरद्वीतिभावः २३७ मनोभुव इति भविता
मामनोनां मनः मनोभुवस्ते तव पिता यत्नस्तव मन एवभूत्पत्तिस्थानं यस्य तस्मान्मनस्तव पिता हे काम त्वं स्वपितरमपि तन्मनः एनसि पापरूपा
भिलाषजनिते पातके निमज्जयन्नलज्वरे काकुः त्वया सत्स्युत्रकृपा सङ्गिः पुत्रैः पितरः पापान्नुलोकान्नयंतीति कथा अमुद्रिसमापिता
नलत्वनिश्चयात्सर्वधियामनसा इति एवंविधप्रकारेण मन्मथनिंदिनी सती पतिव्रता वा सा भैमी स्थितानलनिश्चयान्वेतरं कामनिंद
नात्सोऽपरतेत्यर्थः २३८ ॥

जितइति हे नल त्वया आस्येन विधुर्जितः श्रिया अंगकांत्या स्मरो जितः तौ चंद्रस्मरौ मम वधे कृतोद्यतौ हेतोः कृतमतिज्ञौ वैरस्य पोषे त्वदीय
का॰ वै॰ मुखकांतिभ्यामेव त्वयैव वा तयोरपराधे तौ त्वां संत्यज्य निरपराधां मां किमिति पीडयतः इति कृपये तिभावः स्वयमेव हेतुमाशंक्य वद
ले टी॰ तितयोस्तव वा किमपि कर्तुमसमर्थौ अहं तव प्रियेति कृत्वा उद्ध्याय दिचे मां पीडयतः तस्मादिमयाजितं शाक्तमत्र व्यथिरेव निवद्ध इतिभा
२६ वः किल यस्मात् अमरा मोघसंकल्पधराः निःफलमानसकर्मधारिणो न भवंति यस्मात् स्थिरोयं तितसस्य मेव भवति तद्वाद मिति
यत्सेकाल्पितं तत्सफलं भविष्यतीति मयाजितमित्यर्थः अतिस्मरातिचंद्रमुख त्वद्विरहाकुंतकामो मां पीडयत इति भावः अन्योपि स
त्रावैरितोपकर्तुमशक्तस्तत्संबंधिनो अपकारं करोति यो त्वद्वयवाभ्यां जितौ तौ त्वद्रूपांगभूतयाभयाजितावेत्यर्थः इति वा १५५
निजांशुनिर्दग्धेति विधुर्निजांशुभिर्निर्दग्धमदंगभस्मभिः कृत्वा लांछनोन्मजां स्वीयकलंकं प्रोक्षनं पत्पाद्रुषावांछति वै

26 जितस्त्वयास्येन विधुः स्मरः श्रिया कृतप्रतिज्ञौ ममतौ वधे कृतः तवेति कृत्वा यदि तज्जितं मया न मोघसंकल्पधराः किला
मराः १५५ निजांशुनिर्दग्धमदंगभस्मभिर्मुधा विधुर्वांछति लांछनोन्मजां त्वदास्यतां यास्यति तावतापि किं वधूवधेन
वधूवधेन कलंकितः १५६ प्रसीद यच्छ स्वशरान्मनोभुवे स हंतु मां तैर्धृतकौसुमाशुगः त्वदेकचित्ताहमसून्विमुंचती
त्वमेव भूत्वा त्वत्सेव जायामिति १५७॥ पूर्वमेवाह तावतापि मदंगभस्मभिः लांछनमोक्षणे कृतेपि त्वदास्यतां त्वन्मुखत्वं यास
तिकिं अपितु न किंतु गतेपि लांछनेवधूवधेन स्त्रीवधजनितपातकेन पुनः कलंकितः एव चन्मुखसादृश्यकलंकित्वान्नप्राप्स्यत्येव
त्यर्थः मां पीडयतीतिभावः अन्मात्मा पापादेशादेमलिन सस्मभस्मना लांछनपोक्षणे कृयते कल्कवन्मूलतः तत्सलोतीति एवं ता
न्नातुकोपेति शावप्रवधेनकर्त्तरि तृतीयाकरणेतुतानस्कादि १५६ प्रसीदेति हे नल त्वं मम प्रसीद स्वशरान् मनोभुवे यच्छ देहि
स कामो धृताः कौसुमा आशुगाः बाणा येन एवं भूतः सः तैः भवदीयैः शरैः मां हंतु कोमलबाणाः पीडयंतिन तु हरंति प्राणवियोगं कुर्वंति सम
त्वदीया बाणा लोहत्वाद्दलितोद्यत्वाच्च हरंति प्राणवियोगं कुर्वंति न तु पीडां तस्मात्त्वन्मदनाय देहि एतावदेव तव प्रसन्नत्वे सेवा २६
मी आश्रयिष्यति मरणे को लाभ इत्याशंक्याह त्वदेकचित्ता असून् विमुंचति अहं त्वमेव त्वद्रूपं भूत्वा तत्कामतया एव त्वत्प्राण्यिवाभ्यासेन ज

इदेति सा भैमी यदा अपवार्यापि जवनिकां तिरस्कृत्यापि व्यवधायापि रहस्यपि ति यं नवलितं कृत्वा सख्योः प्रवसितयोः प्रियतमस्य नलस्योत्तरं
दातुं न शशाक समक्षं वक्तुमशक्ता व्यवधायापि एनं प्रत्येवं वदेति सखीकर्णे विलगित्वा यस्मिन्काले वक्तुमशक्ता तदा त
स्मिन्काले सख्येव विहस्य तिलं न लमन्नवीत् इति किं भवतिया धुना ह्रिया मौनमवलंबनपराः सा भैमी निनीव तन्नेत्रे चिरं लिखितपुरः
स्थितं च पतिं पर्वं न हृतत्त्वा दित्सा भीत्या पौमिलनेन परिहासः सूचितः हास्यमप्यत एव कृतं अपवार्यापि सदोषा रोगेण व्यवधायापि
पि परं पश्यापी सम्भीतेव । १४२ यदेति दलतः स्वयं भैमी लोचननिर्झरान् प्रत्युपवाहान् स्वयं स्वहस्तेन चित्रभित्तौ पटे वा लिखितस्य
तेयदाति थेयं प्रकरणप्राधान्यकोत्थितं न्वेती कुर्वती चरणप्रणामादियोगजवाष्पनिर्झरणाचरणं दाल नकुर्वती सती तथा प्रसन्न
वाणस्य कामस्योपनिषदं कामाद्वैतप्रकाशिकां आनंदलिखितं तां प्रस्तुवाच सैव प्रसन्नवाणोपनिषन्मम मुखात्त्वया निशम्यतां

यदपवार्यापि न दातुमुत्तरं शशाक सख्योः प्रवसि प्रियया यया। विहस्य सख्येव तमब्रवीत्तदा ह्रियाधुना मौनमथ न भववक्रिया
१४२ यदातिथेयाञ्जलिविलसत्ते स्वयं वितन्वती लोचननिर्झरानियम्। जगाद यां सैव मुखोन्मम त्वया प्रसन्नवाणोपनिष
न्निशम्यतां १४३ असंशयं सत्त्वपि एवदर्समां पार्यां समन्त्वा परिहासपेशलां। कचेदृशं शस्यवतं समक्षियान्नेपी सता संभ
वितो भवादृशः १४४॥ अनया कामपीडावर्णनात्सर्वमुक्तं मयोच्यते न तु स्वप्रकृत्यां सत्यं मत्वात्त्वमाकुलो यत्तेति भावः रहस्यप्रतिपाद
कोत्रेय विशेषणमुपनिषत् निर्झरपदेन अश्रुवाहुल्यं सूचितं १४३ असंशयमिति सदंस एवमां त्वं चिरदेहाद्या तः प्राज्ञः संशयोजो
वसंदेहे यथा एवं भर्ता त्वयि विषये तत्वा अस्मसंशयं तिष्ठ यैन सेषाय पायणा न कश्चितवानयत्तः चेदृशं शस्यावतंस अलंकारेन
लेभवाहृयो सौ स्वयंग्रहलाभेऽसि तिम्परे महाकुलीने च मदृधान्नरः सत्तानिर्दूयलाघातुकता हि कुतः संभवितो भवादृशो गुणाय
कोटिनिर्दोषपुरुषमपि निंदितिविषयेः स्त्रियमित्यर्थः तस्मात् दंस एव प्राणपर्युवसायिनी तृष्णा रहजन्यां मदोपामुखस्योतबृपास्ता
त्वत्प्रिततवानिसेवं निश्चयः हेतुनपात्वेतामन्वगृह्णिष्प एवतवमङ्कोप्यपराध इति भावः असंशयं अर्थाभावेप्ययोभावः वतसेतिव
त्येवागुरिति त्यलोपः भवादृशोत्यदादिषु दृशा इति क्विन् आसर्वनाम्न इत्यात्वम् १४४॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

द्वितीयेन तु स्त्रीति स्त्री रत्न एषि या न तु पुमानिति पक्षपातरहितं तत्क्रियाणां नतनियमस्तत्र अवकीर्णो भूस्मन्नलस्यतवप्रतमुच्चैरति
का.नै. तरंतत्त्वविप्रत्ययतः प्रसन्नवाणत्का मात्रप्रसन्नेनपाश्ववाणां ग्रामामरदलः पंचबाणाद्योपेरति तु नशकोतिमदन्नात्कथंरास्तुश
ऐ.टी. त्वनोसि संभावना कुतस्मयिशस्त्राणुः १५० तवेति अयं दत्तवास्मित्व तु मां घातुकं स्तारं अपि मध्यामरं मिथ्यादेवस्मरं अमरगौरवात्देवत्व
२७ (दुष्याउपेक्षसे हा कष्टमनुचितमेतत् देवत्वबुद्धिं सत्कार एव मारयेति भावः अयोपि स्वीयमारयंतं नोपेक्षते किंतु दंतिकामस्यम
घामरत्वमाह अंगहे प्रिय तमत्तमनेनं चंडालमेवावेहि जीनीहि चंडाले हृत्यानोचिताहि यस्मात्स कामः स्वकांडकारस्य स्वस्यकां
डाः पुष्पलक्षणाः बाणास्तेषां निष्पादकस्य वसंतस्य सखा वैसतेपुष्पे वाकुल्यात्सखेव कामः कांडकारश्चंडालः एवं की डुकारो भवति त
त्संसर्गाच्च पंचमइति वचनात्कामस्यापि चंडालत्वं तस्मान्मघामरत्वं कामस्य अंगेयुत्याद्यगकर्तनाचंडालो भवति तस्मामारये

27 तवास्मि मां घालुकमप्युपेक्षसे मघामरं दामरगोरवात्स्मरम् । अवेहि चंडालमनेनमंगतं स्वकांडकारस्य मधोः सखा हि सः ।
१५१ लघौ लघावेव वरः परे भुवैर्विधेयमुत्तेजनमात्मतेजसः तृणे तृणे हि ज्वलनः खलु ज्वलन्नक्रमात्करीषद्रुमकांडमंडले
१५२ सुरापराधस्तव वाकियानयं वराणीमनुकंपतामपि गिरापिवत्स्यति मत्वेषु तर्पणादिदं न देवामुबलंजयेयवत् १५३ ॥ ॥

नमितिभावः चंडालोपि मारणार्थं विप्रासज्जनकेवेषं गच्छातिलोकेतिषष्ठीनिषेधः कांडकारः कर्मण्यण् १५१ लघाविति बुधैः पंडितैर्लघ
घौ लघौ अल्पतरेप परे शत्रौ उरः प्रथमं आत्मतेजसः उत्तेजनं संधुक्षणं विधेयं कर्तव्यं अल्पवैरिजयाभ्यासेन महान्वैरीजेतव्यः
अल्पतरः शत्रुः सर्वथा नोपेक्षणीय इत्यर्थः खलु यस्मात् ज्वलनोग्निः तृणे निःसारे पिकरणे ज्वलन्क्रमात्परिपाट्याकरीषं शु
ष्कं गोमयचूर्णं द्रुमकांडमंडले वृक्षस्कंधसमूहं च तृणे हि दिनस्ति ज्वलयति तेजस्विनां अवाप्निरग्निरप्याद्यो अल्पंशत्रुं नाशयति प
श्चान्महांतमिति तस्मात्त्वयापि कर्तव्यं मदनो नोपेक्षणीय इति भावः तृणे हि इत्यादि मठत्वादिहा नतया कामस्यावगणनानकर्तव्येत्यर्थः ६
१५२ सुरेति वा संभावनायां स्वयं स्वानुरागेण वणहरणे तेन तु केन विस्मेरिता तादृश्यां स्वयं वेरायां मयि मदंगीकारलक्षणायाम् अनुकं सम
प्रलाद्देयालुत्वं अयं तव सुरेषु विषये अपराधः कियान्वापि त्वल्पतरः मयि अपि प्रपत्स्यामत्वेषु त्वत्कृतानुतर्पणात्तृतेर्हेतोर्मुबलंजयेव मु २७
त दात्मिल्पेनेव तत्तेदेवाद्य दत्वयाहृस्य मस्मकमपराधमिति इदं गिरा अभिनवकं तिर्अतः करणेन धारयिष्यतीति किंवाचा मयेवस्विकावरणात्स्व

यामित्वयासौ द्वैर्येण कामस्यजितत्वात्स्वरूपलाभात्स्मयाजेतुं शक्यतइत्यर्थः मरणेयादृशीत्वंमोर्भोवनायस्यजायते तादृशंत्वमेतज्जन्मनि
स्मभयोदिस्वकर्मभिरितिव्यञ्चनात् यंयंवापिस्मरन्भावं इत्यादिभगवद्वचनप्रमाणाच्च ममत्वद्रूपप्राप्तिरित्यर्थः मुंचतीमुच्येकोस्मादि
कल्पाद्दृष्टीनयोर्तुमितितुम् विकल्पान्नुमभावः १४७ श्रुतिरिति श्रुतिर्वेदः यदिसुराणांदेवानोगुणगायनी गुणवर्णनपरानतस्तु
हि त्वदंघ्रिमग्नस्यत्वच्चरणानुरागिणोमल्लक्षणस्यजनस्यततोदेवकृताद्देवगुणवर्णनादपिकिं अन्यत्रानुरक्तस्यानेनमेनान्यवर्णनेनकृ
तेपितस्यानुरागोनोत्पद्यतइत्यर्थः यतः अयमुत्कृताञ्जुवैःकृतस्तोत्रैः पुरुषैः रवैः सर्वस्यस्तवैर्कृतेपिकुमुद्वतीकुमुद्विनीजातुकदाचि
दपिमुद्वतीस्यर्थविषयेरूर्ध्ववत्सानुरागिणीनभवेत् तत्साध्वीव्रतएवानुरागात्तद्वत्प्रेमेत्यर्थः १४८ कथास्विति देनतस्मादिदंत्वचेष्टितंवता व
त्वामतिपीडायोस्सताकथासुशिष्टगोष्ठीषुबीमवातिनिमित्येवरमेतमनागिष्टमवधिमेनतिशामिमजोवामीत्यर्थः अस्मैप्यामरणेन

श्रुतिः सुराणांगुणगाथिनीयदित्वदंघ्रिमग्नस्यजनस्यकिंततः स्तवैरवैरप्युतताञ्जवैःकृतेनमुद्वतीजातुभवेत्कुमुद्वती १४८
कथासुशिष्टोवरमद्यनप्रियेममावगंतास्मिनभावमन्यथा त्वदर्थमुक्तासुतयासुनाथया मृतोपिजीवाम्यधिकत्वदेकिका १४९
महेन्द्रदेवेतरपिरत्नतांमयान्नयदर्थिसाधारणमस्त्रमग्रतः प्रसन्नबाणादपिमामरन्दतः स्तवैरुवरकीर्तिनस्तव १५०॥ क्रियात्वंमम

भावंअनुरणंनावगंतास्मिनावगमिष्यामि अतएवसुनाथमुस्वामिन् अतएवजीवाम्यधिकप्राणेभ्योपातिप्रियत्वदर्थमुक्तासुतया
त्वदर्थमुक्तप्राणतयाहृत्वामांत्वदेकिकांत्वमेवेकः केवलोयस्याः एवंविधात्वदेकप्राणभूतोहिजानेहि मृस्त्रणेभ्योधिकेनत्वदर्थमेव
प्राणास्त्यजंतेत्वंचममप्राणाधिकः शोभनमुक्तस्वामीसेवकंस्वार्थंत्यक्तप्राणंज्ञात्वानुकंपतइत्यर्थः त्वदर्थमेव्याप्राणस्त्यक्ताइतिलो
कमुखात्कर्णयस्वस्मिन्ननुरागंज्ञास्यसिनान्यथेतिमरणमेवयुक्तमितिभावः अस्मत्तांनाथअतएवजीवाम्यधिकेतिवान्नसुनाथ्याःसुना
थः सुनाथः केनचिद्व्यापारेणस्वेवकंस्वानुभवंस्वानुरागिणंजानातित्वंतुअसुनाथत्वात्प्राणव्ययेनविनानजानासीत्युपालंभोपि
सूचितः अस्मासुनायोतिकश्चित्पिष्टेदेवादिकमपशपेत्वोत्तमेकवचनंनहृदेकिकांपोपाधिभाषेतिकप १४९ महेन्द्रेति महेन्द्रदेवेते
रे इंद्रमुपालयजयंतस्मात्यदृष्ट्याणयद्भयःप्रपदेतार्थस्त्रीतयमरदेत्तांनदलेमतांप्ररणात्रतमर्थिप्रपारगतेनप्रसाधारणेरूपेर

विषेण मीयत इति विषमा विषि त्वा यस्य तेन लिङ्गत्वात् एतत्त्वार्थः अनङ्गस्य रूपलेह रूप्यते यत् स्तव पिजयति सर्वोत्कर्षेण विद्यमाने धर्मोदर्ये।
का. नै. ताम्बराः मति लसित मति यः अनङ्ग इति व्योतः चेडाल त्वाज्ञ नरूपयते न हृ रूपले अनङ्गत्वमाह यतः कृता छिन्नाङ्क निष्ठां गुलेभ्य स्पर्द्धिनाङ्गु।
टी. लीकः चेडालो हि छिन्नाङ्गुलीको भवतीति चंडालजातिः तस्य चंडालत्वमाह अपि वनस्थानं वनस्थान मध्ये मधुव सन्तं भिन्ने कृत्वा
२८ वसन्ते नाही पिसः अन्तर्हृदयं चारित्वा भवि रूपया यव चन मधु प्रधाने मयपभिन्न हत्वा स्वधर्मो त्वाग्रह मध्ये प्रविश्य सत्यो भैम्याः प्राणान्
हरति सत्योः अनन्तश्चारित्वेति वा प्राणगमन पर्यवसायिनी पीडां करोतीत्यर्थः प्राणाने वसु सा लितत्वे स्मान्नहरिलोहिशस्त्वघ्नो जुवतां
सेवंतां त्वद्दासेन तेनैवं कृतेन सर्वदिग्व्यापिनी तव कीर्तिर्भवतु इति सा हृष्ट्वमचनं तथि अनुरागवाकुल्यात्तस्या पूर्वभावात् त्वद्विषयो मन
वनः सन्तापीडयति तरां तत अकीर्तिर्भवति तस्माद्यथा स्याः पीडां शाम्यति तथा चाकीर्तिर्न भवति तथैव त्वया विधेयं तत्त्वे नयोति भा

28 अथ भीमसुतेव रहोभिहितां नलमौलिपरत्वपयास निजां अमरैः सह राजसमाजगतिं जगतीपतिरभ्युपगम्य ययौ १५७
स्वलस्याः प्रियमाप्रमुदश्रुधियो धाराः सजंत्या रयात्कम्रान्कमयकपोलपालिपुलकैर्वैतस्वतीरम्भुणः १चत्वारः प्रहाराः स्म
रार्त्तिभिरभूत्सापि त्वपाडुः क्षपातत्स्या रूपया विलेवविधिना रात्रिः त्रियामा कृता १५८॥ वः जगतीपतिपाठजगतीअनंगः त्वा
तः तुष्ठनाः अपि नले लिपदं १५६ अथेति अथ स जगतीपतिर्योजगा मकिं कृत्वा देवैः सहत्वया आगंतव्यमिति भीमसुतैव भैम्ये
वाभिहितां रहएकान्ते उक्तां निजां स्वीयां अमरैः सह राजसमाजे स्वयंवरदेशं प्रतिगति अभ्युपगम्य अंगीकृत्वा कि भूतः अपत्रपया दूताहिता
र्यीकरणात् लज्जया नतमौलिर्नम्रमुखः १५७ स्वइति तस्याः भैम्याः चत्वारः प्रहाराः सप्येकापि त्रयाचतुः प्रहररूपा रात्रिर्वियोग
स्य दुःसहत्वात् स्मरार्तिभिः कामपीडाभिः कृत्वा यस्मात् दुःक्षपा तेवाहि तु मशक्या अत एव तस्मात् हे तोः विधिना ब्रह्मणा तस्याः क्षपयि
वा विलाव कृत्वा प्रहरापि रात्रिरथ प्रतिदिनभाविनी सर्वापि त्रियामा रात्रि प्रहरा कृता रात्रेरेकः प्रहरो एतेन स्यर्थः आद्यन्तयोः चतसृषु
टीघुदिन व्यवहारोस्ति यामेति ... स्वामी सा रात्रिस्त्रयामहलाकष्टेनातिक्रान्ते ति भावः किं भूतायाः तस्याः स्वः परस्पर विप्रियं नलं राम
अभ्युपेत्य कंठ नाधीर्यस्याः उत्सुकायाः तथा अश्रलेधाराः सजंत्याः वियोगवशात् बाष्पधाराप्रवाहान्मुञ्चन्त्याधुनावेग विदारयंत्याः किंभ २८

ल्लोपि नवापरूपो नास्तीत्यर्थः सर्वेषां त्वया हृतमनुष्यात्वेत्यर्थः भावः तत्तव मुखलज्जयेति वान्यत्रोपि वृकारिणां त्यन्तरापराधे कृतेपि लज्जु
खदाक्षिण्यात्किमपि न वक्ति स्वयंवरमप्यवाप्तवान् १५३॥ यज्ञं त्विति नेदेवा अपि त्वत्संबंधिनं वरं श्रेष्ठं स्वयंवरदेशं रस्काभैक्ष्य यज्ञं तु मामे
वैकदेशीमममा च प्रसन्नान् कृत्वा मया त्वं वरिष्यसे त्वेवं करणार्थमागता त्वया तस्मात्कथं प्रसन्नाः स्युरित्यतस्मात् नेति दयातानि दानेनापि
स्वर्थ्यालेपातो पि नस्पृशेदिति नापि तु स्पृशेदेव तेन यत्वामपि दमां कारिष्येत्येवेत्यर्थः यतस्तेपि देवास्तावत् मदनो न भवति जगति द्वावे
व गुर्वीति कृपे त्वं विना सकलं जगत्सदयपेवते सकृपा स्वयंवरे कौतुकावलोकनार्थं सुखेनागछत् तु त्वेवा भेवेति वान्वयः १५४ इतीति
हृतलेति सलीवचनं अनया भैष्मा इयं इति पूर्वोक्तप्रकारेण मयोदिता सरघापि मधुमक्षिकाभिः कृतस्य मधुनः सारस्य श्रेष्ठभागाभूतस्य
आलि मधुरस्य सारिणीन दीप्रवर्त्तिता किं अतोपदेवचने आनतायकारित्वात् मौनमयीं नरीचितीं भोनलप दीपवतीं किं भूतयात्यंतयो आ

यज्ञं तु तेते पि वरं स्वयंवरं प्रसाद्य तामेव मया वरिष्यसे न सर्वेषां नामपि नस्पृशोद्यानु ते पि नाव मदनस्त्वमेव वा १५४ इतीय
मालेत्युगते पिवीदितेन त्वयि स्मरत्रीरुसमस्यया तया पदे पदे मौनमयीं नरीपिती प्रवर्त्तिता सारघसारमारिणी १५५ चंडाल सो
विषमविशिखः स्पृश्यते दृश्यते न त्वालोनं गरुत्वक्षिजपतिपः किंतु कृतांगुलीकः कृत्वा भित्रं मधुमथिवनस्यानमेतश्च शित्वा सत्वा
मालाः नन्हरति हरिनरस्वद्यशास्तनुषंताम १५६॥ लत्युगते पटादिलिखितं चित्र अंगे चित्ररूपे अपचेतने पि वीदितेन त्वयि विषये सम

रत्रीरुयोः कामलज्जयोः समस्यया सहेतया भिया भावोयस्यां सा तया कामलज्जावत्यर्थः काममवशा घक्तिलज्जावशा चलक्षीमास इति
भावः नद्यपि स्थाने स्थाने नलरावलोकिभवति अनुयापि विषमया समस्यया पदे मौनं भवति चित्ररूपे ऽचेतनेपि त्वयि दृष्टे ऽनुरागेण ज्ञात्वा
शायै यस्मुक्ततस्याः स चेतनस्य नवसाक्षात्कारे जाते सत्य न वरलो ऽहो कापि कथं कारं कर्तुम् हीपि तु न कथं चित्तस्मात् दूताविरलावि
षयमनः परं त्वया किमपि न वाच्यमिति भावः सरघा मधुमक्षिकेत्यमरः सरघाभिः कृतं मित्यर्थं मक्षिकादिभ्यो णोतिपक्षे तेन विशेष
स्यु ऊर्ति आलिकाया गविभागा हा णासारं ग्यतिपालयति नीरमिति सारिणी अकुलं चवनान्कनीरिस्युर १५७ चंडाल इति विषमविशि
खः कामः तेन वत्वस्य संबंधी चंडालः किंतु चंडमनुरूपान् कृतानां सम भ्रमनुत्यानि अम्नादृ चंडालोपि विषमविशिखो भवति कृरवालो ऽप्यच

का॰नै॰ टी॰ २९

29

ता मुदाः निम्नोनि मेरुन्नतो न्नतैः उपोलपात्याः भूलकैः रोमांचैः कृत्वा वेनस्वती वेदवेनसमप्तकाः रथा ह्वाव न्मोन्नम्नत्वं न दोषयितम्मे
नमोर्वितसा भवति वेनस्वतीनुमुदन उवे तसेभ्यो म्नतुविति अनुप १५८ तवविलसितमिति जगत्याः पतिर्नलः इद्दमे भीसमीपमुत्तं जा
तन्मविलं तत्त्वान्मतत्वं स्वीयं ह्रसन्त स्यतत्वयापथ्यं भूतस्य परमार्थस्य नपभक्तस्य हृतस्य गत्या प्रकारेण प्रथमं भवानि अपवर्तं स्वेक्रत
अनवरं उन्मदिभुनाउन्मत्तेन मयो त्सभकाशनं कृतं इत्यादि स्वनवेणाभूतस्य मत्स्यस्यप्रकारेणा इत्यादिभुवनजो भीमेनिरस्तानेदं प्रकृत

तव विलसितमेतत् अस्तु जगत्या जगत्याः पतिरभिलपति स्म स्वात्मनिर्वृत्तवृत्तं त्रिभुवनजनतायाव हृत्तरक्तां
मा हास्यति के तिष्ठ निरस्तामंदं मित्सादिभुवनाक १५९ श्रीहर्षं सवर्णनवर्णनसानम
तस्य व्यरंसीन्महाकाव्ये चारुतौ नैषधीयचरिते सर्गो निसर्गोज्ज्वलः १६० ॥

कार्यत्वा जलावणात्म कृदर्षयथा तत्याऽभिलपति स्म कथयति स्मयथा स्वमेवा कथयदित्यर्थः किंभूतेष्विंशादिभुवनत्रिभुवन
जनानां भाव हृद्वत्ताति ष्पनोहृत्तांतः समाचारः तस्य सारा त्यैतोमस्य स्नीकरणेत्तलिप्तकुशलेषु त्रिभुवनेत्यादिनानिष्कपटं हृ
त्वेकृत मित्यादरावेवूलेशीलमितिसूचितं १५९ श्रीहर्षमिति अडेपर्ववत् संवत्सेगुंफितः स्वर्णवर्णना त्यो त्र श्लोयेन स्वर्णवे
वर्णना यात्र्यियस्तेन हलहस्यर्थः व्यरंसीत व्याउपरिभ्योरमइतिपरस्मैपदं यमरमनमालासकृचेति इट्सगागमो १६० ॥ ॥ राम
इति श्रीवेदरत्नोपनामक श्रीमल्लारासिंहपंडितात्मजनारायणकृतनैषधीयप्रकाशे नवमः सर्गः ९ ॥ २९

30